

TÜRKİYE'DE KATILIM BANKALARI İLE KONVANSİYONEL BANKALARIN RİSK YÖNETİMİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Mehmet SARI

**TÜRKİYE'DE KATILIM BANKALARI İLE KONVANSİYONEL
BANKALARIN RİSK YÖNETİMİ AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Dr. Mehmet SARI

İSTANBUL – 2024



Yayın No: 26

**Türkiye’de Katılım Bankaları İle Konvansiyonel Bankaların Risk Yönetimi
Açısından Karşılaştırılması**

Yazar

Dr. Mehmet Sarı

Grafik Tasarım

Eminenur BALCI

Baskı - Cilt

Seçil Ofset

100.Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi

4.Cadde No:77 Bağcılar - İstanbul

Tel:0212 629 06 15 www.secilofset.com

İletişim Adresi

Türkiye Katılım Bankaları Birliği

İnkılap Mh. Dr. Adnan Büyükdeniz Cd. Akofis Park C-Blok

No:8/K:8 34768 Ümraniye / İSTANBUL

Tel: +90 (216) 636 95 00-Fax: +90 (216) 636 95 49

www.tkbb.org.tr

Sertifika No: 44903

ISBN: 978-625-98383-2-8

ÖZ

TÜRKİYE’DE KATILIM BANKALARI İLE KONVANSİYONEL BANKALARIN RİSK YÖNETİMİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. MEHMET SARI

Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankaları ile konvansiyonel bankaları, müşterilerine kullandırdıkları finansmandan dolayı maruz kaldıkları riskleri yönetme bakımından karşılaştırmaktadır. Türkiye’de İslami bankacılık faaliyetleri katılım bankası adı altında yürütülmektedir. Katılım bankalarının çalışma usullerinin konvansiyonel bankalardan farklılaşması, katılım bankalarının risk yönetiminin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Katılım bankalarının risklerden korunma araçlarının konvansiyonel bankalara kıyasla kısıtlı olması, katılım bankalarının risk yönetiminin konvansiyonel bankalardan farklılaşmasının bir diğer temel nedenidir.

Katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların kredilerin takibe dönüşüm oranlarını etkileyen makro değişkenler ve mikro değişkenler her iki banka türünde oldukça farklılaşmaktadırlar. Katılım bankalarının çalışma prensiplerinden olan varlığa dayalı finansman ilkesi; katılım bankalarına doğal bir riskten korunma imkanı sağlayarak risk yönetimini kolaylaştırmaktadır. Bu kitapta makro ve mikro değişkenlerin katılım bankaları ile konvansiyonel bankaların risk yönetimini nasıl etkilediği kantil regresyon yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankaları, Konvansiyonel Bankalar, Risk Yönetimi, Kredi Riski, Likidite, Mevduat, Katılım Fonu, Regresyon, Kantil Regresyon, Takibe Dönüşüm Oranı.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’deki katılım bankalarının risk yönetimi konvansiyonel bankalarla kıyaslanarak, her iki banka türünün risk yönetiminin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, İslami finansın modern ve kurumsal anlamdaki en önemli bileşeni olan ve Türkiye’de katılım bankaları olarak faaliyet gösteren İslami bankaların tarihsel süreçleri, çalışma esasları ve sundukları ürün ve hizmetlere değinilmiştir.

Bu kitap giriş ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü kitabın hazırlanma amacını ortaya koyan sürecin anlatıldığı kısım oluşturmaktadır. Birinci bölümde İslami finans ve İslami bankacılığın ortaya çıkış süreci ve tarihsel gelişiminin yanında İslami bankacılığın kurumsal gelişimi ve küresel boyutta ulaştığı kurumsal kapasite ele alınmıştır. Bu bölümde dünyadaki İslami finans ve İslami bankalara ait temel büyüklüklere bölgesel ve yerel bazda yer verilmiştir. Ayrıca, Covid-19 pandemi sürecinde İslami bankaların riskleri yönetmedeki performanslarını ortaya koyan kredilerin takibe dönüşüm oranları ve sermaye yeterlilik oranlarına ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir. Birinci bölümde İslami bankaların sunduğu ürün ve hizmetlerin konvansiyonel bankaların sunduğu ürün ve hizmetlerden farklılaştıran temel prensiplere yer verilmiştir. Temel prensiplere ilişkin ayet ve hadislere de değinilmiştir. İslami bankaların fon toplama ve fon kullandırma tarafında kullandıkları ürünler tanıtılmıştır. Bu ürünlere ilişkin gerek uluslararası otoritelerin gerekse Türkiye’deki otoritelerin tanımlamalarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde, riskin tanımı yapılarak bankacılık sektörünün maruz kaldıkları riskler doktrinindeki temel kabuller çerçevesinde ele alınmış olup, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları ve konvansiyonel(mevduat) ban-

kaların temel büyüklüklerine BDDK tarafından açıklanan veriler kullanılarak karşılaştırılmalı olarak yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Türkiye’de ve dünyada İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların risk yönetim süreçlerini kıyaslayan çalışmalar özetlenmiştir. Her iki banka türünün faaliyette olduğu ülke özelinde yapılan çalışmaların yanında farklı ülkelerdeki İslami ve konvansiyonel banka verileri kullanılarak yapılan çalışmalar özetlenmiştir. Çalışmalarda İslami bankaların risk yönetimi konusunda konvansiyonel bankalara kıyasla daha kısıtlı ürünlere sahip oldukları ve bunun İslami bankaların risk yönetimindeki en önemli dezavantajı olduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde Türkiye’deki katılım bankaları ile konvansiyonel(mevduat) bankalarının risk yönetim performanslarının karşılaştırılması amacıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Ekonometrik analizde banka türlerinin kredilerin takibe dönüşüm oranlarını etkileyen unsurlar ve etkileme düzeyleri Kantil regresyon yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Kantil regresyon analizinin sonuçları değerlendirilerek Türkiye’deki katılım bankalarının risk yönetimi konusunda konvansiyonel(mevduat) bankalara göre avantajları ve dezavantajları ortaya konulmuştur. Sonuç ve değerlendirme bölümünde katılım bankalarının risk yönetiminin etkinliğinin artırılmasına ilişkin önerilere yer verilmiştir.

Önemli katkılar sunan Prof.Dr. Adem ESEN, Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU, Doç. Dr. İbrahim SIRMA ve BDDK Başuzmanı Zeynep ERYILMAZ’a teşekkürü bir borç bilirim. Doktora tezimin kitap olarak basılmasını sağlayan Türkiye Katılım Bankaları Birliği yönetici ve çalışanlarına bu süreçte verdikleri destekten dolayı teşekkür ederim Doktora çalışmam boyunca bana verdikleri destek ve gösterdikleri engin hoşgörülerini dolayısıyla eşime, kızlarıma ve öğluma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Dr. Mehmet Sarı
İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	3
ÖNSÖZ.....	15
GRAFİKLER LİSTESİ.....	11
TABLolar LİSTESİ.....	12
KISALTMALAR LİSTESİ.....	13
GİRİŞ.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ FİNANS VE İSLAMİ BANKACILIK

1.1.İSLAMİ FİNANS VE İSLAMİ BANKACILIK TARİHİ.....	19
1.1.1.İslamiyet'in İlk Yıllarında İslami Finans.....	20
1.1.2.Osmanlıdan Günümüze İslami Bankacılık.....	23
1.1.3.Uluslararası İslami Finansal Otoriteler.....	26
1.1.3.1.İslami Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu(AAOIFI).....	26
1.1.3.2.Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu (IILM).....	27
1.1.3.3.İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB).....	28
1.1.3.4.İslami Uluslararası Derecelendirme Kuruluşu (IIRA).....	29
1.2.İSLAMİ FİNANSIN TEMEL PRENSİPLERİ.....	33
1.2.1.Faiz Yasağı.....	34

1.2.2.Belirsizlik (Garar) Yasağı	37
1.2.3.Haram ve Yasadışı Mallara Yatırım Yasağı.....	39
1.2.4.Kumar (Meysir) Yasağı.....	40
1.2.5.Kâr-Zarar Paylaşımı İlkesi.....	40
1.2.6.Varlığa Dayalı Finansman İlkesi.....	41
1.3.İSLAMİ BANKACILIK ÜRÜNLERİ.....	42
1.3.1.İcara (Finansal Kiralama)	45
1.3.2.Muşaraka (Sermaye Ortaklığı, Aktif Ortaklık, Kâr-Zarar Ortaklığı)	49
1.3.3.Mudaraba (Sermaye-Emek Ortaklığı, Pasif Ortaklık)	51
1.3.4.Murabaha	54
1.3.5.Sukuk (Kira Sertifikası).....	59
1.3.6.Selem	62
1.3.7.İstisna (Eser Sözleşmesi, Siparişe Dayalı Satın Alma, Üretim Kontratu).....	64
1.3.8.Teverruk	65
1.3.9.Karz-ı Hasen (Tüketim Öduncü)	67
1.3.10.Menâfaa	68
1.3.11.Musakat (Zirai Ortaklık).....	68
1.3.12.İsticrar (Açık Hesap).....	70
1.3.13.Tekâfül (İslami Sigorta).....	71
1.3.14.Kredi Kartı.....	72
1.3.15.Gayrinakdi Krediler	74
1.3.16.Türev Ürünler	75
1.4.DÜNYADA İSLAMİ BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ	77
1.4.1.Temel Büyüklükler ve Yoğunlaşma.....	77
1.4.2.Temel Göstergeler.....	82

İKİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE RİSK YÖNETİMİ VE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ TEMEL GÖSTERGELERİ

2.1.BANKACILIK SEKTÖRÜNDE RİSK YÖNETİMİ	87
2.1.1.Kredi Riski.....	89
2.1.2.Piyasa Riski	90
2.1.2.1.Kur Riski.....	91
2.1.2.2.Emtia Riski	91
2.1.2.3.Faiz Oranı Riski.....	92
2.1.2.4.Hisse Senedi Pozisyon Riski	93
2.1.3.Operasyonel Risk.....	93
2.1.4.Likidite Riski	94
2.1.5.Sistemik Risk	96
2.1.6.Ülke Riski	96
2.1.7.Spesifik Risk.....	97
2.1.8.İtibar Riski	97
2.1.9.Takas Riski.....	98
2.1.10.Şer’i Uyumsuzluk Riski.....	99
2.2.TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ TEMEL GÖSTERGELERİ ..	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI VE EKONOMETRİK ANALİZ

3.1.LİTERATÜR TARAMASI	111
3.2.EKONOMETRİK ANALİZ.....	120
3.2.1.Araştırmanın Amacı.....	120
3.2.2. Veri Seti	120
3.2.3.Yöntem	124
3.2.4.Ekonometrik Model ve Sonuçları	128

3.2.5.Mevduat Bankaları İçin Ekonometrik Model ve Sonuçları...	129
3.2.6. Katılım Bankaları İçin Ekonometrik Model ve Sonuçları....	135
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	143
KAYNAKÇA.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	167

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1: Ülke Bazında İslami Bankacılık Sektörünün Bankacılık Sektöründeki Payı (2021)	81
Grafik 1.2: Ülkelerin İslami Bankacılık Sektörünün Dünya İslami Bankacılık Sektöründeki Payı (2021)	82
Grafik 1.3: İslami Bankaların Yabancı Para Pozisyonu	83
Grafik 1.4: İslami Bankalarda Takibe Dönüşüm Oranı	84
Grafik 1.5: İslami Bankaların Sermaye Yeterlilik Oranları	85
Grafik 2.1: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı	100
Grafik 2.2: Bankacılık Sektörü Krediler Toplamı	101
Grafik 2.3: Bankacılık Sektörü Takipteki Krediler	102
Grafik 2.4: Bankacılık Sektörü Kredilerinin Toplam Aktifler İçindeki Payı	103
Grafik 2.5: Bankacılık Sektörü Mevduat(Katılım Fonu) Toplamı	104
Grafik 2.6: Bankacılık Sektörü Mevduatının(Katılım Fonunun) Toplam Pasifler İçindeki Payı	105
Grafik 2.7: Bankacılık Sektörü Kredinin Mevduata(Katılım Fonuna) Oranı	106
Grafik 2.8: Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlilik Standart Oranı	107
Grafik 2.9: Bankacılık Sektörü Aktif Kârlılığı	108
Grafik 2.10: Bankacılık Sektörü Özkaynak Kârlılığı	109

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: İslami Bankacılık Alanındaki Tarihsel Gelişmeler	30
Tablo 1.2: İslami Finansal Kuruluşların ve İslami Finansal Ürün ve Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi.....	31
Tablo 1.3: İslami Finans Temel Büyüklükleri.....	77
Tablo 1.4: İslami Bankaların Bölge Bazında Aktif Dağılımı.....	80
Tablo 3.1: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler	121
Tablo 3.2: Değişkenlerin Birim Kök Testi Sonuçları.....	122
Tablo 3.3: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları	124
Tablo 3.4: Mevduat Bankaları İçin Kantil Regresyon Sonuçları.....	130
Tablo 3.5: Mevduat Bankaları İçin Eğim ve Simetri Testi Sonuçları ..	132
Tablo 3.6: Katılım Bankaları İçin Kantil Regresyon Sonuçları.....	136
Tablo 3.7: Katılım Bankaları İçin Eğim ve Simetri Testi Sonuçları	138

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI	:	Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
BDDK	:	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CDS	:	Credit Default Swap
EKK	:	En Küçük Kareler
FFMS	:	Faizsiz Finans Muhasebe Standardı
FFS	:	Faizsiz Finans Standardı
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IDB	:	Islamic Development Bank
IFSB	:	Islamic Financial Services Board
IILM	:	International Islamic Liquidity Management Corporation – IILM
IIRA	:	International Islamic Rating Agency
İİT	:	İslam İşbirliği Teşkilatı
KGK	:	Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
LIBOR	:	London Interbank Offered Rate
MENA	:	Middle East, North Africa
ROA	:	Return on Assets
ROE	:	Return on Equity
SDDK	:	Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu
SPK	:	Sermaye Piyasası Kurulu
SPV	:	Special Purpose Vehicle
TBB	:	Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDO	:	Kredilerin Takibe Dönüşüm Oranı

TKBB	:	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TÜFE	:	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
VaR	:	Value at Risk
Vb	:	Ve Benzeri
VIOP	:	Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası
VKŞ	:	Varlık Kiralama Şirketi

GİRİŞ

Konvansiyonel finans, faiz ve paranın net bugünkü değeri dikkate alınarak insanların ekonomik getirilerini maksimize etme anlayışına dayanmaktadır. Klasik iktisatta insanların daima rasyonel davranması gerektiği olgusuna dayandırılan homo economicus'un bir yansıması olarak konvansiyonel bankalar, sanayi devriminden itibaren finans sektörünün önemli bir aktörü olarak faaliyet göstermişlerdir. Bankalar, temelde tasarruf fazlası olan taraflarla tasarruf açığı olan taraflar arasında dolaylı aktarım mekanizması olarak faaliyet gösterirken diğer taraftan kendilerinin ve tasarruf fazlası olan tarafın menfaatlerinin korunması yönünde çaba göstermişlerdir. Bu çaba, kullanılan paranın tahsil edilmesinde kendisini paranın kirası, getirisi veya bedeli olarak tanımlanan faiz kavramını gündeme getirmektedir. Konvansiyonel bankaların çalışma esaslarının temel parametresi faiz olduğundan, İslami esaslara göre faaliyetlerini yürütmek isteyen toplumların finansal ihtiyaçlarına cevap verememektedir.

Faizsiz esaslara göre finansal hizmet alma ve sunma talebi, bu alanda İslami bir çözüm üretme arayışını tetiklemiştir. Böyle bir arayış değişik uygulamalarla kendini gösteren İslami finans anlayışının daha sistematik bir çevreye oturtulması çalışmalarını gündeme getirmiştir. İslami finansal arayışın doğal bir sonucu olarak, konvansiyonel bankacılığa alternatif olarak İslami bankacılık kavramının ortaya çıkması ve kurumsal bir yapının oluşması söz konusu olmuştur. İslami bankacılığın gelişmesi ile birlikte konvansiyonel bankalarda sunulan hizmet ve ürünlerin muadilleri İslami bankalar tarafından sunulmaya başlanmıştır. Söz konusu ürünlerin İslami esaslara uygun olup olmadığı ve bu ürünlerin hem İslami bankalar hem de finansal tüketiciler açısından risklerin tanımlanması ve yönetilmesine dönük ulusal ve uluslararası standartlar ve düzenlemelerin oluşturulması için organizasyonlar kurulmuştur. Bu organizasyon-

ların oluşturulması ile birlikte İslami bankacılığın kurumsal kapasitesi önemli bir aşama kaydetmiştir.

20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren hayatın her alanında yaşanan güçlü değişimler konvansiyonel bankalar içinde önemli değişimlere sebebiyet vermiştir. Özellikle 2008 mortgage krizi ile birlikte bankacılık sektöründe önemli kırılmalar meydana gelmiştir. ABD ve İngiltere’de önemli bankaların iflasına neden olan mortgage kriziyle birlikte bankacılık sektöründe risklerin yönetilmesi önemli bir gündem maddesi olarak ön sıralarda yerini almıştır. Risk yönetim kavramı daha farklı açılardan tanımlamalara konu edilmiş ve daha bütüncül bir anlayışla ele alınmıştır.

İslami bankalar ilk faaliyete başladıklarında daha çok öz sermayeye dayalı bir kaynak yapısıyla ve daha sade finansal ürünler sundukları için İslami bankalarda risk yönetimi kültürü çok fazla gelişmemiştir. İslami bankacılığın zaman içerisinde farklı finansal ürünler ve hizmetler sunması ve daha geniş bir coğrafyada farklı finansal piyasalarla etkileşime girmesi risk yönetim anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Konvansiyonel bankalar ile İslami bankaların benzer piyasalarda benzer risklere maruz kalmalarına rağmen ortaya çıkan riskleri yönetme konusunda farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların kıyaslanmasına ilişkin çalışmaları artırmıştır.

Türkiye’de İslami bankacılık faaliyetleri karşımıza katılım bankaları olarak çıkmaktadır. Katılım bankaları Türkiye’deki İslami finans faaliyetlerinin ekseriyetini oluşturmaktadır. Katılım bankalarının temel fon kaynağını konvansiyonel bankalarda olduğu gibi mevduatlar oluşturmaktadır. Katılım bankacılığına talebin zamanla ivme kazanması ile gelen farklı taleplere cevap vermek için katılım bankalarının farklı enstrümanları kullanma zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Özellikle fon kullanma talebinin yüksek olması ve tasarruf mevduatlarının bu talebi karşılamada yetersiz kalması katılım bankalarının başta sukuk piyasaları olmak üzere alternatif piyasalarla etkileşime geçmesine neden olmuştur. Katılım bankalarının farklı piyasalardan elde ettikleri kaynakları değişik enstrümanlarla yatırımcılara sunması değişik riskleri gündeme getirmektedir. Özellikle farklı para birimleri ile işlem yapılması kur riski başta olmak üzere değişik risklerin meydana gelmesine neden olmuş

ve bu risklerin yönetilmesi için değişik finansal enstrümanlar kullanılmaya başlanmıştır. Genel olarak kullanılan enstrümanlar türev ürünlerdir. Katılım bankaları ile konvansiyonel bankalar aynı finansal ekosistemde faaliyet gösterdikleri için benzer risklere maruz kalabilmekteyken, risklerin yönetimi için kullanılan bazı ürünlerin faizsiz finans esaslarına uygun olmaması, risk yönetimi için kullanılan ürünlerin farklı olmasına neden olmaktadır. Bu durum katılım bankaları ile konvansiyonel bankalar arasında risk yönetimi konusunda farklılaşmayı meydana getirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ FİNANS VE İSLAMİ BANKACILIK

1.1. İSLAMİ FİNANS VE İSLAMİ BANKACILIK TARİHİ

İslami finasta yapılan işlemlerin faizsiz (interest free) olması esas olduğu için İslami finansa ilişkin yapılan tanımlamalar faiz yasağı çerçevesinde olmuştur. Bakara süresinin 275. Ayetinin meali şu şekildedir: *“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkerlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”* Bu ayet İslami finansın tanımlamasında faizsiz bir tanımlamanın mecburiyetini ortaya koymaktadır.

İslami finans için birçok farklı düşünür tarafından değişik tanımlamalar yapılmıştır. İslami finans dar anlamda faizsiz bankacılık diye tanımlanırken, geniş anlamda Müslümanlar tarafından İslam’a uygun olarak yürütülen finansal işlemler olarak tanımlanabilir. İbrahim Warde İslami finans tanımlamasını *“İslami finans kurumları, amaçları ve işleyişleri ile Kur’an’ın ilkelerine dayanan kurumlardır.”* şeklinde yapmaktadır. Warde bu tanımı her ne kadar İslami finans için yaptığını ifade etse de esasında yapılan bu tanım İslami bankacılığın tanımı olarak değerlendirilebilir. Çünkü finansal aracılık, finansal ürün ve hizmet sağlayıcı faaliyetlerinin dışında da İslami finansal ürünler ve hizmetler de söz konusudur. İslami bankacılığın dışında tekâfül (islami sigortacılık),

zekât, maliye kurumları ve vakıflar vardır. Bu kurum ve kuruluşlar işlemlerini İslami finans kaideleri çerçevesinde gerçekleştirmektedirler. Warde’nin tanımına getirilen bir diğer eleştiri noktası Warde’nin tanımlamasında yalnızca Kur’an-ı Kerim’in ilkeleri ile sınırlamaya gitmesidir. İslami finans kurumlarının faaliyetlerinin icrasında sünnet ve diğer şer’i kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. İslami finans ürünlerinin çoğu sünnete ve sünnetin uygulamasına konu olmuştur. Bu değerlendirmeler ışığında İslami finans “mali faaliyetlerin şer’i temelde kurulduğu, yönetildiği ve tasarlandığı bir sistem ve finans yaklaşımı” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım uygulanacak kitleler bakımında herhangi bir ayırım gözetmemiştir. Bireysel, kurumsal ve kamusal düzeydeki tüm finansal faaliyetleri içermektedir(Alamad,2021: 47-48).

İslami finans, finansal faaliyetlerin İslami esaslara göre tasarlanması, oluşturulması, yürütülmesi ve sonuçlandırılması olarak tanımlanabilir. İslami finans faaliyetlerinde faizsizlik ilkesi yanında diğer İslami değerlerin de önemli bir yer tuttuğu aşikardır. Örneğin, gabin(aşırı yararlanma) ve garar(belirsizlik) gibi unsurlar İslami finans faaliyetlerinde yasaklanan temel unsurlardır. Bu unsurlar yapılan finansal faaliyetin bir tarafı için önemli dezavantajlar meydana getirmektedir.

1.1.1. İslamiyet’in İlk Yıllarında İslami Finans

Hiz. Peygamber ve ilk halife Hiz. Ebu Bekir’in öncelikli hedefleri arasında toplumsal adaleti kurmak ve kamu kaynaklarının faizsiz kurumlar üzerinden büyümesini sağlamaktır. İslamiyet’in ilk yıllarında devletin ayakta kalması için Allah yolunda cihat edilmekle meşgul olduğu için yeni bir finansal sistemin kurulmasından ziyade kamu maliyesinin yönetimine yoğunlaşmıştır(Alamad, 2021: 98).

Hiz. Peygamber’in Medine’ye hicreti ile birlikte ensar ve muhacir kardeşliği kurulmuş ve muhacirlerin bazı ihtiyaçları ensar tarafından karşılıksız olarak karşılanmıştır. Bu sayede sosyal dayanışma artarak devam etmiş ve zamanla ensar ve muhacir arasında ortaklıklar, kâr paylaşım sözleşmeleri ve tarım sözleşmeleri gibi finansal işlemler gerçekleşmiştir. Sosyal dayanışma, ekonomik ve finansal istikrarın temel kaynağı olmuştur. Hiz. Peygamber sosyal dayanışmanın yanında finansal ihtiyaçların karşılanmasında emek ve üretim gibi diğer faktörlere de önem vermiştir. İslam devletinin zamanla büyümesi ile

birlikte gayrimüslim ülkelerle yapılan ticari faaliyetlerde İslami finans ilkele-ri uygulanmaya başlanmış, üretilen varlıkların finansal yönetimi için beytülmal(kamu hazinesi) kurulmuştur.

İslam devletinin ilk dönemlerinde ekonomik sistem daha çok ticarete dayalı bir yapıdaki iken yeni fetihlerin gerçekleşmesi ile birlikte tarımsal faaliyetlere dayalı bir ekonomik sistem gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte İslam devletinin sınırlarının değişmesi ile farklı devletlerle ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Ticari ilişkilerin geliştirilmesi İslam devletinin ekonomik gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Buna bağlı olarak finansal faaliyetleri düzenleyen yeni kurallar belirlenmiştir. Sarf(kambiyo işlemleri), vadeli satış, murabaha ile satış, selem, borcun başka kişiye devri, vekalet usulü, kâr paylaşımı, hizmet kiralama ve şufa hakkı gibi İslami finansal sözleşmeler ile İslami finansal ilkeler bu dönemde belirlenmiştir(Alamad, 2021: 100-102).

Arap yarımadasının coğrafi yapısının tarım ve hayvancılık faaliyetlerine uygun olmaması ticari faaliyetlerin önem kazanmasına neden olmuştur. İslamiyet'in ilk yıllarında Arap yarımadasında ticaret, iktisadi hayatın önemli bir parçasını oluşturuyordu. Ticari faaliyetler daha çok pazarlarda yoğunlaşmış ve zamanla değişik türlerde birçok pazar meydana gelmiştir. Pazar olgusunun oturması ile birlikte ticaretin tarafları arasında mülkiyet haklarının korunması ve sözleşme güvenliği gibi hukuki güvenceler gelişmiştir. Gelişen ticaret ile birlikte finansal ihtiyaçlar ön plana çıkmış ve buna bağlı olarak ticari ilişkilerin düzenlenmesine ve ticaretin finansmanı için finansal ürünlerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Faiz yasağına bağlı olarak borç ilişkilerinde yenilikçi çözümler geliştirilmiştir. Yenilikçi çözümlere bağlı olarak ekonomide ihtiyaç duyulan kaynakları sağlayan alternatif finansal ürünler geliştirilmiştir. İslam dini, para ve alış verişi ile ilgili önemli düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Borç ilişkilerinde faiz olgusunun dışarıda bırakıldığı adil, şeffaf ve insancıl bir bakış açısı ortaya konulmuştur. İnsan merkezli bir finans sistemi ortaya konulmuştur. İslam hukukun birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de borç ayeti olarak bilinen ve en uzun ayet olan Bakara süresi 282. Ayeti borç ilişkilerinin niteliğine ilişkin usul ve esasları belirlemektedir. Bu durum İslam dininin konuya ne derecede önem atfettiğini ortaya koymasından oldukça önemlidir(Ustaoglu ve diğerleri, 2019: 251-259).

Hız. Peygamber daha peygamberlik görevini üstlenmeden önce ticari faaliyetlerin içinde bulunmuş ve ilk eşi Hız. Hatice ile mudarabaya dayalı ticaret gerçekleştirmiştir. Artan ticari faaliyetler sonucu elinde fazla parası olanlar ile para ihtiyacı olan kişiler arasında aracılık yapan ve toplumda güvenilir olan üçüncü kişiler ortaya çıkmıştır. Bu gelişme modern İslami bankacılık için temel kabul edilebilir. Diğer taraftan dönemin güvenilir ve en varlıklı kişilerden olan Hız. Peygamber’in halasının oğlu Zübeyr bin Avvam’ın insanların parasını emanete alarak bir banka gibi faaliyet yürüttüğü ve hayatını kaybettikten sonra 2 milyon 200 bin dirhem parayı emanete aldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Beytülmal’in devlete ait gelirlerin ve malların muhafaza edildiği ve bu mal ve gelirlerin ihtiyaç sahiplerine ve ihtiyaç duyulan yerlere aktarılması fonksiyonuyla bir kamu bankasının işlevini yerine getirdiği ifade edilebilir. Hız. Ömer döneminde Beytülmal’den vade ve koşulları tam olarak bilinmemekle beraber çiftçilikle uğraşanlara iki milyon dirhem faizsiz olarak borç verildiği kaynaklarda yer almaktadır. Ticari hayatı geliştirmek ve kolaylaştırmak için tüccarların mal satın aldıkları bölgedeki Beytülmal’den aldıkları borçları, mallarını sattıkları bölgedeki Beytülmal’e ödeyebilmektedirler. Beytülmal bu fonksiyonu ile bir banka gibi faaliyet göstermiştir. Bunun yanı sıra Beytülmal’de devletin gelirleri toplanmakta ve yoksullara bu gelirlerden ödeme yapılmaktaydı. Beytülmal bir kamu bankası gibi faaliyet göstermiştir. Beytülmal’in tüccar ve çiftçilere mudaraba yoluyla finansman sağlayan bir banka gibi faaliye yürüttüğü ifade edilebilir. İmam Malik’in Muvatta adlı eserinde Hız. Ömer’in çocukları Abdullah ve Ubeydullah’ın ticaret amaçlı olarak Medine’ye yaptıkları yolculuk için Beytülmal’den borçlandıkları ve Hız. Ömer’in Medine’den döndükten sonra çocuklarına bu işlemin Beytülmal ve onlar arasında bir mudaraba işlemi olduğunu ve elde ettikleri kârların bir miktarını Beytülmal’e aktarmaları gerektiği belirtilmiştir. Abdullah bin Zübeyr Mekke’den bir kişiye borçlanmıştır. Abdullah bin Zübeyr borcunun geri ödenmesi için Irak’taki kardeşi Musab bin Zübeyr’den talepte bulunmuştur. Abdullah bin Zübeyr’den alacaklı olan kişi alacağını Irak’ta Musab bin Zübeyr’den tahsil etmiştir. Bu işlem günümüzdeki para transferi işlemi olarak düşünülebilir(TKKB, 2021:104).

1.1.2. Osmanlıdan Günümüze İslami Bankacılık

Osmanlı Devleti öncesinde Anadolu’da hüküm süren İlhanlı Devleti’nde faiz benzeri her türlü kazanç ağır cezalarla yasaklandığı için faizli işlemler oldukça sınırlı kalmıştır. Osmanlı toplumun çok kültürlü yapısı, faiz hassasiyetine bağlı olarak farklı finansal müesseselerin oluşmasına neden olmuştur. Genel olarak faiz hassasiyeti taşımayan ve faiz hassasiyetine önem veren yapılar şeklinde bir ayırım meydana gelmiştir. Faiz hassasiyeti endişesi taşımayan sarraflar ve murabahacılar ile faiz olgusuna karşı duran para vakıfları önemli finansal kuruluşlar olarak ortaya çıkmışlardır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde banker olarak adlandırılan sarraflar önceleri günümüzdeki kuyumculuk faaliyetlerine benzer faaliyetler yürütürken zamanla devletin borçlanma ihtiyacını gidermeye çalışan kreditorler olarak faaliyet göstermişlerdir. Bunun yanında sarraflar kefil olma, para muhafazası ve para nakil işlemlerini de yapmışlardır. Sarraflar faaliyetlerini resmi bir sıfatla yürütüyorlardı. Sarraflar dışında resmi bir sıfatı olmayan ve halk arasında faizle borç veren kişilere de murabahacı denilmiştir. Murabaha işlemi esasında kârlı satıştır. Fakat zamanla yasal kâr hadlerinin üzerinde bir faizle para verme işlemine murabaha denilmiştir. Özellikle tarımsal faaliyetlerle uğraşanların finansman ihtiyacı yüksek faizle karşılanması ile birlikte meydana gelen huzursuzluk ve sıkıntılara karşı nizamnameler uygulamaya konularak faiz hadlerinde sınırlamalar getirilmiştir. Sarraf ve murabahacıların özellikle çiftçilere dönük yüksek faizli kredi işlemleri tarımsal üretime zarar vermiştir. Bunu engellemek amacıyla Mithat Paşa’nın öncülüğünde sahipsiz toprakların işlenmesi ve gelirinin aylık %1 ve yıllık %12 faiz oranı ile çiftçilere kredi olarak dağıtılması şeklinde çalışan ve adına Memleket Sandığı denilen kredi teşkilatları oluşturulmuştur. Memleket Sandıkları her ne kadar faizsiz bir sistem olmasa da sarraflara ve murabahacılar karşı toplumsal adaleti gözetken makul faiz oranları ile faaliyet gösteren kredi kuruluşlarıdır. Günümüzde faaliyet gösteren Ziraat Bankası’nın temeli memleket sandıklarına dayanmaktadır (Ustaoglu ve diğerleri, 2019: 273-282).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de para vakıfları günümüzdeki katılım bankalarına benzer şekilde faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle mudaraba ve murahaba sözleşmeleri yoluyla fon kullandırma söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti’ne özgü olan para vakıfları ilk zamanlarda menkul ve gayrimenkul

vakfedilmesine dayalı olarak kurulup faaliyetlerini sürdürürken zaman içerisinde değişik ihtiyaçların finansmanı konusunda uzmanlaşma söz konusu olmuştur. Başlangıçta para vakıflarına nakit paranın vakfedilmesinin vakıfların devamlılığına sekte vurabileceği kaygısı ile önemli bir tartışma söz konusu olmuştur. Nakit para ile ticaret yapılırsa bile her zaman zarar etme olasılığının bulunması, vakıfların temel özelliği olan ebedi kalma özelliğinin ortadan kalacağı düşüncesi önemli oranda destekçi bulmuştur(Saydam, 2008: 64). Ebu Suud Efendi’nin nakit paranın vakfedilebileceği yönündeki düşünceleri kabul görmüş ve para vakıfları önemli bir gelişme göstermiştir(Keleş, 2001: 193).

Modern anlamda İslami bankacılığın temelleri 1950 yıllarında atılmış olup 1970’li yıllarda ve daha sonrasında İslami bankacılık faaliyetleri hız kazanmıştır. Özellikle 2008 mortgage krizinde İslami finansın ve İslami bankacılığın ortaya koyduğu güçlü performans, İslam dünyası dışında özellikle batı coğrafyasında İslami finansa ve İslami bankacılığa ilginin artmasına neden olmuştur.

Modern İslami bankacılığın temellerine ilişkin ilk fikirler 1940 yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. 1950’li yılların ortalarında İslami bankacılık modelleri ortaya çıkmaya başlamış fakat kapsamlı faizsiz bankacılık yapısının ortaya çıkması 1960’ların sonunu bulmuştur(Billah, 2007:401).

Pakistanlı Muhammed Uzeyr tarafından 1955’te faizsiz bankacılık fikri ortaya atılmıştır. Hindistan’da 1940’larda faaliyete geçen Tanda Baoli Müslüman Fonu ve Patni Sosyal Kredi Kurumu gibi kuruluşlar modern anlamda ilk İslami finans kuruluşları olarak faaliyet göstermişlerdir. 1958 yılında bir grup toprak sahibi tarafından kurulan ve Pakistan’ın kırsal bölgelerinde mudaraba yöntemiyle faaliyet gösteren Yardımlaşma Bankası ilk dönem faizsiz finans kuruluşlarından. Malezya’da 1963 yılında Müslümanların hac vazifelerini ifa etmeleri için tasarruflarını değerlendirebilecekleri ve faizsiz esaslara göre faaliyet gösteren Hac Fonu (Tabung Haji) kurulmuştur. Hac fonunun ilk yılında 1281 müşteri hesap açmıştır. Hac fonu 1995 yılında Hac Fonu Yasası ile yasal bir statüye kavuşturulmuştur(Tabung Haji, 2023a). Hac fonunun müşteri sayısı 2019 ve 2020 yıllarında sırayla 8.75 milyon ve 8.97 milyon kişi olmuştur(Tabung Haji, 2023b).

1963 yılında Dr. Ahmad El-Naggar’ın kurucusu olduğu “Mith Ghamr Ta-

sarruf Bankası” ilk kurumsal modern İslami banka olarak kabul edilmektedir. Mith Ghamr Tasarruf Bankası, Alman tasarruf bankasının uygulamalarını İslami prensiplere uyumlu hale getirerek faaliyete başlamıştır(Wilson, 1983:76). Öğrenciler, işçiler, emekliler, ev hanımları, memurlar, çiftçiler ve esnaflar tarafından desteklenen banka hızlı bir büyüme performansı göstermiştir. Bu bankanın çalışma sistemi, fon sağlayanların sağladıkları fon tutarı ve vadesi kadar borç talep etme hakkına sahip olmaları şeklinde olmuştur. Bankanın faaliyette bulunduğu bölgelerde borçluluk sorunları azalmaya başlamıştır. Bu durum yüksek faiz talep ederek borç veren kişi ve kuruluşların faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bankanın faaliyetleri politik nedenlerle Şubat 1967’de sona erdirilerek İslami banka girişimi bu şekilde akamete uğratılmıştır(Chachi, 2005:18).

Faizsiz olarak ve banka ismiyle faaliyete geçen diğer bir İslami banka, 1971’de Mısır’da kurulan Nasır Sosyalist Bankası’dır. Modern bir banka olmaktan çok öğrencilere burs imkanı sağlamak, ihtiyaç sahibi kişilere yardımda bulunmak ve kâr paylaşımına dayalı küçük projeleri kredilendirmek gibi sosyal yardım faaliyetlerinde bulunuyordu. Modern bir banka olmamakla birlikte daha sonraki İslami bankacılık girişimleri için önem arz etmektedir(Iqbal ve Molyneux, 2005: 37).

İslam ülkelerinin hazine ve maliye bakanlarının Cidde’de 1973 ve 1974 yıllarında yaptıkları toplantılarda İslam ülkelerindeki sosyal ve ekonomik programlara destek vermek için 2 milyar dinar sermayeye sahip İslam Kalkınma Bankası’nın (IDB) kurulmasına karar vermişlerdir. IDB, 20 Ekim 1975 tarihinde Cidde’de kurulmuştur. IDB’nin kuruluşunda Türkiye’nin de aralarında bulunduğu İslam İşbirliği Teşkilatı’nın (İİT) 22 üyesi yer almıştır. IDB, ilk uluslararası İslami banka olarak kabul edilmektedir. IDB, sermaye fazlası olan İslam ülkelerinden sermaye ihtiyacı olan İslam ülkelerine ekonomik ve sosyal kalkınmada veya ortak proje ve teknik iş birliği alanında kaynak aktarılmasına aracılık etme hedefini amaç edinmiştir.

IDB’nin kurulması ile birlikte İslami banka kavramı sermaye grupları arasında daha fazla gündem olmuştur. Kısa süre içinde hem devletler tarafından hem de özel girişimciler tarafından birçok İslami banka kurulmuştur. 1975 yılında Birleşik Arap Emirlikleri’nde(BAE) kurulan Dubai İslam Bankası

tam anlamıyla ilk özel İslami banka olarak kabul edilmektedir. 1977 yılında Kuwait Finance House kurulmuştur(Özsoy, 2012: 65-68). Kuwait Finance House İslami bankacılık alanında önemli kilometre taşı olarak yerini almıştır. Kuwait Finance House kısa sürede yaygın bir faaliyet alanına ulaşarak bu alanda öncü bir kuruluş olmuştur. Kuwait Finance House, Türkiye’de faaliyette bulunan Kuveyt Türk Katılım Bankası’nın da hakim kurucu ortağıdır.

1950 yılından sonra İslam ülkelerinde başta petrol fiyatlarının artması ile meydana gelen sermaye birikimi finans alanında yeni arayışlara neden olmuştur. Bunun yanında İslami finans ve bankacılık alanında faaliyet gösteren uluslararası kuruluşların (IDB, AAOIFI) ve organizasyonların artması ile birlikte İslami bankacılık alanında ihtiyaç duyulan yeni düzenlemeler ve standartlar hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemeler ve standartlar İslami bankacılık alanında profesyonel bir idari yapının oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda İslami bankacılık alanında faaliyet gösterme konusunda ciddi bir motivasyon oluşmuş ve faizsiz olarak faaliyet gösteren kurumların sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Faizsiz olarak faaliyet gösteren kurumların başında İslami bankalar ön plana çıkmıştır.

İslami bankaların yanında İslami sigorta şirketleri(tekâfül), faizsiz yatırım bankaları ve varlık yönetim şirketleri faaliyete geçmişlerdir. İslami finans kuruluşlarının artmasının yanında ürün ve hizmet çeşitliliği de artmıştır. İslami finans kuruluşlarındaki gelişmenin hızlanması, bu kuruluşların faaliyetlerine ilişkin uluslararası standartların oluşturulmasını kaçınılmaz kılmıştır. İslami finans kuruluşlarının kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla uluslararası finansal otoriteler kurulmuştur.

1.1.3. Uluslararası İslami Finansal Otoriteler

1.1.3.1 İslami Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu(AAOIFI)

İslami Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-AAOIFI) 1990 yılında kurucu üyeler tarafından kuruluş sözleşmesi Cezayir’de imzalanmıştır. AAOIFI kâr amacı olmayan tüzel kişiliğe haiz uluslararası bir kuruluş olarak 1991 yılında Bahreyn’de faaliyete geçmiştir. Kuwait Finance House,

Dallah Albaraka Group ve IDB kurucu üyeler arasındadır. AOIFI tarafından Fıkıh Kurulu 1999’da kuralarak muhasebe ve denetim standartları yayınlamıştır. AAOIFI’nin amaçları arasında faizsiz finans kurumları için muhasebe ve denetleme anlayışını iletirmek, bu anlayışın yayılmasını ve uygulanması için eğitimler düzenlemek, araştırmalar yapmak, süreli yayınlar çıkarmak ve faizsiz finans kurumları için faizsiz finans standartlarını hazırlamak ve yayınlamak ve faizsiz finans kurumlarına ait finansal tablo kullanıcılarına sağlanan bilgilere güveni artırmaktır(TKBB, 2023: 23).

AAOIFI denetim, muhasebe, yönetim, etik ilkeler ve şer’î konularda toplam 100 adet standart yayınlamıştır. AAOIFI’nin üyeleri arasında Merkez bankaları, düzenleyici otoriteler, finansal kuruluşlar ile muhasebe ve denetim şirketleri dahil olmak üzere 45’den fazla ülkeden üyeleri bulunmaktadır. BDDK da AAOIFI’ye düzenleyici ve denetleyici kamu otoritesi statüsünde üye olmuştur(BDDK, 2016).

1.1.3.2. Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu (IILM)

Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu (*International Islamic Liquidity Management Corporation* - IILM), IDB ve bazı ülkelerin merkez bankaları tarafından 2010 yılında Malezya’da kurulmuştur. Merkezi Kuala Lumpurda bulunan IILM’in üyeleri arasında Nijerya, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye, Malezya, Kuveyt, Endonezya ve Mauritius Cumhuriyeti ülkelerinin merkez bankaları ile İslami Özel Sektör Kalkınma Kuruluşu (Islamic Corporation for the Development of Private Sector) yer almaktadır. IILM İslami finansal enstrümanları geliştirmek ve bunların alım satımına ve ihracına aracılık etmenin yanında vadesine kadar elde tutma gibi likiditeye yönelik faaliyetler yürütmektedir. IILM’nin yaptığı finansal faaliyetlerin şeriata uyumlu olması zorunluluğunun yanında, uluslararası bağlantıların kurulması, yabancı yatırımın teşvik edilmesi ve finansal istikrarın oluşturulması gibi amaçları da mevcuttur(IILM: 2023).

IILM, üye ülkelerin varlıklarını özel amaçla kurulmuş varlık kiralama şirketine (VKŞ) devrederek sukuk işlemlerine dayanak sağlayarak üye ülkelerdeki finansal kuruluşların likidite ihtiyacını gidermektedir. IILM tarafından ihraç edilen sukuklar S&P tarafından A kredi notuyla derecelendirilmişlerdir. A notuna sahip olması bu sukukların piyasada talep görmesine neden olmak-

tadır. Ayrıca sukukların A notuna sahip olması likidasyonlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak uzun vadeli varlıklar, bir yıla kadar olan değişik vadelerdeki sukuklara dayanak edilerek finansman ihtiyacı giderilmektedir.

IILM tarafından ihraç edilen sukuklar 364 gün vadeli ve ağırlıklı olarak dolar cinsinden fiyatlandırılmaktadırlar. Söz konusu sukuklara konvansiyonel bankalar ve İslami bankalar yatırım yapmaktadırlar. Bu varlıkların likiditelerinin yüksek olması bu varlıkların teminata konu edilmeleri açısından İslami bankalara önemli avantajlar sağlamaktadır. Özellikle merkez bankalarından fon sağlanması durumunda teminat olarak kullanılmaktadırlar. Söz konusu sukukların A notuna sahip olması, konvansiyonel bankalar ve yatırım kuruluşları tarafından tercih edilmesine neden olmaktadır.

1.1.3.3. İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB)

İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) 3 Kasım 2002 tarihinde Malezya’da kurulmuş olup 10 Mart 2003 tarihinde faaliyete başlamıştır. IFSB tarafından İslami finansal kuruluşların risk yönetimi ve sermaye yeterliliği başta olmak üzere finansal sağlamlığını ve istikrarını sağlamak için standartlar, ilkeler ve teknik notlar yayınlamıştır. IFSB, uluslararası standartları şer’i kurallara uygun hale getirerek İslami finansal hizmetleri şeffaf ve ihtiyatlı bir şekilde gelişmesini sağlayacak çalışmalar yapmaktadır. IFSB tarafından yapılan çalışmalar, Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Organizasyonu, Basel Bankacılık Denetimi Komitesi ve Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği tarafından yapılan çalışmalarını tamamlamaktadır(IFSB: 2023a).

Aralık 2022 itibariyle, IFSB’nin, 80 tane düzenleyici ve denetleyici otorite, 10 tane uluslararası kuruluş ve 57 ülkede faaliyette bulunan 97 tane finansal kurum, profesyonel firma, sektör birliği ve borsa olmak üzere 187 üyesi vardır. Bu üyelere 35 adedi tam üyelik (full member), 36 adedi yardımcı üyelik (associate member) ve 116 adedi ise gözlemci üyelik (observer member) statüsündedir. BDDK, TCMB ve SDDK tam üye, Hazine ve Maliye Bakanlığı yardımcı üye, SPK, Kuveyttürk Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası ve Albaraka Türk Katılım Bankası gözlemci üye statüsündedirler(IFSB: 2023b).

1.1.3.4. İslami Uluslararası Derecelendirme Kuruluşu (IIRA)

İslami finansal işlemlerin en önemli özelliği işlemin şeffaf olması ve işleminde belirsizliğin (garar) olmamasıdır. Derecelendirme faaliyeti ile birlikte yapılan işlemlerin şeffaflığı artacak ve belirsizliği azalacaktır. Bu durum, yatırım kararlarının kalitesini önemli oranda artıracak ve daha adil bir finansal işlemin gerçekleştirilmesine neden olacaktır. İslami finans kuruluşlarının sayısının önemli oranda artması, bu kuruluşların müşteri tabanının hızlı bir şekilde genişlemesi ve artan ürün çeşitliliği ile birlikte hem fon talep edenlerin kredibilitesinin tespiti hem de faizsiz enstrümanların derecelendirilmesi açısından İslami finans ekosistemiyle uyumlu bağımsız kredi derecelendirme kuruluşu ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

İslam Kalkınma Bankası tarafında kurulan IIRA, 2005 yılında Bahreyn’de faaliyete başlamış ve 2011 yılında farklı derecelendirme metodoloji serileri kullanmaya başlamıştır. IIRA, İslami finans ilkelerine uygun ihraçları ve bu ihraçları gerçekleştiren kuruluşları derecelendirmek için kurulmuştur. IIRA öncelikli hedefi, İslam İşbirliği Teşkilatı(İİT) üye ülkelerinin sermaye piyasalarının geliştirilmesine katkı sağlamak ve diğer ülkelerde daha adil derecelendirme faaliyetlerine ivme kazandırmaktır.

IIRA, ihraç edilen menkul kıymetleri ve fon kullanan şirketleri İslami finans ilkelerine uygun bağımsız derecelendirmek üzere kurulmuştur. IIRA’nın önceliklerinden birisi de İslam ülkelerinde yerel sermaye piyasalarının geliştirilmesine ivme kazandırmaktır. IIRA, bir işlemin gerçekleştirilme şeklinin, işlemin kendisi kadar önemli olduğu düsturu ile hareket etmekte ve İslami finansın gücünün adaletle olan bağlılığına inanmaktadır. IIRA tarafında verilen notlar BDDK tarafından resmi olarak kabul edilmektedir(IIRA: 2023).

Tablo 1.1’den görüleceği üzere İslami bankacılığın ilk örnekleri Arap yarım adasında ortaya çıkmış olup zamanla Asya ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde İslami bankalar faaliyete geçmiştir. Bankacılık faaliyetlerinin hız kazanması ile birlikte uluslararası İslami finansal otoriteler kurulmaya başlanmıştır.

Tablo 1.1: İslami Bankacılık Alanındaki Tarihsel Gelişmeler

Yıl	Ülke	Olay
1963	Mısır	Mith Ghamr Tasarruf Bankası’nın kurulması
1975	Suudi Arabistan	IDB’nin kurulması
1975	BAE	Dubai İslam Bankası’nın kurulması
1977	Kuveyt	Kuveyt Finans House’un kurulması
1977	Sudan	Sudan Faysal İslam Bankası’nın kurulması
1977	Mısır	Mısır Faysal İslam Bankası’nın kurulması
1978	Ürdün	Ürdün İslam Bankası’nın kurulması
1978	Lüksemburg	İslami Finans House’un kurulması
1979	Bahreyn	Bahreyn İslam Bankası’nın kurulması
1982	Katar	Katar İslam Bankası’nın kurulması
1982	Bahreyn	Albaraka Bankacılık Grubu’nun kurulması
1983	Malezya	Berhad Malezya İslam Bankası’nın kurulması
1984	İran	Bankaların faizsiz bankaya dönüştürülmesi
1984	Türkiye	Albara Türk Özel Finans Kurumu’nun kurulması
1991	Bahreyn	AAOIFI’nin kurulması
1991	Endonezya	İslami Banka Yasasının kabul edilmesi ve Bank Muamalat’ın kurulması
1992	Sudan	Bankaların faizsiz bankaya dönüştürülmesi
1993	Brunai	Brunai İslam Bankası’nın kurulması
1996	Bahreyn	Citibank’ın İslami pencere açması
1998	Malezya	HSBC Amanah’ın kurulması
2002	Bahreyn	Uluslararası İslami Finansal Piyasalar Kurumu’nun kurulması
2002	Malezya	IFSB’nin kurulması
2002	Bahreyn	IIRA’nın kurulması
2002	Tayland	Tayland İslam Bankası’nın kurulması
2004	İngiltere	İngiltere İslam Bankası’nın (Al Rayan Bank) kurulması
2006	Avrupa	Avrupa İslami Yatırım Bankası’nın kurulması
2007	Singapore	DBS Bank’ın kurulması
2010	Kazakistan	Al Hilal Bankası’nın kurulması
2010	Malezya	IILM’nin kurulması
2012	Nijerya	Jaiz Bank’ın kurulması
2015	Almanya	Kuveyttürk Katılım Bankasının iştiraki KT Bank AG’nin kurulması
2013	Umman	Nizwa Bankası’nın kurulması

Kaynak: TKBB, 2021:106

Tablo 1.2'den görüleceği üzere İslami finansal kuruluşların ve uluslararası organizasyonların faaliyetlerine başlaması ile birlikte değişik bölgelerde piyasanın ihtiyaç duyduğu değişik türlerde ürün ve hizmetleri sunan İslami finansal kuruluşlar faaliyete geçmiştir. Özellikle 1970'lerden sonra artan petrol fiyatları ile birlikte İslami ülkelerde artan sermaye birikimi İslami finansal kuruluşlarının hem sayısında hem de çeşitliliğinde artışlara neden olmuştur. İslami bankacılığın yanında İslami sigorta şirketleri ile faizsiz yatırım bankaları faaliyete geçmiştir. 2000'li yıllardan sonra sermayenin küresel hareketliliğinin artması ve İslami finansal kuruluşların sermaye yapılarının güçlenmesi ile birlikte İslami finansal kuruluşlar bölgesel faaliyet alanlarını küresel boyuta taşımaya başlamışlardır.

Tablo 1.2: İslami Finansal Kuruluşların ve İslami Finansal Ürün ve Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi

Dönemler	1970 Öncesi	1970'ler	1980'ler	1990'lar	2000 Sonrası
Gelişmeler	İslami Bankacılığın Ortaya Çıkışı	İslami Bankaların Sınırlı Sayıda Artması, Petrol Fiyatlarındaki Yükseliş	Faaliyet Gösterilen Coğrafi Bölgenin Genişlemesi, Yeni Faizsiz Finans Kurumlarının Kurulması, Yeni Faizsiz Finans Ürünlerinin Kullanılması	Büyüme Oranlarındaki Artış, Bireysel Bankacılıkta Faaliyetlerin Artması, Sunulan Ürün ve Hizmet Çeşitliliğinin Artması	Faizsiz Finans Pazarının Büyümesi, Küresel Boyutta Faaliyet Gösterilmesi

Ürün ve Hizmetler	Temel Bireysel Bankacılık Hizmetlerinin Sunulması	Ticari Bankacılık Hizmetlerinin Sunulması	Emtia Finansmanı, Tekâfül, Sendikasyon, Proje Finansmanı	Sukuk, Yatırım ve Menkul Kıymet Fonları, Finansal Kiralama (Leasing) İcare, Faizsiz Menkul Kıymetleştirme	İleri Hazine Hizmetlerinin ve Yenilikçi Portföy Yönetimi Hizmetlerinin Sunulması
Şirketler	İslami Bankalar		Tekâfül Şirketleri, Faizsiz Yatırım Şirketleri		Faizsiz Yatırım Bankaları, Varlık Yönetimi Şirketleri
Coğrafi Alan	Körfez ve Ortadoğu Ülkeleri		Türkiye ve Asya Pasifik Ülkeleri		ABD ve Avrupa Ülkeleri

Kaynak: TKBB, 2021:107

1.2. İSLAMİ FİNANSIN TEMEL PRENSİPLERİ

Konvansiyonel finansın alternatifi olarak insanların finansal ihtiyaçlarına çözümler üreten İslami finansın farklılığı ortaya koyan temel unsurlar söz konusudur. Konvansiyonel finans para kazanmayı merkeze alırken, İslami finans daha çok insan odaklı bir yaklaşım öncelikle. İnsan merkezli bir finans yaklaşımı insanların hassasiyetlerine uygun olmalıdır. İslam dininde insan yaratılmışların çoğundan üstün kılınmıştır(el-İsra, 17/70)¹. İslam dininin insana verdiği şan ve şeref dünyada yapılan bütün faaliyetlerin insanlara zarar verilmemesi esasına göre icra edilmesini gerektirmektedir. İnsanların ve toplumların ekonomik faaliyetleri yaşamın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İslam dini, insanların her türlü faaliyetlerini İslam dininin belirlediği kural ve kaidelere uygun olmasını emretmektedir. İslami finans faaliyetlerinin insanların aleyhine sonuçlar doğurmaması için, İslam dininin kural ve kaidelerine uygun prensipler çerçevesinde yürütülmelidir. İslam dininin kural ve kaidelerinin tamamına Şeriat denir. İslami finans faaliyetlerinin şer'i kurallara uygun olması esastır.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti, finansal faaliyetlerin genel çerçevesini belirler. Zaman içerisinde alimler tarafından oluşturulan içtihadlar İslami finansın gelişimine yön vermiştir. Müslümanlar tarafından yürütülen tüm finansal faaliyetlerde faizli işlemlerden, kumardan, aşırı belirsizlik içeren finansal işlemlerden ve dinen haram sayılan ürün ve hizmetlerden kaçınılmalıdır. Ticaretle uğraşanlar teşvik edilmelidir, fakat kârın önceden belli olması ve belli kabuller altında kârın riski de barındırma ticari işlemin ortaklığı oranında olmalıdır(Khan, 2010: 806-807).

Konvansiyonel bankacılıkta mevduat sahibi ve fon talep eden yatırımcı arasında bir menfaat dengesi kurulamamaktadır. Mevduat sahibi lehine önceden belirlenmiş getiri(faiz) garanti edilirken, tüm risk fon talep eden yatırımcıdan belli teminatlar ve garantiler alınarak fon talep eden yatırımcıya yüklenmektedir. İslami bankacılıkta ise temel olarak risk paylaşımı söz konusudur. Dolayısıyla finansal faaliyetlerin tüm paydaşlar arasında menfaat dengesini koruyacak şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

İslami prensiplere uygun olan tüm finansal işlemler hem konvansiyonel

1 Ayetler Diyanet Vakfı Mealinden Alınmıştır.

bankalar hem de İslami bankalar tarafından gerçekleştirilebilmektedir. İslami prensiplerin temelinde kesinlikle faiz alıp vermek yasaktır. Bunun yanında risk paylaşımı, mülkiyet hakları, bireylerin hak ve yükümlülükleri ve sözleşmelerin kutsal olduğu desteklenmektedir. İslami finansal sistem, bankacılık ile sınırlı değildir. İslami finansal sistem finansal piyasaları, finansal ürünleri ve tüm finansal aracılık ürünlerini de içermektedir(Zaher ve Hassan, 2001: 155).

İslami bankaları konvansiyonel bankalardan farklılaştıran başlıca prensipler doktrinde faiz yasağı, belirsizlik yasağı, kumar yasağı ve haram mal ve hizmet yasağı şeklinde ifade edilmektedir.

1.2.1. Faiz Yasağı

Faiz, tarih boyunca tartışmalara konu olmuştur. Bundan dolayı faiz hakkında net bir tanımlama söz konusu olamamıştır. Faizin tanımı ve meşruiyeti hala sıcak bir tartışma konusu olarak dini, felsefi ve iktisadi açılardan sürekli olarak ele alınarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır. Faiz, toplumsal eşitsizliği artırarak sosyal düzene zarar verdiği düşüncesi ile meşru görülmezken, ekonomik gelişme ile birlikte artan sermaye ihtiyacının karşılanmasında etkin bir rol aldığı için meşru olarak değerlendirilmektedir. Aristo ve Platon gibi ilkçağ düşünürleri faizin olumsuz etkilerine dikkat çekerek faize karşı bir tutum sergilemişlerdir. Ortaçağa gelindiğinde faizin meşruluğu konusunda fikirler ortaya atılmış ve faiz iktisadi faaliyetlerin merkezine yerleştirilmiştir. Faiz yasağı konusunda bütün semavi dinlerde kesin bir duruş söz konusu iken zaman içinde iktisadi ve toplumsal değişimlerin etkisiyle faizin meşru görülmesine yönelik çabalar artmıştır(Ustaoğlu ve diğerleri, 2019: 11-15).

Faiz Arapça kökenli bir kelime olup ribâ ile eş anlamlı kabul edilmektedir. Türkçe’de faiz karşılığı olarak kullanılan ribâ kelimesinin sözlükteki anlamı, “nema, fazlalık, çoğalma, artma, yükseğe çıkma, bedenin serpilip gelişmesi” dir. Ribâ sözlük anlamıyla, bir şeyin kendi içinde bulunan ve iki şey arasındaki mukayeseden doğan fazlalığı ifade etmektedir. Fıkhi anlamda ribâ, borç olarak verilen bir parayı veya malı belirlenmiş bir sürede belirlenen bir fazlalıkla veya borç ilişkisinden doğan bir alacağın zamanında ödenmemesine karşılık ilave süre verilerek bu süreye karşılık borcun fazlasıyla tahsil edilmesine veya bu şekilde alınan fazla tutara verilen addır(Özsoy,1995).

Konvansiyonel bankacılıkta faiz kısaca paranın maliyeti veya getirisi olarak tanımlanmaktadır. Parayı borç veren açısından paranın kullanımdan mahrum kalındığı sürenin bedeli olarak faiz talep edilirken, parayı borç alan açısından başkasının parasını kullanmanın bedeli olarak faiz ödenmektedir. Borç alan açısından paranın kullanımı eşyanın kullanımına benzetilmekte ve faiz kiralama bedeli olarak tanımlanmaktadır. Paranın bir eşya olup olmadığı borç alan açısından aldığı borcun üzerine ödediği tutarın faiz mi kira mı olduğu tartışmasını gündeme getirmektedir. Eşyalar tüketilen eşyalar ve kullanılan eşyalar olarak sınıflandırıldığında kullanılan eşyalar için kira, tüketilen eşyalar için faiz uygulanır. Faizi meşru gösterme çabası olarak paranın kullanılan bir eşya olduğu ve ödenen bedelin faiz değil kira bedeli olduğu düşüncesi savunulmaktadır.

Faiz, borç verilen paranın maliyeti veya borç alınan paranın kiralama bedelidir(Mishkin, 2013: 45).

Faiz, borç alan kişinin, borç veren kişiye paranın kullanımı karşılığında ödediği bedeldir. Borç alan borç veren sayesinde kâr elde ettiği için bu kârdan borç verene de pay ödemelidir. Borç alan tarafından kâr elde edilememesi durumunda kâr edilmesi halinde verilmesi planlanan payın başka kaynaklardan ödenmesi gerekir. Borç verene ödenen bu pay faiz olarak değerlendirilmektedir(Smith ve Stewart, 1963: 24).

İslama göre para, parayı çoğaltmak için kullanılmamalı ve para mal gibi değerlendirilmemelidir(Kazi ve Halabi, 2006: 323).

İslam'da paradan para kazanmak kabul edilebilir bir durum değildir. İslam'a göre para yalnızca değişim ve eşyanın fiyatını belirtme aracıdır. Para yalnız başına bir değer ifade etmediği gibi paradan para kazanılmamalı, mevduat yapılarak veya borç verilerek faiz elde edilmemelidir(Kettell, 2011: 34).

Kişinin başkasına borç vermesine karşılık kazandığı para, paranın kullanım bedeli(kira) veya faiz olarak tanımlanmaktadır. Kâr ve faiz farklı kavramlardır. Kâr, risk alarak kazanılan belirsiz bir getiriyken faiz, başta miktarı veya oranı belli olan ve risk unsuru içermeyen, önceden belli olan bir getirdir. Başlangıçta borç verenin verdiği borcun karşılığında borç alandan ilave bir bedel alması mantıklı gelebilmektedir. Fakat borç verenin önceden belli olan bir getiri elde etmesi, borç alanın ise belirli olmayan bir tutarı kabul etmesi

veya bazen para kazanmadığı gibi ilave olarak borçlanması durumu mantıki, vicdani ve insani olarak doğru değildir(Kısacık, 2021:16).

Kur’an-ı Kerim ve birçok hadiste faiz ve kâr kavramlarının aynı olmadığı ve faizin haram kârın helal olduğu kesin olarak ifade edilmiştir.

“Faiz yiyenler (kabrilerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların «Alım-satım tıpkı faiz gibidir» demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininidir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”(el-Bakara, 2/275-276).

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”(el-Bakara, 2/278-279).

“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”(Al-i İmran, 3/130).

“İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâti veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.”(er-Rum, 30/39).

Hiz. Peygamber hadislerinde;

“Dikkat edin, cahiliye faizlerinden her faiz iptal edilmiştir! Size mallarınızın aslını almak vardır, bu şekilde ne zulüm eder ne de zulme uğratılırsınız.”(Ebu Davud 3334, Tirmizi 3087, İbni Mace 3055, Albânî İrva 5/279),

“...Cahiliye faizi de kaldırılmıştır. Faizlerimizden ilk kaldırdığım faiz Abdulmuttalib bin Abbas’ın faizidir. O tamamıyla geçersiz kılınmıştır.”(Müslim 1218/147, Ebu Davud 1905, Nesei 2711, İbnu’l-Carud 465, İbni Mace 3074, İbni Hibban 3944, Ahmed 14447, Albânî 1017),

“Rasulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) faiz yiyene, yedirene, faiz muamelesini yazan kimseye ve bu muamelenin şahitlerine lanet etti! ve: Onlar günaha eşittir!” (Müslim 1598/106, Ebu Yağla 1849, İbnu'l-Carud 646, Beyhaki 5/275, Begavi 2054, Ahmed 1/393, 3/304, Tayalisi 343, İbni Hibban Mevarid 1112) buyurmuştur.

Kahire’de 1975 yılında toplanan II. İslam Araştırmaları Kongresi’nde İslam hukukçuları, iktisatçılar ve diğer hukukçular borç verme ürünlerinde uygulanan her türlü faizin haram olduğuna ve ister üretim için ister tüketim için olsun kredi türleri arasında bir fark olmadığına karar vermişlerdir. Faizin azı ve çoğu arasında bir fark bulunmadığı, tüm faizli kredilerin haram kapsamına girdiği ve ihtiyaç ve zaruretin faiz almayı caiz kılmayacağı vurgulanmıştır. Faizle ilgili olmadıkça cari hesap, çek bozdurma, kredi mektubu gibi işlemlerden alınan komisyonun faiz sayılmayacağına karar verilmiştir. Vadeli mevduat hesaplarının, faizli kredilerin ve faiz alınan diğer kredi türlerinin haram olduğu belirtilerek, İslami bankacılık faaliyetlerinde faiz yasağı prensibinin temel unsur olduğu vurgulanmıştır(Özsoy,1995).

İslami esaslar temelinde faaliyet gösteren İslami finans kuruluşları tüm iş ve işlemlerinde faiz olmamasına azami derecede dikkat etmelidirler. İslam dininin kesin bir dille yasakladığı faizin, İslami finans faaliyetlerinde arkadan dolanma diye tabir edilen değişik finansal mühendislik yöntemleri ile uygulamalara konu olmaması için en üst seviyede hassasiyet gösterilmelidir. İslami bankaların geliştirdikleri ürünlerde faiz olgusunun olmaması için gerekli kontrol mekanizmaları kurmaları oldukça önemlidir.

1.2.2. Belirsizlik (Garar) Yasağı

Arapça kökenli olan garar kelimesinin sözlük anlamı, “tehlike, risk, kişinin bilmeden canını veya malını tehlikeye sokması” dır. Garar bir sözleşmenin bir taraf lehine haksız kazanca yol açacak derecede kapalılık taşımasıdır. Bir başka ifade ile garar sözleşmenin nasıl sonuçlanacağına ilişkin aşırı belirsizlik içermesidir(Dönmez, 1996).

Garar, sözleşme konusu, sözleşmeye konu mal veya hizmetin fiyatı, miktarı ve teslim zamanı gibi unsurların tam olarak belirlenmemesinden kaynaklı meydana gelen belirsizliği ve belirsizliğin taşıdığı risktir(Ayub, 2017:62).

İslami finans, sözleşmeler üzerine kurulu bir yapıdır. İslam hukukunda sözleşmeler sözleşmenin bütün taraflarını hak ve menfaatini koruyacak ve gözetecek şekilde yapılmalıdır. Sözleşmenin taraflarından birinin sözleşme konusu ile ilgili yeterli teknik bilgiye sahip olmaması sözleşmenin söz konusu taraf için aşırı belirsizlik içermemesi için sözleşmelerin net ve anlaşılır olması zorunludur. Bundan dolayı İslami bankalarda yapılan sözleşmelerde tarafların yeterince bilgilendirilmesi anlaşmazlıkların azalmasına ve sözleşmenin bir taraf için haksız kazanca dönüşmemesine katkı sağlayacaktır. Belirsizliğin bütün sözleşmelerde tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ticari faaliyetlerde kâr elde edilmesi için risk alınması gerekmektedir.

Finansal işlemlerde aşırı belirsizliğin önüne geçilmesinde rekabetçi bir pazar yapısının mevcut olması oldukça önemlidir. Rekabetçi piyasa yapısında alternatiflerin fazla olması sözleşmenin taraflarının birbirine bağımlılıklarını asgari düzeyde gerçeklemesine neden olmaktadır. Bunun yanında finansal tüketicilerin korunmasına ilişkin düzenlemelerde aşırı belirsizlik durumlarına karşı finansal tüketiciye bir koruma kalkanı sunarak daha sağlıklı bir finansal ortamın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bilgiye erişim imkanlarının artması, sözleşmelerde aşırı belirsizlik taşıyan unsurların azalmasına neden olmuştur. Garar yasağı konvansiyonel bankacılıkta asimetrik bilginin kullanılması yasağı, İslami bankacılıkta garar yasağı ilkesi ile benzerlik taşımaktadır.

İslami bankaların topladığı fonları nasıl, nerede, hangi şartlar altında ve kimlere kullandığı konusunda ve kâr-zarar paylaşımı esaslarına dair müşterilerine ayrıntılı bilgi sunmaları garar yasağının bir diğer önemli sonucudur. Aynı şekilde İslami bankaların fon talep eden taraflarla da yaptıkları finansman sözleşmelerinin vadeleri, kâr oranları ve diğer koşulların açık ve anlaşılır olması gerekmektedir.

Modern finansal işlemlerde özellikle sigortacılık ve türev işlemlerinde belirsizlik oldukça fazladır. Sigortacılıkta, sigorta süresinin başlangıcında sigorta ettirilen herhangi bir kayba maruz kaldığında, sigorta şirketi tahsil ettiği düşük prim miktarına rağmen yüklü miktarda tazmin ile karşılaşmaktadır. Aynı şekilde sigorta ettiren hiçbir kayba uğramadığı halde sigorta şirketine uzunca bir süre para almadan ödeme yapabilir. Türev piyasalarda işlemlere konu edilen mal hali hazırda mevcut değildir. Future, opsiyon ve forward gibi

türev sözleşmelerine konu mal ticaret yapıldığı anda bulunmayabilir. Türev sözleşmelerindeki belirsizlikten dolayı sözleşmenin taraflarından biri haksız kazanç elde ederken, diğerinin zarara uğraması yüksek ihtimaldir. İslam hukukunda türev işlemlere bazı istisnalar çerçevesinde istisna ve selem akitleriyle imkan tanınmıştır(El-Gamal, 2000: 7-8).

Türev ürünlerde gararın varlığı açıktır. Sözleşme sonlandırıldığı anda sözleşmeye konu mal fiziki olarak teslim edilmemektedir. Fiziksel teslimatlar malların yüzde biri seviyesinde gerçekleşmektedir. Bu durum türev işlemlerde belirsizliğe neden olmaktadır ve buna İslami finasta izin verilmemektedir(A-lamad, 2021:204).

1.2.3. Haram ve Yasadışı Mallara Yatırım Yasağı

Arapça kökenli bir kelime olan haram, yapılması kesin olarak yasaklanan fiillere denir. İslam dininde haramı belirleme hak ve yetkisi sadece Allah'a ait olup, harama ilişkin temel hususlar Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Bundan dolayı yapılan bir fiilin dinen haram olduğu kesin olarak tespit edilemediği sürece haram olarak kabul edilemez. Hz. Peygamber bir hadisinde, “ Helal Allah'ın kitabında helal kıldığı ve haram Allah'ın kitabında haram kıldığıdır, sükût ettiği şeyler ise sizin için affedip serbest bıraktıklarıdır.” buyurmuştur(İbn Mâce, “E't'ime”, 60; Tirmizî, “Libâs”, 6). Hadisten anlaşılacağı üzere İslam dininde haram olan hususlar sınırlı tutulmuştur. İslam hukukçularına göre harama götüren sebepler ve yollarda haramdır. Bu kural Mecellede, “ Alınması memnû olan şeyin verilmesi dahi memnû olur ” ve “ İşlenmesi memnû olan şeyin istenmesi dahi memnû olur ” maddeleri ile ifade edilmiştir. Esas olan haram içermesi muhtemel fiillerden uzaklaşmaktır. İslam'da haramın sınırları oldukça dar tutulmuştur. Bunun yanında bazı hayati zorunluluklar nedeniyle zaruri durumlarda haram barındırmasına rağmen bazı fiillerin gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Burada esas olan hayati bir zararın bulunması ve devamlı olmamasıdır(Koca, 1997).

İslam hukukunda bir sözleşmede bulunması gereken ana unsurlar; icap, kabul, konu ve taraflardır. Üzerine sözleşme kurulan mal veya hizmet sözleşmenin konusunu oluşturmaktadır. Sözleşmenin konusu olan mal veya hizmetin haram olması durumunda sözleşme geçersiz olur.

İslami finasta ürün ve sektör bazında ticari faaliyetlerin yürütülmesi için özel kurallar söz konusudur. Domuz eti ve alkollü içecekler gibi ürünlerden ve kumar ve faizcilik ile ilgili faaliyet gösteren sektörlerden kaçınılmalıdır (Bayındır, 2015: 38).

Konvansiyonel bankacılık seküler bir yapıya sahip olmasına karşın, İslami bankalar diğer tüm İslami ekonomik kurumlarda olduğu gibi İslam dininin ahlaki değerleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmek zorundadır. Bundan dolayı İslami bankalar, İslam ahlakı ile uyuşmayan herhangi bir projeyi kredilendiremezler. Örnek olarak kumarhaneyi, şarap fabrikasını ve gece kulübünü veya İslam dini tarafından yasaklanmış veya toplum için zararlı olan faaliyetleri yürüten işletmeler veya projeler İslami bankalar tarafından finanse edilmesi yasaklanmıştır(Kettell, 2011: 35).

1.2.4. Kumar (Meysir) Yasağı

Arapça kökenli olan kumar, “ Şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme ” şeklinde tanımlanmaktadır(Bardakoğlu, 2002).

Kumar, taraflardan birinin kazancıyla, diğerlerinin ise kaybıyla tamamlanan bilinmezliğe dayalı sözleşmedir. Kumar yasağı prensibine uygun olmadığı ve aşırı belirsizlik içerdikleri için imtiyazlı hisse senetlerinin ihraç edilmesi, hisse senetlerinin açığa satılması, opsiyon sözleşmeleri, dövizle dayalı swap sözleşmeleri ve ticari sigorta sözleşmeleri İslam hukukuna göre uygun değildir(S. Bayındır, 2015: 34-36).

Konvansiyonel bankacılıkta daha çok risk yönetimi ve spekülasyon yapmak amacıyla kullanılan türev işlemleri sonucunda bir taraf kaybederken diğer taraf kazanmaktadır. Benzer şekilde sigorta sözleşmeleri de bir tarafın kaybı diğer tarafın kazancı şeklinde tezahür etmektedir. Konvansiyonel bankacılıktaki buna benzer uygulamalar kumar yasağına uymadığı için uygun görülmemektedir(S. Bayındır, 2015: 36).

1.2.5. Kâr-Zarar Paylaşımı İlkesi

İslami finansı konvansiyonel finasta ayıran temel unsurlardan bir tanesi İslami finansın ortaklığa dayalı bir finansman modeli olmasıdır. Ortaklığın

yapısına bağılı olarak yapılan işlemin sonucunda hem külfetin hem de nimetin ortaklar arasında belli kurallar çerçevesinde paylaşılması esastır. İslami bankaların hem para arz edenlerle hem de para talep edenlerle yaptıkları işlemler, kâr-zarar paylaşımı esasına dayanmaktadır. İslam müslümanları yatırım yapma konusunda cesaretlendirmektedir.

Kâr-zarar paylaşımı ilkesinin temelinde risk paylaşımı ve verimliliğe yoğunlaşma söz konusudur. İslami bankalar genel olarak fon sahipleri ile kâr ve zarara katılma yöntemi ile fon toplarken, fon talep edenlere ise ortaklık temelinde fon arz ederler. İslami bankalar bu yönüyle riski paylaşarak konvansiyonel bankalardan ayrılmaktadırlar. Konvansiyonel bankalarda mevduat sahibine getiri garanti edilirken, bütün risk fon talep edene yüklenmektedir. Konvansiyonel bankalarda risk transferi İslami bankalarda ise risk paylaşımı söz konusudur. Fon kullandırmada, konvansiyonel bankalarda fon talep eden girişimcinin kredi değerliliği, İslami bankalarda ise daha çok girişimcinin yönetsel becerileri ve projenin sağlamlılığı dikkate alınmaktadır(Kettell, 2011: 33-34).

İslami finansal kuruluşlar birer ticari işletme olarak sermayedarlara karşı bir yükümlülük altında oldukları için faaliyetlerinin temel hedeflerinden biri de kâr elde etmektir. İslami finans, kâr maksimizasyonunun ötesine geçen sosyal ve ekonomik refahı teşvik eden ahlaki ve dini değerleri ve riskin paylaşımını önceleyen bir felsefeyi benimsemektedir(Elmelki ve Mounira, 2009:125).

Kâr-zarar paylaşımı modeli, eşit gelir dağılımını teşvik ederek sosyal adaleti ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayarak ekonomik kalkınmaya yardımcı olur. Kâr-zarar paylaşımında sermayenin getirisi finanse edilen projenin verimliliğine ve kârlılığına bağılı olduğundan sermaye tahsisinin verimliliği artar(El-Galfy ve Khiyar, 2012: 950).

1.2.6. Varlığa Dayalı Finansman İlkesi

İslami bankalar ticaretin helal faizin haram olduğu ilkesine dayanarak faaliyetlerini sürdürdüklerinden dolayı yaptıkları işlemlerin bir ticari faaliyet olması ve bu ticari faaliyete konu bir varlığın mevcut olması gerekmektedir. Finansman işleminin varlığa dayalı olması doğal bir teminat imkanı getirecek riskin önemli oranda azalmasına katkı sağlamaktadır. İslami bankacılıkta finansman faaliyetlerinin varlığa dayalı olması hem yatırımcıların hem de İ-

lami bankaların aşırı risk almasını engelleyerek sağlıklı bir finansal ortamın oluşmasını sağlar.

İslami bankaların finansal işlemleri somut ve tanımlanabilir bir dayanak varlığına dayalı olması gerekmektedir(Elmelki ve Mounira, 2009:127).

1.3. İSLAMİ BANKACILIK ÜRÜNLERİ

İslami bankaların zaman içerisinde gelişmesi ve İslami bankacılığa talebin hızlanması ile birlikte ihtiyaçlar da çeşitlenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak İslami bankacılık esaslarına uygun olan ve ihtiyaçlara cevap verebilecek ürünler de çeşitlenmiştir.

Türkiye’de ve İslami finans uygulamalarının olduğu ülkelerde faizsiz esaslara uygun pek çok ürün sunulmaktadır. Her ülkenin finansal pozisyonuna göre talep edilen ve sunulan ürünlerin ağırlıkları değişmektedir. Malezya ve İngiltere’de sukuk işlemleri ön plandayken, Türkiye’de murabaha ve icara(-finansal kiralama) daha fazla kullanılmaktadır. Küresel piyasalarda yaşanan gelişmelere bağlı olarak farklı dönemlerde farklı ürünler ön plana çıkmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde yatırımların ivme kaybetmesi ile birlikte finansal kiralama işlemlerine talep azalmaktadır. Diğer taraftan krizin yapısı da ürünlere talebi değiştirmektedir. Örneğin 2008 mortgage krizinde gayrimenkul fiyatlarının sert gerilemesi ile birlikte ihraç edilen sukuk miktarı da önemli oranda gerilemiştir. 2008 yılında küresel sukuk ihracı bir önceki yıla göre yaklaşık olarak %60 oranında gerileyerek 18 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir(IFSB, 2014: 85).

İslami bankalar tarafından sunulan ürünler sözleşmelere bağlı olarak sunulmaktadır. İslami esaslara göre kurulan sözleşmeye akit denilmektedir. Akit, Arapça “akd” kökünden türeyen ve sözlükte “sağlamlaştırmak, bağlamak” anlamına gelmektedir(El-Vânî, 2014: 591). Akit kavramı, “bağlamak” anlamından dolayı “ahd” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kişi, bir hususta kendisini yükümlülük altına sokan söz verdiğiğinde buna akit denir(Ceylan, 2017: 19). Türkçede akit “hukuki sözleşme” anlamında kullanılmaktadır. Mecelle’de akit şu şekilde tanımlanmıştır: “ tarafeynin bir hususu iltizâm ve taahhüt etmeleridir ki icâb ve kabûlün irtibatından ibarettir ”(Berki, 1978: 29). Akitler, ilk irade beyanı olan icap ve son irade beyanı olan kabul ile birlikte hüküm ifade ederler.

Akitlerde; taraflar, tarafların irade beyanları ve konu olmak üzere üç temel unsur vardır. Taraflar, irade beyanlarını ifade etmek suretiyle akit yapanlardır. İrade beyanı, akit yapmak isteyen tarafların taleplerini somut olarak ifade etmeleridir. Akdin konusu, akdin gayesi ve akdin hukuki sonuçlarının ortaya çıktığı somut şeydir. Akde konu olan şeyin mütekavvim, malum, mevcut ve mümkün olması gerekmektedir. Akdin konusu olan şeyin mütekavvim olması, İslam dininde doğrudan yasaklanmamış veya dinen yasaklanmış bir öge içermemiş olması, malum olması, taraflar arasında ihtilafa konu olmayacak şekilde bilinir olması, mevcut olması, akit esnasında mevcut bulunması ve mümkün olması ise edasının mümkün olmasıdır(Ceylan, 2017: 21-27).

Akitlerin sözlü veya yazılı şekilde yapılması mümkündür. Akitler değişik şekillerde sınıflandırılmaktadırlar. Meşruiyeti bakımından akitler; meşru ve gayri meşru akitler olarak sınıflandırılır. Meşru akitler kanunun üzerinde hukuki tasarrufta bulunulmasını yasaklamadığı nesnelere dayalı yapılan akitlerlerdir. Gayri meşru akitler ise kanunun yasakladığı ve uygun görmediği akitlerdir. Akitler ayna bağılılığına göre; ayni ve ayni olmayan akitler olarak sınıflandırılır. Ayni akitler; vedia, hibe, karz, ariyet ve rehin gibi akitlerdir ve akdin konusu olan aynın(mal) teslim edilmesi ile tamamlanırlar. Ayni olmayan akitler ise mal teslimine bağlı olmayan ve icap-kabul ile tamamlanırlar. Akitler mevzuun karşılığı açısından; ivazlı, ivazsız ve başı ve sonu farklı olan akitler olarak sınıflandırılır. İvazlı akitler, kira ve satım gibi akdin konusunun parasal karşılığının olduğu; ivazsız akitler ise hibe ve ariyet gibi akdin konusunun parasal karşılığının olmadığı akitlerdir. Başı ve sonu farklı olan akitler ise borç ödeme talebine kadar ivazsız ve sonrasında ise ivazlı olan akitlerdir. Akitler gayesi açısından; mal veya menfaatin el değiştirmesi için yapılan akitler, ortaklık kurmak için yapılan akitler, alacağın teminat altına alınması için yapılan akitler, fiil veya tasarrufu yapacak kişiyi tayin etmek için yapılan akitler ve akit konusunun korunmasına yönelik yapılan akitler şeklinde sınıflandırılır. Akitler aldığı isme veya kanunda belirtilmiş isme bağlı olarak isimli akitler ve yalnızca akit, mukavele veya anlaşma gibi genel isimlerle ifade edilen isimsiz akitler olarak sınıflandırılır(Karaman, 1989).

Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde verilen sözlere ve yapılan akitlere riayet edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. İsrâ

süresi 34. Ayette, “...Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur ” , Maide süresi 5. Ayette, “ Ey iman edenler! Akitlerinizi (Rabbinize ve birbirinize verdiğiniz sözlerinizi ve yaptığınız anlaşma metinlerinizi) yerine getirin”, Bakara süresi 282. Ayette(Müdayene ayeti), “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış veriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yaparsanız şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.” , Tevbe süresi 7. Ayette, “Müşriklerin Allah’ın yanında, peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah günahattan sakınanları sever.” ve Mearic süresi 29-35 ayetlerde “Emanetlerine ve ahidlerine riayet edenler; Şahitliklerini dosdoğru yapanlar; Namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler; İşte bunlar cennetlerde ağırlandılar.” hükümleri yer almaktadır. Rivayet edilen hadisi şeriflerde, “Ahdini bozan herkes için kıyamet günü bir bayrak dikilip bu falanın vefâsızlık alâmetidir diye ilân olunacaktır.” (Buhârî, Cizye 22, Edeb 99, Hiyel 99; Müslim, Cihâd 11-17, Ebû Dâvûd, Cihâd 150; Tirmizî, Siyer 28; İbni Mâce, Cihâd 42), “Sözünde durmamak münafıklık alametidir.” (İbni Neccar) buyurulmaktadır.

İçtihatta bulunularak çeşitli İslami finansal ürünlerin geliştirilmesi ve uygulanması son dönemlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. İslami finansın temel enstrümanlarından olan mudaraba, murabaha ve muşarakadan farklı olarak

sukuk ve özel fonlar gibi ürünler piyasaya sunulmuştur. Bunun yanında melez(hybrid) enstrümanlar diye tanımlanan “Wakalah bi al-istithmar” ve “mus-yarakah mutenaqisah” gibi enstrümanlar da geliştirilmiştir. Bu enstrümanlar İslami finansın gelişmesine ve İslami bankalara rekabet avantajı sağlamaktadır(Central Bank of Malaysia, 2010: 103-106).

İslami bankalar konvansiyonel bankalardan farklı fon toplama ve kullandırma yöntemlerine sahiptirler. İslami bankalar, tasarruf sahiplerinin tasarruflarına bankalardan farklı olarak herhangi bir getiri garantisi sunmadan değişik finansal enstrümanlara konu ederek, fon sahibi ile fon talep eden arasında bir aracılık faaliyeti veya fon arz edenle ortaklık temelinde bir ilişki kurmaktadırlar.

1.3.1. İcara (Finansal Kiralama)

İcar kelimesi kısaca bir şeyin kiralanması demektir. Mecelle’de icara akdi, “Mâlum bir menfaati mâlum bir ivaz karşılığında satmaktır.” şeklinde tanımlanmıştır. İslam hukukuna göre icara akdi, bir taraftan menkul ve gayrimenkulun kullanımını karşılığı yapılan kira akdini, diğer taraftan insanın ücret karşılığı çalışmasıyla ilgili hizmet sözleşmesini kapsamaktadır. İcara akdinin taraflarından biri mal ve hizmetten kaynaklanan menfaati karşı tarafa teslim etme veya sunma, diğeri ise buna karşılık ücreti ödeme yükümlülüğü altındadır. Bundan dolayı icara akitleri iki taraflıdır ve bağlayıcıdır(Bardakoğlu, 2000).

İş sözleşmeleri, alınacak iş veya hizmet için birinin belirlenen ücret karşılığında kiralanmasını ifade etmektedir. Bu sözleşmelerde iş veya hizmeti sunan kişiye mustacir, iş veya hizmeti alan kişiye mucir ve kiralama için ödenen ücrete de ucra denilmektedir. Finansal kiralama sözleşmeleri, bir malın veya mülkün kullanma ve yararlanma hakkının bir ücret mukabilinde devredildiği sözleşmelerdir. Finansal kiralama kuruluşuna mustacir, finansal kiralamayı yapan kiracıya mucir ve kiralama işlemine karşılık ödenen bedele de ucra denilir(Usmani, 2002:109).

İcara, bir malın belirlenen bir süre için kullanım hakkının başkasına satılması işlemidir. İcara sözleşmeleri, ticari faaliyet için kullanılırken zamanla finansman yönetimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. İcara akitleri, müşterilerin talep ettiği bir varlığın banka tarafından satın alınarak müşteriye kiralanmasını konu alan sözleşmelerdir (Hassan ve Lewis, 2007: 52).

İcara, belli bir dönem için bir mal veya hizmetin intifa hakkının veya faydalarının önceden belirlenmiş bir kira bedeli veya komisyon karşılığında başka birisine devredilmesidir. İslami finasta icar sözleşmeleri reel bir varlığı, ekipmanı, projeyi ve bireyleri finanse etmeye dayalı olmalıdır. İslami finansal kuruluşlar tarafından finansal kiralama yöntemiyle finanse edilen ürünlerin müşteriye devredilip devredilmeyeceğine veya devrin ne zaman ve ne şekilde yapılacağına ilişkin duruma göre sözleşmeler, “ijarah muntahia bi al-tamlık” ve “al-ijarah thumma al-bai” diye sınıflandırılmaktadır. Finansal kiralama sözleşmesine konu varlığın baştan devredileceğine karar verilen sözleşmelere İjarah muntahia bi al-tamlık denir. Al-ijarah thumma al-bai sözleşmelerinde ise finansal kiralama sözleşmesi iki aşamalıdır. İlk aşamada finansal kiralama sözleşmesi yapılır, sözleşmenin sonunda ise sözleşmeye konu varlığın kiracıya devrini sağlayan ilave satış sözleşmesi yapılmaktadır(Central Bank of Malaysia, 2010: 3).

İcara sözleşmeleri, İslami bankaların kiralayan ve müşterilerin kiracı olduğu, kiralama sözleşmesine konu olan varlığın kullanım hakkının belli bir süre için belirlenmiş bir tutar üzerinden devredildiği sözleşmelerdir. Kiralama sözleşmesi boyunca sözleşme konusu varlığın mülkiyeti ve mülkiyete bağlı olan yükümlülükler kiralayan tarafından yerine getirilir(Hassan ve Zaher, 2001: 160).

Sözleşme süresi uzun olan finansal kiralama sözleşmelerinde kiralama bedelinin sözleşme boyunca değişmeme zorunluluğu yoktur. Eğer sözleşme süresince kiralama bedeli değişmeseydi olağanüstü piyasa koşullarında kiralayanın mağdur olması söz konusu olabilecektir. Finansal kiralama sözleşmesinin taraflarının olağan üstü piyasa koşullarında mağduriyet yaşamaması için kiralama bedelinin karşılıklı anlayış içerisinde önceden belirlenmelidir. Bunun yanında kiralama süresi de bir yıldan daha kısa veya daha uzun belirlenebilir(Usmani, 2002:117).

İcara işleminde kiralanan varlığın şer’i hükümlere uygunluğu önemlidir. Sadece şer’i hükümlere göre haram olmayan mallar kiralanabilmektedir. İcara’da kiralama süresinin sonunda kiralananın iki farklı durumu söz konusu olmaktadır. Kiralama konusu varlığın mülkiyeti vade sonunda kiracıya devredilebileceği gibi kiralayanda da kalabilir. Kiralama süresinin sonunda

kiralananın mülkiyetinin kiracıya bırakıldığı sözleşmeye finansal kiralama sözleşmesi, kiralama süresinin sonunda malın mülkiyetinin kiralayan kaldığı sözleşmelere de operasyonel(faaliyet) kiralama sözleşmesi denir.

Bir finansal kiralama yöntemi olan sat ve geri kirala (sale and lease back) yöntemi, bir varlığın finansal kiralama kuruluşuna satılması ve sonrasında söz konusu varlığın aynı kişiye kiralınmasıdır. Müşteri bu yöntemle hem daha önce kullandığı mülkiyeti kullanmaya devam etmekte hem de fon sağlamaktadır.

Malezya Merkez Bankası Danışma Kurulu al-ijarah thumma al-bai sözleşmelerinin İslam hukukuna uygunluğu için aşağıda yer alan şartların sağlanması gerektiğine karar vermiştir(Central Bank of Malaysia, 2010: 4):

- i. Al-ijarah thumma al-bai sözleşmelerini oluşturan icara ve al-bai sözleşmeleri ayrı olmalıdır.
- ii. Sözleşme sonunda devredilecek varlığın devir fiyatı, son taksit ödendiğinde tespit edilen değerinde olmalıdır.
- iii. Al-ijarah thumma al-bai sözleşmeleri müşteri ve İslami finansal kuruluş veya temsilcisi ile yapılmalıdır.
- iv. Al-ijarah thumma al-bai sözleşmelerinde müşterinin sözleşme sonunda varlığı satın alacağı veya müşterinin varlığı sözleşme bitiminden önce satın alma opsiyonunun bulunduğu belirtilmelidir.
- v. Sözleşme konusu varlığın bedeli doğrudan İslami finansal kuruluş tarafından ödenmelidir.
- vi. Sözleşme konusu varlığın mülkiyeti İslami finansal kuruluşa ait olduğundan sahiplikten kaynaklanan riskler İslami finansal kuruluşa aittir.
- vii. Eğer kiralama konusu varlığın başka bir kişiye kiralınması söz konusu ise önceki sözleşmenin sona erdirilmesi zorunludur.

İcara ile satış sözleşmelerinin bazı benzer özellikleri bulunmaktadır. İcara sözleşmesindeki bağlayıcılık, hakkın kullanımının devredilmesi gibi konularda satış sözleşmesine benzemektedir. Esasında satış sözleşmesi ve icara farklı iki sözleşme türüdür. Satış ve icara sözleşmelerinde temelde iki farklılık söz konusudur. İcarada sözleşmeye konu varlığın intifa hakkı (kullanma ve ya-

rarlanma) kiracıya geçmekte iken, satış sözleşmesinde ise sözleşmeye konu varlığın mülkiyet hakkı ile birlikte bütün hakları varlığı satın alana geçer. İcara sözleşmeleri belli bir süre için geçerli iken, satış sözleşmeleri kusur, korkutma, hile ve aldatma gibi irade dışı eylemler hariç olmak üzere gerçekleştikten sonra sözleşme süresiz olarak devam eder. İcara sözleşmeleri sınırlı süre için geçerli iken, satış sözleşmelerinde süre sınırı bulunmamaktadır. (Ayub, 2017: 303).

İcara akdi, klasik kiralama sözleşmesi ile benzer olsa da icara ve kiralama birbirinden ayrılan farklı yöntemlerdir. İcara ve kiralama arasındaki farklar aşağıdaki şekilde sıralanabilir(Ayub, 2017: 325, Yardımcıoğlu, 2016: 228):

- a- İcarada kiracının kusurundan kaynaklananlar hariç olmak üzere sözleşmeye konu varlığa ait bütün riskler kiralayana ait iken, kiralama ise kiralamaya konu varlıkla ilgili bütün riskler kiracıya aittir.
- b- Sözleşmeye konu varlığın mülkiyetinin sözleşme sonrasında kiracıya geçmesi söz konusu olduğu durumlarda; kiralamada hem kiralama hem de satış aynı sözleşmede yer alabilirken, icara sözleşmesinde satış ve kiralama sözleşmeleri ayrı ayrı düzenlenmesi gerekir.
- c- Sözleşmeye konu varlığın sigortalanması durumunda sigorta ödemeleri icarada varlığın malikine ait iken, kiralamada ise kiracıya aittir. Sözleşmeye konu varlığın hasarı durumunda sigorta firmasının eksik ödeme yapması durumunda kalan hasar tutarı kiralamada kiracı tarafından ödenirken, icarada ise varlığın sahibi tarafından ödenir.
- d- Kiralamada sözleşmeye konu varlık kullanılamaz hale gelirse kiracı kira bedellerini ödemeye devam ederken, icarada aşırı hasar ve çalıntı gibi nedenlerden dolayı sözleşmeye konu varlık kullanılamaz hale gelirse, varlığın sahibi kiracıdan kira bedeli talep edemez.
- e- Bazı kiralama sözleşmelerinde sözleşmeye konu varlığın sahibine tek taraflı fesih hakkı tanınırken, icara sözleşmelerinde sözleşmeyi ihlal eden bir durum olmadığı sürece tek taraflı fesih hakkı söz konusu değildir.
- f- Kiralama sözleşmelerinde kiracı taksitlerini geciktirdiği zaman sözleşmeye konu varlığın sahibi faiz isteme hakkına sahiptir. İcarada ise kiracı taksitlerini geciktirdiği zaman caydırıcılığı sağlamak için kiracı ceza öder fakat bu ceza sözleşmeye konu varlığın sahibine verilmez, yardım faaliyetlerinde kullanılmak üzere başka bir hesaba aktarılır.

1.3.2. Muşaraka (Sermaye Ortaklığı, Aktif Ortaklık, Kâr-Zarar Ortaklığı)

Muşaraka kelimesi Arapça kökenli olup, şereke kökünden türemektedir. Muşaraka kelimesi ortaklık anlamında kullanılmaktadır. Muşaraka, iştirak ve şirket kelimelerinin kökleri aynıdır. Konvansiyonel finansın çalışma pratiğinde temel unsur faiz iken, İslami finansta muşarakada, bir projede ortak olarak gayrimenkul gibi sabit varlıkların satın alınması ve proje devam ederken satılmasıdır(Çetin, 2017: 112).

Muşaraka, bir ortaklıkta sermayenin ve kâr iki veya daha fazla kişi arasında paylaştırılması suretiyle yapılan akittir(Arshad ve Ismail, 2010: 147).

Muşaraka, sözleşmenin taraflarının doğrudan kâr ve zarara katılımını içeren katılımcı bir finansman yöntemidir(Farooq ve Ahmed, 2013: 182).

Muşaraka sözleşmeleri, iki veya daha fazla kişinin sermaye veya emeklerini birleştirmeleri sonucu meydana gelen kâr veya zararın paylaşılmasını sağlayan ve sözleşmenin taraflarının hak ve yükümlülüklerinin aynı olduğu sözleşmelerdir (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2015: 192-193).

Muşaraka sözleşmesi, sermaye ortaklığına dayanan sözleşmedir. Sözleşmeye konu projenin finansmanı yalnızca bankaya ait değildir. Bir projenin ihtiyacı olan sermayeyi iki veya daha fazla ortak birlikte sağlayabilirler. Projede kâr olması durumunda kâr taraflar arasında önceden kararlaştırılan orana göre paylaştırılırken, zarar olması durumunda ise zarar ortaklar arasında sermaye-deki paylarına göre paylaştırılır(Kettell, 2011: 74). Muşarakada kâr paylaşımının sermaye payından farklı bir oranda yapılması kararlaştırılabildiğinden dolayı sözleşmenin taraflarının projenin yönetimine dahil olma hakları söz konusudur, fakat bu zorunlu değildir(K. Hassan ve Lewis, 2007: 51).

İmam Maliki'ye ve İmam Şafii'ye göre muşarakada kâr-zarar oranları sermayeye katılım oranında olmalıdır. Ahmed bin Hanbel'e göre müşrakada tarafların anlaşmalarına bağlı olarak kâr-zarar oranları sermayeye katılım nispetlerinden farklı belirlenebilir. Ebu Hanife'ye göre, kâr payı oranının sermaye oranından farklı belirlenmesi caizdir. Fakat farklılaşmanın olması tarafların sermayenin yanında emeğini de sözleşmeye dahil etmesi gerekir. Eğer taraflar yalnızca sermayeye dahil olmuşlarsa kâr oranı sermaye payını geçemez(Usmani, 2002: 7).

Muşaraka, en az iki kişinin sermaye koyarak birlikte bir iş yapması ve bu iş sonucu meydana gelen kâr veya zararın paylaşılmasını öngören bir ortaklıktır. Faizsiz finans kuruluşları kendileri şirket kurarak veya var olan şirketlere ortak olarak bu işlemleri yapmaktadır. İslami bankalar özkaynaklarını veya topladıkları katılım fonlarını kullanmak suretiyle müşaraka işlemlerini gerçekleştirebilirler. Kâr-zarar paylaşımı sözleşmede belirlenen şekilde, dönem sonunda sermayeye katılım payına göre paylaşılır(Bayındır, 2005: 94).

Muşaraka, müşterilerin sermayeye katılma yöntemine göre banka ile kâr-zarar ortaklığına dayalı yaptıkları ortaklık sözleşmesidir. Ortaklığa para, mal veya başka aktifler sermaye olarak konulabilir. Şirket yönetimi bütün ortakların katılımı ile gerçekleştirilebilirken, ortaklardan birisinin vekil tayin edilmesiyede mümkündür. Büyük yatırım projelerinde genellikle müşaraka yöntemi kullanılmaktadır. Muşarakada kâr-zarar paylaşımı sermayeye katılım oranından farklı olarak sözleşmede serbestçe belirlenebilir(Akkizidis ve Khandelwal, 2008:14-15).

Sabit müşaraka, sözleşmeye taraf olanların ve sözleşme başlangıcındaki sermayeye katılım oranların sözleşme sonuna kadar değişmediği sözleşmedir.

Sabit müşaraka genel olarak uygulanan kâr-zarar ortaklığıdır. Finansman talebinin daha kolay karşılanması için 20. yüzyılda azalan müşaraka yöntemi uygulanmaya başlanmıştır(Bayındır, 2005a: 146).

Azalan müşarakada bir projenin gerçekleştirilmesi veya bir varlığın edinilmesi niyetiyle müşteri ile finansal kuruluş tarafından bir ortaklık kurulmaktadır. Müşteri dönem dönem finansal kuruluşun ortaklık paylarını satın alarak devralmaktadır. Ortaklık payı azalan finansal kuruluşun kâr ve zarara katılım payı da azalmaktadır. Sözleşmede belirlenen süre sonunda ortaklık payları tamamen müşteriye geçmektedir(BDDK, 2013: 37-38).

Muşarakaya dâhil olan herkes yönetim hakkına sahiptir. Fakat ortaklığın yönetimi profesyonel kişilere de bırakılabilir. Muşaraka sözleşmelerinin sona ermesi üç durumda mümkündür. Muşaraka belirli bir amacı gerçekleştirmek veya belirli bir süre için kurulmuşsa ve bu amaç gerçekleşmiş veya belirlenen süre dolmuşsa sözleşme kendiliğinden sora erer. Muşarakanın sona ermesinin bir diğer nedeni de ortaklardan birisinin hayatını kaybetmesidir. Hayatını kaybeden kişinin mirasçıları ortaklığı sürdürebilir veya ortaklıktan çekilebilir. Ta-

raflardan birinin muhakeme yeteneği kaybetmesi durumunda veya ortaklığın istenen amaca ulaşmaması durumunda da muşaraka ortaklığı biter(Usmani, 2002: 31-32).

Muşaraka sözleşmeleri, daha çok büyük montanlı finansman ihtiyacı olan projelerde söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı sermaye birikimin yüksek olduğu ülkelerde muşaraka sözleşmeleri daha uygulanabilir olmaktadır. Muşaraka sözleşmelerinin başarılı bir şekilde nihayetlenmesinde fiyat istikrarı büyük önem taşımaktadır. Sözleşme süresi içerisinde fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak yüksek seyrettiği durumlarda projenin sermaye ihtiyacının zaman içinde artmasına bağlı olarak tarafların yükümlülükleri artacaktır. Bu durumda tarafların yükümlülüklerini yerine getirememesi riski artacaktır. Enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde ve yerlerde muşaraka sözleşmelerine bağlı proje finansmanı imkanları azalmaktadır.

Muşaraka doğrudan iki tarafın sermaye katkısına bağlı olarak kurulduğu için her iki tarafın birbirine güven duyması zorunludur. Bu güven finansal açıdan olduğu kadar ortaklık kültürü ve iş ahlakı açısından da gereklidir. Muşaraka sözleşmesinde taraflardan en az birinin tüzel kişi olması durumunda bu kuruluşun mali bünyesinin güçlü olması, faaliyet alanının İslami esaslara uygun olması ve yönetim yapısının sağlıklı olması sözleşmenin kurulmasında karşılıklı güvenin artmasına önemli katkı sağlar.

1.3.3. Mudaraba (Sermaye-Emek Ortaklığı, Pasif Ortaklık)

Sözleşmenin taraflarından birinin sermaye, diğerinin ise emek ve tecrübesini koyarak kuralan ortaklığa mudaraba denir. Kurulan ortaklığı yöneten ve diğer ortaklara karşı sorumluluk taşıyan kişiye mudarib, ortaklığa sermayesi ile dahil olan kişiye ise “rabb-ul mal” denilir. Mudaraba sözleşmeleri, mutlak mudaraba(al-mutlaqah) ve sınırlandırılmış mudaraba(al-mukayyadah) olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak mudarabada mudarib sermayeyi değerlendireceği alan konusunda herhangi sınırlamaya tabi değildir. Sınırlandırılmış mudarabada ise mudarib sermayeyi, sermaye koyan tarafın belirlediği alanda değerlendirebilir(Usmani, 2002: 32).

Mudaraba, taraflardan birinin belirlenen iş veya proje için sermaye koyduğu, diğerinin ise bu iş veya projeyi gerçekleştirmek için emeğini ve zamanını

ortaya koyduğu ortaklığa denir. Kurulan ortaklığı yürüten ortağa mudarib denir(Kettell, 2011: 63).

İslami bankacılığın ilk zamanlarında İslami bankacılığın gelişmesinde etkili olan ürün mudarabadır(Khaki ve Sangmi, 2013: 234). Planan projenin veya işin gerçekleşmesi için gerekli bütün sermaye finansal kuruluş tarafından sağlanırken, proje veya işin yönetiminden müşteri sorumlu olur. Yatırımdan sağlanan kâr, başlangıçta kararlaştırılmış olan orana göre ortaklara paylaşılır. Yatırımdaki varlıkların sahibi finansal kuruluştur. Mudarib, finansal kuruluştan bu varlıkları satın alma hakkına sahiptir(K. Hassan ve Lewis, 2007: 51-52).

Mudaraba sözleşmesinin temel ilkeleri şunlardır (Balala, 2011: 28):

- I. Projenin sonunda meydana gelen kâr, başlangıçta belirlenen oranlara göre ortaklar arasında pay edilir.
- II. Projede zarar meydana gelirse bu zarar sermayedara yüklenir. Sermayedarın sorumluluğu yatırdığı anapara ile sınırlıdır.
- III. Projede zarar meydana gelirse mudaribin kaybı ise proje için harcadığı zaman ve emektir.

Aşağıdaki nedenlerden dolayı mudaraba ilişkisi normal kreditor-borçlu ilişkisinden daha adildir(Khaki ve Sangmi, 2013: 5-6):

- Taraflar, elde edilen kârın nasıl paylaşılacağı hususunda başlangıçta anlaşmaya varırlar,
- Zarar olması durumunda taraflar aynı muameleye tabi olurlar. Sermayedar anaparasını kaybederken, diğer taraf da zamanını ve emeğini kaybeder,
- Taraflar sözleşmeyi ihlal ederse benzer muameleye tabi olurlar. Projeyi yöneten taraf, kararlaştırılan koşullardan birini ihlal eder veya çalışmayı bırakırsa, ihmali veya kötü yönetim sonucu projeye zarar verirse kendisine verilmiş olan sermayeyi tümüyle iade etmekle sorumludur. Sermaye sağlayan taraf öngörülen koşullardan herhangi birini ihlal ederse(örneğin sermayeyi zamanında sağlamaz veya sermayeyi belirlenen zamandan önce geri talep ederse) proje yöneticisine muhtemel kazancı kadar bir tutarı ödemelidir.

Mudaraba ilişkisinde her iki tarafın menfaatleri en üst düzeyde korunur. Sermayedarın yatırımının karşı taraf olan proje yöneticisinin ihmalkarlığı nedeniyle kayıp yaşamaması için karşı tarafa zararı tazmin yükümlülüğü getirmesi Mudarabada iş ahlakının en üst seviyede korunmasını gerektirmektedir. Bu durum projenin finansal ve zamansal olarak en optimal şekilde gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Sermayedarın proje kapsamında yükümlülüklerini zamanında yerine getirmemesinin yaptırımlara bağlanması, proje yöneticisinin projeyi belirlenen takvime uygun olarak tamamlanmasına veya takvimden sapmanın asgari düzeyde kalmasına gayret göstermesine neden olacaktır. Her iki tarafa yüklenilen sorumluluklar mudarabanın finansman modeli olarak değerlendirileceği projeler belirlenirken daha seçici davranılmasına neden olmaktadır.

Muşaraka ve mudaraba arasında benzerlilikler olmakla birlikte birçok farklılıkta söz konusudur. Muşarakada sermaye her iki taraftan sağlanırken, mudarabada sermaye rabb-ul mal tarafından sağlanmaktadır. Mudarabada ortaklık yalnızca mudarip tarafından yönetilirken, muşarakada ortaklık bütün taraflar veya belirlene bir ortak tarafından yönetilir. Mudaraba ortaklığında mudarib art niyetli davranmadığı sürece meydana gelen zarar rabb-ul mal tarafından karşılanırken, muşarakada meydana gelen zarar tarafların sermaye payı oranında taraflarca karşılanır. Mudaraba ortaklığında rabb-ul mal sınırlı sorumluluğa sahipken, muşarakada yatırımcılar sınırsız sorumluluğa sahiptir. Muşaraka ortaklığında mal alımından ve ticaretinden kaynaklanan kârda bütün ortakların payı varken, mudarabada mudarib malların satışından dolayı meydana gelen kâr ortaktır. Mudaraba ortaklığında ortaklığa ait maldaki değer artışından mudarib herhangi bir hakka sahip değildir(Çetin, 2017:101).

Muşaraka ve mudaraba sözleşmelerinde üç temel risk söz konusudur. Likidite riski, kredi riski ve operasyonel maliyetlerin artmasından kaynaklanan risklerdir. Sözleşmedeki likidite riski, aktif ve pasif arasındaki uyumsuzluktan dolayı ortaya çıkan risktir. Kredi riski ise, projenin beklenen getiriye sağlanmamasından veya projenin gerçekleşmemesinden dolayı meydana gelen risktir. Bu tür ortaklık sözleşmelerinde müşteriden teminat alınmadığı için kredi riski daha fazla ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan bu ortaklıkların işleyişinin ve kârlılığının uzmanlaşmış personel tarafından takip edilmesi gerekliliği maliyetlerin artmasına neden olmaktadır(BDDK, 2013:36).

Mudaraba temel olarak bankanın sermayedar, müşterinin ise emek ile ortaklığa katıldığı bir finansal ürün olması, İslami bankaların bu ürünlere temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. İslami banka müşteriden herhangi bir teminat almadığından müşteriden kaynaklanmayan olası bir zarar durumunda bu zararı telafi edecek bir mekanizmanın bulunmaması mudaraba yöntemiyle finansman talebinin zayıf kalmasına neden olmaktadır. Mudarabaya talebin zayıf kalmasının bir diğer nedeni de projeleri yönetecek yeteri derecede teknik bilgiye ve ticari deneyime sahip kişi veya kuruluşların sınırlı olmasıdır. Mudarabaya konu olacak projenin finansal fizibilitesi mudaraba sözleşmesinin kurulmasında oldukça önemlidir. Finansal fizibilite gerçekçi olduğu ölçüde mudaraba sözleşmesi müsbet sonuçlanır.

Mudaraba, İslami banka açısından fon toplama ve fon kullandırma şeklinde gerçekleşir. Fon toplama işleminde fon sahibi elindeki parayı bankaya yatırarak meydana gelen kârı paylaşmayı kabul eder. Fon sahibi sermayedar, İslami banka ise fonların yöneticisi, yani mudarib olarak sözleşmede yer alır. Fon kullandırma işleminde ise girişimcinin finansman talebine istinaden finansmanı kullandığı projeden sağlanan kârın belirlenen oranda İslami bankayla paylaşmasıdır. Finansman kullanımının sonucu zarar meydana gelirse bu zarar sadece İslami banka tarafından üstlenilmektedir. Bu durumda ise İslami banka sermayedar, girişimci ise mudarib olarak tanımlanabilir.

1.3.4. Murabaha

Arapça kökenli bir kelime olan murabaha, çoğalma ve artma anlamlarında kullanılmaktadır. Murabaha’nın terim anlamı, bir malın alış fiyatının veya maliyetinin üzerine bir miktar kâr dahil edilerek satılmasıdır.

Murabaha işlemi, müşterinin önceden almak istediği bir malın banka tarafından satın alınması ve üzerine bir miktar kâr eklenerek müşteriye satılmasıdır (Çetin, 2017: 101-102).

Murabaha kısaca kâr beyanı ile yapılan bir satış sözleşmesidir. Murabaha, bir mal veya hizmetin alış fiyatının veya edinme maliyetinin üzerine müşteri bilgisi dahilinde bir miktar kâr eklenerek peşin veya vadeli olarak satılması işlemidir. Katılım bankacılığında müşterinin talimatı ve satın alma vaadi doğrultusunda bir mal veya hizmetin katılım bankası tarafından satın alınması ve

üzerine ilave bir kâr eklenerek müşteriye peşin veya vadeli şekilde satılmasından oluşan bir işlem setidir (TKBB, 2022).

Murabaha, satın alınan bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine bir miktar kâr eklenerek peşin veya vadeli olarak satılması işlemidir. Buradaki kâr sabit bir tutar veya oransal olarak belirlenebilir. Murabaha sözleşmesinin tarafları arasında bir vaad söz konusu değilse bu murabaha klasik murabaha olarak adlandırılır. İslami finans kuruluşu tarafından müşterinin talep ettiği mal veya hizmetin satın alınması ve üzerine bir miktar kâr marjı eklenerek mal veya hizmetin müşteriye satılması işlemine modern murabaha denilmektedir. Murabahada İslami finans kuruluşu tarafından alış fiyatı veya maliyet üzerine dahil edilecek kârın değişkenlik göstermemesi gerekir. Örneğin kâr oranı LİBOR'a endeksli olarak belirlenemez. Murabaha işlemi, mal veya hizmetin satın alma fiyatı üzerine katlanılan masraflar eklendikten sonra nihai maliyetin müşteriye açıklanarak yapılan bir satış türüdür (TKBB, 2023:161-191).

KGK tarafından yayınlanan **Murâbaha ve Diğer Vadeli Satışlar(FFMS 28)** başlıklı faizsiz finans muhasebe standardında murabaha işlemi, sözleşmeye konu malın elde edilme maliyeti üzerine önceden anlaşılmış bir kâr dahil edilerek satış bedelinin peşin veya vadeli tahsil edilerek satılması şeklinde tanımlanmıştır (KGK, 2022).

En sade şekilde murabaha, “maliyet artı kâr payı” şeklindeki satış diye tanımlanabilir (Ayub, 2017: 236).

Sözlükte kâr hakkı ve kazandırma anlamlarına gelen murabaha kâr ve ticari kazanç anlamlarına gelen ribh kökünden türemiştir. Murabahanın terim anlamı bir malın elde edilme fiyatı üzerine bir miktar kâr eklenerek satılmasıdır. Satım akitleri(bey) satış fiyatının(semen) belirlenmesine göre ikiye ayrılırlar. Semen, satışa konu malın elde edilme maliyetinin dışında taraflar arasında pazarlıkla belirlenmesine müsâveme denir. Semen satıcının elde etme maliyeti konusundaki beyanı dikkate alınarak belirlenirse beyana dayalı satım türleri söz konusu olur. Semen satıcının maliyetinden düşükse vadîa, maliyetine eşitse tevliye ve maliyetinden yüksekse murabaha olarak adlandırılır(Dönmez, 2020: 149).

Müsâveme, vadeli satış sözleşmesidir. Alıcı ile satıcının malın fiyatında, şartlarında ve ödemenin vadeli olarak yapılması hususunda pazarlık edip, kar-

şıklı rızayla anlaşmaları sonucunda satış sözleşmesi kurulmuş olmaktadır. Müsaveme sözleşmelerinde satıcı, malın maliyetini veya alış fiyatını karşı tarafa açıklamak zorunda değildir.

Tevliye, bir malın elde edilme maliyeti üzerine herhangi bir kâr ilave etmeden yapılan satış sözleşmesidir. Tevliye, satıcı malın maliyet veya alış fiyatını müşteriye bildirerek ve ilave bir kâr talep etmeden malı aynı fiyata satmasıdır. Kısaca tevliye, maliyetine veya kârsız satıştır. Klasik murabahanın temeli tevliyeye dayanmaktadır. Klasik murabahaya örnek olarak Hz. Ebubekir’in satın aldığı develerden bir tanesini Hz. Peygamber’e ücretsiz olarak vermek istemesine rağmen, Hz. Peygamber’in deveyi Hz. Ebubekir’in alış fiyatı ile satın alması verilebilir(Döndüren, 2005:238)

Vadîa, bir malın alış fiyatı veya maliyet fiyatı altında bir bedelle yapılan satış sözleşmesidir. Vadia sözleşmesi, satıcı malın maliyet veya alış fiyatını karşı tarafa bildirmek koşuluyla malı maliyet veya alış fiyatının altında satması şeklinde gerçekleşmektedir. Vadia kısaca zararına satış olarak tanımlanabilir.

Murabaha yöntemi, İslami finans kuruluşları tarafından modern murabaha, finansal murabaha ve satın alma talimatıyla yapılan murabaha gibi adlarla kullanılmaktadır(Yanpar, 2015: 93).

Murabaha işleminde malı satın almak isteyen alıcı, satıcı ve finans kuruluşu vardır. Finans kuruluşunun olmadığı, yalnızca alıcı ve satıcının olduğu murabaha işlemine klasik murabaha denir. Müşterinin finans kuruluşunda bir malın satın alınıp kâr eklendikten sonra kendisine satılmasını talep ettiği işleme çağdaş murabaha denir. Çağdaş murabahada satıcı, finansal kuruluş ve alıcı bulunmaktadır. Çağdaş murabahanın ve klasik murabahanın caiz olduğu konusunda İslam hukukçuları arasında genel olarak görüş birliği söz konusudur. Murabaha işlemleri ile konvansiyonel bankaların gelirlerinin aynı olduğu varsayılrsa da yapılan işlemler özü itibarıyla birbirinden farklıdır. Murabahadaki kâr ticari bir eylemin sonucunda elde edilen kârdır. Murabaha işlemine benzeyen ve teverruk olarak bilinen işlemler İslam hukukçularının çoğunluğuna göre caiz değildir. Teverruk, “aynı malın, aynı kişiye veya ilişkili olduğu başka birine peşin satın alınıp vadeli satılması veya aynı kişiden veya ilişkili olduğu başka birinden vadeli alınıp peşin satılması” işlemidir. Murabahada mal alım-satımı gerçek bir sözleşmeye dayanırken teverrukta ise

fon sağlamak için göstermelik bir sözleşme söz konusudur(Bayındır, 2005: 75-83).

Murabaha, malın önce İslami banka tarafından satın alınması ve müşteriye satılması şeklinde olduğundan klasik bir ticari faaliyet olarak değerlendirilebilir. İslami bankanın murabaha sözleşmesine konu malın özellikleri (ekonomik değeri, ekonomik ömrü, çalışma performansı, kullanım amacına uygunluk, vb) hakkında tecrübeye sahip olması gerekmektedir.

Murabaha sözleşmesine konu mal ve hizmetlerin yer aldığı sektörlerde teknik kapasitesi güçlü, uzman ve tecrübeli personelin istihdam edilmesi büyük önem arz etmektedir. İslami bankaların murabahaya konu her ürün ve hizmetin yer aldığı sektörler için nitelikli personel istihdam etmesi maliyetleri artırarak konvansiyonel bankalarla rekabetlerini zayıflatmaktadır. Sözleşmenin sıhhati açısından sözleşmede yer alan mal ve hizmetin İslami bankalarca satın alınması öncelikli olmakla birlikte sayılan nedenlerden dolayı, İslami bankalar uygulamada murabaha sözleşmesine konu mal ve hizmetlerin satın alınması konusunda müşterilerini vekil tayin etmektedirler(Yurttadur ve Yıldız, 2017:11).

Müşteriye satın alma konusunda vekalet verilmesi tartışma konusu olmaktadır. Çünkü müşteri önce vekil sıfatı ile malı banka adına satın almakta daha sonra kendisi malı bankadan satın almaktadır. AAOIFI'nin murabahaya ilişkin standardına göre, murabaha sözleşmesinin tarafı olan müşterinin çok zorunlu haller dışında sözleşmeye konu malın alınması hususunda vekil tayin edilmemesi gerekir(TKBB, 2023: 207).

Murabaha sözleşmelerinde, sözleşmeye konu malın finansal kuruluşun mülkiyetine alınmadan müşterinin mülkiyetine geçirilmemesi esastır. Müşteri ve finansal kuruluş tarafından sözleşmenin uygulanması için yapılan işlemlerde meydana gelen ilave maliyetler ve vergilerden doğurmasından dolayı söz konusu işlemler vekalet yöntemiyle gerçekleştirilebilir(Bayındır, 2005: 38).

İbn-i Abidin, Ebu Suud Efendi ve diğer başka âlimlere göre, müşteri sözleşmeden doğan borcunu belirlenen vadeden önce ödeyebilir. Bu durumda alacaklının kalan vadede alınması planlanan kâr paylarından vazgeçmesi veya vadeden önce kâr kabzedilmişse vadeden geri kalan kâr payı kısmı iade etmesi gerekir. Eğer borçlu vadeden önce ölürse, alacaklı alacağını borçlunun

terekesinden alabilir(Ez-Zerka, 2006: 180). Müşteri 200 bin TL tutarında bir arabayı murabaha akdi ile satın aldığı ve 5 yıllığına aylık 5 bin TL taksitlerle toplamda 300 bin TL ödeme yapacağını kabul etsin. Müşterinin 3 yıl boyunca toplam 180 bin TL ödediğini ve herhangi bir nedenle kalan borcun erken ödenmesi durumunda, geriye kalan 120 bin TL borcun tamamı yerine vadeden kaynaklanan kâr payının ödemesinin indirilmesi gerekmektedir. Bu durumda alacaklı geri kalan taksitlerin anaparasını talep etmelidir. Bunun dışında katlanılan masraflar ilave olarak talep edilebilir.

Murabahanın İslami finansal kuruluşlar tarafından yoğun olarak kullanılmasıyla bu sözleşmeler hakkında zaman içinde tartışmalar meydana gelmiştir. Tartışmaların yoğunlaştığı başlıklar şu şekilde sıralanabilir(Dönmez, 2020):

- Mülkiyeti finans kurumunda olmayan bir malın müşteri tarafından satın alınması,
- Finans kurumunun mülkiyetinde olmayan malı satma vadinin ve müşterinin bunu kabul etmesinin fıkıh kurallarına uygunluğu,
- Mülkiyeti kendisinde olmayan bir malın finans kurumu tarafından satılmasının faiz almaya dönük bir hileli işlem olup olmadığı,
- Şer‘an yasaklanmış olan bir satışta iki satışın olup olmadığı,
- Sözleşmeye konu malın finans kurum tarafından kabzedilmesi ve hasar sorumluluğu problemi,
- Finans kurumunun sözleşmeye konu malla ilgili herhangi bir bağının kalmaması sonucunu doğuran malın satın alınmasına bağlı olarak faturanın direkt olarak müşteri adına düzenlenmesi,
- Finans kurumunun sözleşmeye konu malın edinme maliyetine hangi masrafları ilave edebileceği,
- Müşteri tarafında malın satın alınması için satıcıya önden ödeme yapması,
- Finans kurumunun müşteriye vekil tayin etmesi,
- Müşteri tarafından erken ödeme yapılması halinde uygulanacak indirim veya geç ödeme durumunda mahrum kalınan kâra ilişkin ceza hükümlerinin sözleşmeye yazılması,

- Şer‘î kurallara uyma konusunda bazı finans kurumlarının gerekli hassasiyeti göstermemesi.

1.3.5. Sukuk (Kira Sertifikası)

Sözlükte sukuk, finansal sertifika anlamına gelir. Sukukun terim anlamı ise bir mala, hizmete, kullanım hakkına veya bir yatırıma ait eşit değerdeki müşterek hisseli belgedir(Cebeci, 2019).

AAOIFI'nin yatırım sertifikaları(sukuk) standardında sukuk için şu tanımlama yapılmıştır(TKBB, 2013: 460):

“ Sukuk, mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet hâlinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır ”

SPK'nın 7 Haziran 2013 tarihli ve 28670 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kira sertifikaları tebliğinin 3. Maddesinde sukuk şu şekilde tanımlanmıştır:

“ Kira sertifikası: Her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla varlık kiralama şirketi tarafından ihraç edilen ve sahiplerinin bu varlık veya haktan elde edilen gelirlerden payları oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymeti ”

KGK tarafından yayınlanan **Faizsiz Finans Muhasebe Standardı(FFMS 33)**'te sukuk tanımı şu şekilde yapılmıştır(KGK, 2022):

“ Sukuk: Sukukun değeri tahsil edildikten, katılım kapandıktan ve Sukukun ihraç edilme amacı için toplanan fonlar kullanıldıktan sonra maddi varlıkların, kullanım haklarının ve hizmetlerin veya belli projelerin ve özel yatırım faaliyetlerinin sahipliğine ilişkin bölünmemiş payları temsil eden eşit değere sahip sertifikalardır ”

Tahvil ve bonoda faiz tüm işlemlerin merkezinde yer almaktadır. Sukuk işlemi ise şer‘î kurallara uygun olan varlıkların takas edilmesine esasına dayanır(Hassan ve Lewis, 2007: 53).

Birçok İslam alimine göre, sukuku bono ve tahvillerden ayıran en temel özelliğinin, sukukun reel bir varlığın üretiminin finansmanı veya bir takas sistemi olduğudur(Balala, 2011: 32).

Bonolar, nakit akışı ve getirisi başlangıçta belli olan ve vadesi geldiğinde belirlenen tutarın ödenmesine sağlayan menkul kıymetler iken, sukukta ise daynak varlığa malik olma imkanı sağlayan ve dayanak varlığın satışından ve dayanak varlıktan elde edilen gelirden pay almasına imkan sağlamaktadır.

AAOIFI tarafından yayınlanan standartta sukukların özellikleri şunlardır (TKBB, 2023: 464-465):

- Sukuklar birbirine eşit değerde ihraç edilirler,
- Sukuklar, var olan mal, hizmet veya menfaat şeklinde bulunan veya bunlardan karma şekilde oluşan; alacaklar, manevi haklar ve nakitlerden oluşan varlıklara dayalı olarak ihraç edilebilirler. Sukuklar müşterek ortaklığı temsil etmektedirler,
- Sukuklar fihhi akde dayalı olarak ihraç edilirler,
- Sukukların ikincil piyasalarda işlem görebilmesi, dayanak varlığın ikincil piyasalarda işlem görmesi koşuluna bağlıdır,
- Sukuk yatırımcıları, sözleşmeye göre sağlanan gelire ve zarara katlanırlar.

AOIFI tarafından yayınlanan sukuk standardında sukuklar 11 gruba ayrılmıştır(TKBB, 2023: 466-470). Sukukları birçok kritere göre değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür.

Sukuklar, getirilerinin sabit olup olmaması ve ikincil piyasalarda işlem görüp görmemesi bakımından aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir(Rımaz, 2014: 32-33):

- Sabit getirili sukuklar: Murabaha sukuk, selem sukuk, istisna sukuk ve icara sukuk.
- Değişken getirili sukuklar: Mudaraba sukuk ve muşaraka sukuk.
- İkincil piyasalarda işlem görebilen sukuklar: Muşaraka sukuk, mudaraba sukuk ve icara sukuk.
- İkincil piyasalarda işlem göremeyen sukuklar: Selem sukuk, murabaha sukuk ve istisna sukuk.

Sukuk işleminde, sukuk ihraç eden ihraççı ve ihraç edilen sukuklara yatırım yapan yatırımcılardan oluşmaktadır. Sukuk ihraççısı ve sukuk yatırımcı-

ları, gerçek kişi ya da tüzel kişi olabilir. Hem ihraççı hem de yatırımcı işlemlerini vekalet yoluyla yapabilirler. Özellikle sukuk ihraç etmek isteyen kişiler varlık kiralama şirketleri vasıtasıyla ihraçlarını daha kolay gerçekleştirebilmektedirler.

VKŞ'ler finansman sağlama fonksiyonu bulunan SPV firmalarıdır. VKŞ'ler sukuk ihraç ederek finansman sağlama işlemlerine aracılık ederler.

İslami bankacılığın son dönemlerde önemli bir ivme kazanmasında sukuk piyasasının gelişimi etkili olmuştur. Dünyada işlem gören sukuk miktarı 2019 yılında 543 milyar dolar ve 2020 yılında 703 milyar dolar olmuştur. Sukuk ihracı 2019 yılında 171,1 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2020 yılında pandeminin etkisiyle bir miktar azalarak 163,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir(IFSB, 2021: 18)

Özel sektör tarafında ihraç edilen sukuk miktarındaki artışlar, sukukun pazar payının yükselmesinde önemli bir etki meydana getirmiştir. Dünyada özel sektör sukuk ihracı paylarının sıralamasına baktığımızda 2019 yılında Malezya %59 ile birinci sırada, Türkiye %14 payla 2. sırada ve 2020 yılında Malezya %47,3 ile birinci sırada Türkiye %10,8 ile 4. sırada yer almıştır(IFSB, 2021:20).

Müslüman ülkelerin dışında ABD ve İngiltere başta olmak üzere değişik ülkeler sukuk ihracı gerçekleştirmeye başlamıştır(TKBB, 2015: 16). Bu ülkelerde sukuk ihracının gerçekleştirilmiş olması bir finansal enstrüman olarak sukukun farklı piyasalarda işlem görmesine ve yatırımcı tabanının gelişmesine önemli bir katkı sunmuştur. Bu durum faizsiz finans enstrümanlarına talebin global ölçekte gerçekleşmesine imkan tanımıştır.

SPK tarafından 2010 yılında yayınlanan Seri: III No: 43 sayılı “Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliği” ile kira sertifikası ihracı yoluyla ile fon sağlanması imkanı getirilmiştir. Kira sertifikası ihracını teşvik etmek amacıyla yapılan işlemler bazı vergi ve masraflardan muaf tutulmuştur. 2013 yılında murabaha, mudaraba, muşaraka ve istisnaya dayalı kira sertifikası ihraçlarının yapılmasına izin verilmiştir(TKBB, 2022a: 25).

Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından 2010 yılında ilk kira sertifikası ihracı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ihraç, 3 yıl vadeli ve 100 milyon dolar

tutarında olmuştur. Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından 2011 yılında ihraç edilen 5 yıl vadeli ve 350 milyon dolar tutarındaki kira sertifikası, Londra Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem görmeye başlamıştır. 2017 yılında altına dayalı kira sertifikası ihracı gerçekleşmiştir. 2012 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından 2 yıl vadeli 1,5 milyar dolar tutarında kira sertifikası ihraç edilmiş olup, yabancı yatırımcılardan da talep alınmıştır. Hazine Müsteşarlığı tarafından kira sertifikası ihracına başlanması, katılım bankalarının kira sertifikası ihraçlarına ivme kazandırmıştır. Katılım bankaları tarafından 2015-2019 döneminde ihraç edilen kira sertifikası tutarının ortalama yıllık artış oranı %99 seviyesinde gerçekleşmiştir(TKBB, 2022a: 25).

Türkiye’de Katılım bankaları ve devlet hazinesi dışında finansal kiralama şirketleri, özel şirketler ve yatırım bankaları tarafından da kira sertifikaları ihraç edilmektedir.

1.3.6. Selem

Selem kelimesinin sözlük anlamı; teslim olmak, teslim etmek, peşin bedelle vadeli mahsul almaktır. Selem akdi, nitelikleri belli olan vadeli malın peşin bedelle satımı işlemidir. Selem akdinde, peşin olarak ödenen bedele selem bedeli, vadede teslim edilecek mala selem malı, malın satıcısına selem satıcısı ve malı alacak kişiye de selem alıcısı denir(Aybakan, 2009).

KGK tarafından yayınlanan **Selem ve Alt Selem(FFMS 7)** standardında selem tanımı şu şekilde yapılmıştır(KGK, 2022):

“ Bir malın sözleşmede belirlenen koşullara göre peşin ödemeye ileride teslim alınmak üzere satın alınması veya peşin ödemeye ileride teslim edilmek üzere satılmasıdır ”

İslami finansın temel prensiplerinden olan garar yasağından dolayı, mevcut olmayan malların satışı genel olarak yasaklanmıştır. Selem sözleşmesine göre İslami banka, sözleşmeye konu malın satış bedelini satıcıya peşin ödedikten sonra müşteriden de peşin tahsil eder. Sözleşmeye konu malın sözleşmede belirlenen tarihte İslami bankaya, İslami banka tarafından da müşteriye teslim edilir. (Khaki ve Sangmi, 2013: 14).

Selem sözleşmelerine ilişkin bazı temel hususlar şunlardır(Kettell, 2011: 117):

- Sözleşmeye konu malların bedeli peşin ödenmelidir,

- Sözleşmeye konu malların kalitesi ve miktarı net olmalıdır,
- Mallar sahip oldukları niteliklerin belirlenmesiyle satılabilir,
- Sözleşmede malların teslim tarihi ve teslim yeri netleştirilmelidir.

Selem akdinde malın bedeli peşin olmasına karşın malın teslimi vadeli olmaktadır. Vadeli satışta ise mal peşin olmasına karşın bedeli daha sonra tahsil edilmektedir. Her iki işlem dinen caizdir. Bey'ul iyne (iyne satış) alış verişte uygulanan faizi gizlemek ve finansman sağlamak niyetiyle bir malın vadeli satıldıktan sonra tekrar peşin olarak geri alınmasıdır. Gerçek bir ticaretin olmadığı bu tür satış sözleşmeleri birçok alim tarafından caiz görülmemektedir. Bu tür işlemler Şafii ve Zahiriler tarafından mekruh, Maliki ve Hanbeliler tarafından ise batıl kabul edilmektedir. Ebu Hanife'ye göre iyne satışında üçüncü kişinin araya girmesi durumunda bu işlem caizdir. Eğer bir kişi bir malı vadeli satın alıp ve aynı malı satıcıdan başka birine peşin satması iyne satışı olarak değerlendirilmez ve bu işlem caizdir (Döndüren, 2005: 202, 203, 228).

Selem sözleşmelerinde döviz türü ve miktarına ilişkin net bilgiler olmalıdır. Sözleşme yapılırken ileri bir tarihte teslim alınacak mal ile ilgili olarak başka bir müşteri ile aynı malın aynı tarihte teslim edilmesi için sözleşme yapılmasına paralel selem denir. Selem sözleşmelerine döviz, altın ve kıymetli taşlar konu edilmemelidir. Selem sözleşmeleri demir, çelik, alüminyum ve nikel gibi standart özelliklere sahip ve vadeli piyasalarda işlem gören emtiaları üreten işletmelerin finansmanı için uygundur (BDDK, 2013: 43).

Selem akdinde para peşin ödenmesine karşılık malın teslimi vadeli olmaktadır. Katılım bankalarının selem sözleşmelerine konu malları teslim etmesi veya teslim alması beraberinde birçok sorunla karşılaşma ihtimalini gündeme getirmektedir. Söz konusu malların istenilen kalitede olmaması veya piyasadan istenilen fiyattan tedarik edilememesi ve depolama ve pazarlama problemlerini gündeme getirmektedir. Katılım bankaları her ne kadar ticari faaliyet gösteren kuruluşlar olsalar da malların tedariki, depolanması ve pazarlanması gibi hususlarda tecrübeli personellere sahip değildirler. Söz konusu durumlar katılım bankaları için selem sözleşmeleri ile işlem yapmayı riskli hale getirmektedir. Bundan dolayı katılım bankalarının selem sözleşmeleri ile yaptıkları işlemlerde zarar etme riskleri diğer yöntemlere göre daha yüksektir (Ayub, 2017: 277-278).

Katılım bankaları selem sözleşmelerinden kaynaklanan bu tür riskleri, başka bir selem sözleşmesinde karşı taraf şeklinde yer almak suretiyle bertaraf edebilmektedirler. Örneğin katılım bankası 100 ton birinci sınıf yaş kayısı alımı için Ç çiftçisi ile selem sözleşmesi düzenledikten sonra M meşrubat üreticisi ile 100 ton birinci sınıf yaş kayısı satımı için M meşrubat üreticisi ile yeni bir selem sözleşmesi düzenleyerek hem risklerini hem de maliyetlerini azaltabilir.

1.3.7. İstisna (Eser Sözleşmesi, Siparişe Dayalı Satın Alma, Üretim Kontratu)

Arapça kökenli olan ve imal etmek, meydana getirmek, üretmek ve sanat ve mahareti gerektiren bir şey yapmak anlamlarına gelen sun kökünden türeyen istisna *sözlükte*; bir sanatkara siparişte bulunmak veya sanatkardan bir şeyi *imal etmesini istemek* anlamlarına gelir(Aktan, 2021; Çalışkan, 1990: 349).

İstisna, önceden fiyatı belirlenmiş ve üzerinde anlaşılan şartnamelere göre daha sonra imal edilecek veya inşa edilecek bir şeyi satın almayı içeren sözleşmelerdir(Zarqa, 1997: 68).

İstisna sözleşmesi Mecelle 124. Maddede; “ *bir şey yapmak üzere ehl-i san’at ile akd-i mukavele etmek* ” olarak tanımlanmıştır.

İstisna sözleşmesi Mülga 818 sayılı Borçlar Kanunu 355. Maddede; “ İstisna, bir akittirki onunla bir taraf (müteahhit), diğer tarafın (iş sahibi) vermeği taahhüt eylediği semen mukabilinde bir şey imalini iltizam eder ” şeklinde tarif edilmiştir.

İstisna sözleşmesi 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 470. Maddede eser sözleşmesi olarak ifade edilmiş ve “ Eser sözleşmesi, yüklenicinin bir eser meydana getirmeyi, iş sahibinin de bunun karşılığında bir bedel ödemeyi üstlendiği sözleşmedir ” şeklinde tarif edilmiştir.

İstisna, özellikleri önceden belirlenmiş olan bir malın üretilmesi için üreticiye malın bedelinin peşin veya taksitle yapılmasını, malın teslimatının ise daha sonraki bir vadede gerçekleşmesini içeren sözleşmelerdir. İstisna sözleşmelerine konu olacak malların üretilebilir olması gerekmektedir.

İstisna sözleşmesi kapsamında İslami bankaların müşterilerin talep ettiği malları doğrudan üretebilmesi mümkün olmadığından İslami banka aynı anda iki istisna sözleşmesi yapmaktadır. İlk sözleşme İslami banka ile malın sipariş eden müşteri arasında, ikinci sözleşme ise İslami banka ile malı üretecek kişi arasında yapılmaktadır.

İki farklı sözleşmenin birinde satıcı, diğerinde ise alıcı konumunda olan katılım bankası pazarlama, tedarik ve depolama gibi risklerden kurtulacaktır. Katılım bankası iki sözleşme arasındaki fark kadar kâr elde etmektedir. Katılım bankası, alıcı olduğu sözleşmede sözleşmeye konu malı peşin satın alarak ve satıcı olduğu sözleşmede ise sözleşmeye konu malı vadeli satarak elde ettiği kârı arttırabilmektedir(Ayub, 2017: 291).

İstisna sözleşmeleri daha çok büyük teknolojik yatırımlar sonucu üretilebilen ve üretimi daha çok sipariş verilmesi ile doğrudan bağlantılı olan malların temin edilebilmesi amacıyla kullanılabilir. Üretim maliyetinin yüksek olması nedeniyle malın bedelinin peşin veya üretim aşamasında ödenmesi istisna sözleşmelerinin sağlıklı sonuçlanması için oldukça önemlidir.

1.3.8. Teverruk

Teverruk, fon sağlamak için bir malı vadeli satın aldıktan sonra malın satıcısından farklı bir kişiye malın alışı bedelinden *düşük bir fiyata peşin olarak* satmaktır(Cebeci, 2019a).

AAOIFI tarafından yayınlanan 30. Faizsiz Finans Standardında teverruk şu şekilde tanımlanmıştır: “ *pazarlık yaparak ya da satıcıya belirli bir kâr ödeyerek (murabaha) vadeli olarak mal aldıktan sonra nakit elde etmek için bu malı üçüncü bir tarafa peşin olarak satmak*”(TKBB, 2023: 744).

Teverruk işleminde üç taraf söz konusudur. Bunlar; teverruk talep eden kişi(müşteri), malı müşteriye satan satıcı ve müşterinin malı sattığı alıcıdır. *Eğer satıcı ve alıcı aynı kişi olursa bu durumda bu işlem yine satışına dönüşür.*

Faiz bankacılık faaliyetinde teverruk işlemi ile fon sağlamak isteyen müşteri bankaya başvurur; yapılacak işlemler için bağlayıcı bir vaad anlaşması yapıldıktan sonra müşterinin finansman ihtiyacı için gerekli işlemler banka tarafından yerine getirilir. Banka sözleşmeye konu malı satın alıp müşteriye vadeli satar. Sonrasında banka müşteri vekili sıfatıyla malı başka birine pe-

şin satarak teslim eder. Bu satıştan elde ettiği parayı müşteriye verir, müşteri de malın bedelini bankaya taksitler halinde *öder*. Bu işlemi çok kısa sürede gerçekleştirmek için standardı belli olan ve genellikle uluslararası piyasalarda işlem gören demir, bakır, buğday, ham petrol gibi ürünler teverruka konu edilir(Cebeci, 2019a).

Teverruk işleminde müşterinin temel amacı maldan yararlanmak değildir. Malı yalnızca alım satıma konu ederek nakit sağlamaktır. Teverruk işlemlerinde genellikle fiziki mal teslimi yapılmadığından dolayı teverruk işleminin caiz olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Teverruk işleminin caiz olması konusunda değişik görüşler olmakla birlikte teverruka konu olabilecek malın(altın, para ve benzerleri dışındaki mallar) mevcut olması ve satıcının mülkiyetinde bulunması, malın satıcıdan farklı üçüncü bir tarafa satılması ve malın anlaşma, şart veya değişik bir yolla satıcıya dönmemesi durumunda caiz olacağını savunan alimler vardır.

Katılım bankaları tevveruk işlemini zamanında tahsil edemedikleri alacaklarını yapılandırmak ve fazla olan likiditelerini değerlendirmek için gerçekleştirirler. Alacakların yapılandırmasında, borçlu müşteri teverruk işlemi ile sağladığı para ile bankaya olan borcunu öder. Likit varlığı fazla olan katılım bankası, likidite ihtiyacı olan katılım bankasına tevveruk yoluyla yatırım yaparak likiditesini değerlendirebilir. Likidite fazlası olan banka bedelini peşin ödeyerek standart emtiayı temsil eden sertifikaları satın alır ve likidite ihtiyacı olan bankaya kârını ilave ederek vadeli satar. Likidite ihtiyacı olan banka, alınan emtiya sertifikalarını maliyetine satması için sertifikayı satın aldığı bankayı vekil tayin eder. Vekil tayin edilen banka, vekil sıfatıyla emtia sertifikasını peşin satıp bedelini likidite ihtiyacı olan bankaya verir. Bu durumda likidite ihtiyacı olan bir bankanın likidite ihtiyacı likidite fazlası olan bir banka tarafından karşılanmış olur(Bayındır, 2015: 195-214).

Türkiye’de tevveruk işlemine konu malların işlem gördüğü bir piyasanın gelişmemiş olması katılım bankalarının tevveruk işlemlerini Londra Metal Borsası, Zürih Metal Borsası ve Malezya Bursa Suq Al-Sıla Borsası gibi borsalarda gerçekleştirmektedirler. Borsa İstanbul bünyesinde faaliyet gösteren Kıymetli Madenler Piyasası, Ürün İhtisas Borsaları, Ticaret Borsaları, Elektronik Ürün Senetleri(ELÜS) ve Lisanslı Depoculuk faaliyetlerinin ivme ka-

zanması ve katılım bankaları ile eşgüdüm sağlanması durumunda teverruk işlemlerinin yurt içinde gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır.

1.3.9. Karz-ı Hasen (Tüketim Ödücü)

Karz kelimesi sözlükte kesip koparmak, kesme, dilimleme ve karşılık vermek anlamlarına gelmektedir. Karz kelimesinin terim anlamı faydalanmak amacıyla bir varlığı veya bu varlığı temsil eden aracın aynı tutarda veya miktarda geri almak üzere borç verilmesidir. Bir süre sonra aynı tutarda geri alınmak üzere başkasına borç vermeye karz denir. Kur'an-ı Kerim'de, darda olan kişilere faizsiz ve hiçbir menfaat beklemeden borç verilmesi Karz-ı Hasen(Güzel Borç) kavramı ile ifade edilmiştir(TKBB, 2021: 49).

Şer'i hükümlere göre, borç verilen bir paranın, geri ödenmesinde anaparanın üzerinde bir geri ödeme yapılması yani faiz talep edilmesi yasaklanmıştır. İslam'da borç verenin ilave bir yük ve ücret talep etmeden kullandığı karz-ı hasen ismindeki krediye müsaade edilmiştir (Kettell, 2011: 33).

AAOIFI tarafından yayınlanan 19. FFS da karz-ı hasen tüketim ödücü sözleşmesi olarak ifade edilmekte ve şu şekilde tanımlanmıştır: “ *piyasada emsali bulunan standart bir malın (misli) mülkiyetini, emsali daha sonra iade etme yükümlülüğünü üstlenen kişiye devretmektir* ”.

Karz (tüketim ödücü sözleşmesi) mülga 818 sayılı borçlar kanunu 306. Maddede; “ *Karz, bir akittir ki onunla ödünç veren, bir miktar paranın yahut diğer bir misli şeyin mülkiyetini ödünç alan kimseye nakil ve bu kimse dahi buna karşı miktar ve vasıfta müsavi aynı neviden şeyleri geri vermekle mükellef olur* ” şeklinde tarif edilmiştir.

Karz-ı hasen 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 386. Maddede; “ *Tüketim ödücü sözleşmesi, ödünç verenin, bir miktar parayı ya da tüketilebilen bir şeyi ödünç alana devretmeyi, ödünç alanın da aynı nitelik ve miktarda şeyi geri vermeyi üstlendiği sözleşmedir* ” şeklinde tanımlanmıştır.

Karz-ı hasen, hayır maksadıyla verilen borçtur. İslam dininde Müslümanların birbirine yardım etmeleri teşvik edilmiştir. Karz-ı hasen ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet bulunmaktadır. Karz-ı hasen zekât ve sadakanın yanında Müslümanların yardımlaşması için oldukça uygun bir finansal enstrüman olarak değerlendirilebilir. Karz-ı hasen işlemi, gelir beklentisi

veya maddi beklentisi olmaksızın ödünç verilen kıymetin misliyle geri alınmasıdır. İslami bankaların cari hesap şeklindeki uygulamaları kapsamında topladıkları fonların bir kısmını karz-ı hasen yöntemiyle küçük miktarlarda sosyal sorumluluk kapsamında ve start up girişimcilerinin yatırımlarını gerçekleştirmede değerlendirmeleri İslami bankaların itibarlarına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Karz-ı hasen İslami bankalar tarafından mali itibari yüksek müşterilerin kısa süreli nakit ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılmaktadır. İslami bankaların enflasyonist ortamlarda karz-ı hasen işlemlerinden enflasyon farkı alabileceklerine ilişkin görüşler de bulunmaktadır. Fakat enflasyon farkın alınmasında hangi enflasyon endeksinin dikkate alınacağı hususu tartışmalıdır(BDDK, 2013: 40-41).

Karz-ı hasen, negatif net bugünkü değere sahip finansman yöntemidir. Bundan dolayı İslami bankalar tarafında karz-ı hasen çokça terci edilen bir yöntem değildir(Sangmi ve Khaki, 2012: 3).

Enflasyonist ortamlarda paranın net bugünkü değerinin oldukça düşük kalması bankaların karz-ı hasen işlemlerine mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan borç alanların borcunu geri ödeme konusunda gerekli hassasiyeti göstermemelerinden dolayı son zamanlarda bu yöntemin tercih edilmemesine neden olmuştur.

1.3.10. Menâfaa

Menâfaa, bir bankanın telekomünikasyon, ulaşım, elektrik, su ve doğalgaz gibi setörlerde faaliyet gösteren şirketlere ait bilet ve kontör gibi bazı hakların mülkiyetinin şirketlerden peşin şekilde satın alınması işlemidir. Menâfaada mülkiyet bankaya varlığı temsil eden bir sertifika ile geçmektedir. Şirketler mülkiyetin bankada olduğu bu hakların satışı gerçekleştikçe elde edilen geliri bankaya ödenmektedir. Bu işlemler özel amaçla kurulan şirketler(SPV-VKŞ) tarafından gerçekleştirilmektedir(BDDK, 2013: 42).

1.3.11. Musakat (Zirai Ortaklık)

Musakat, *üzüm veya meyve üretimi yapan kişi ile bu ürünleri üretildiği arazinin sahibi arasında elde edilecek ürünün belli bir oranda paylaşmak üzere yapılan sözleşmeye denir. Diğer bir anlatımla musakat, ağaçların*

mülkiyetine ya da menfaatine sahip olan taraf ile bu ağaçların bakımı ve sulamasını üstlenerek zirai faaliyetini yürüten tarafın ağaçlardan elde edilecek mahsülün belirlenen oranlara göre paylaşımını öngören sözleşmelere denir(-Döndüren, 2005: 445).

AAOIFI tarafından yayınlanan 50. FFS da Musakat; “ *Ağaçların mülkiyetine ya da menfaatine sahip olan bir taraf ile bu ağaçların bakımı ve sulamasını yaparak çalışacak bir başka tarafın ağaçlardan elde edilecek ürünlerin sözleşmede belirlenen oranlara göre paylaşımını sağlamak üzere yapılan akittir* ” şeklinde tanımlanmıştır.

Musakat sözleşmeleri; “ *Musakaat, meyve ağaçları üzerine yapılan bir tür kâr/zarar yatırım ortaklığı yöntemidir. Katılım bankaları bu sayede sermayeye ortak olarak; sulama, mazot, makine bakım vb. unsurlara ilişkin masrafları karşılamaktadır. Bağ-bahçe sahipleri ise hem sermayeye ortak olabilmekte hem de emeklerini ortaya koymaktadırlar. Konulacak sermaye miktarı ve ortaklık sonunda elde edilecek kârın paylaşılma oranı ortaklar tarafından sözleşme esnasında tespit edilmektedir* ” şeklinde ifade edilmektedir(BDDK, 2013: 43).

Hız. Peygamber kişilerin kendilerinde bulunmayan bir varlığı satmalarını yasaklamıştır. *Örneğin yetiştirilen ekin ve meyvelerin tam olarak olgunlaşmamış halde satışı garar içerdiği için alimlerin çoğunluğu tarafından caiz olmadığına hükmedilmektedir.* Hanefi mezhebi alimlerine göre bazı meyvelerin hasat edilmeden önce satılabilmesi caizdir. *Çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için hasat zamanını beklemesi maliyetleri artırmakta ve çiftçilik faaliyetlerinin aksamasına neden olmaktadır. Maslahat ilkesinden bahisle insanların ihtiyacını karşılaması için meyvelerin hasat zamanından önce satılmasına cevaz verilmiştir(Ez-Zerka, 2006: 126).*

İslam'da kaynakların atıl bırakılmayarak ekonomiye kazandırılması teşvik edilmiştir. Tarımsal faaliyetlerin aksamaması ve tarımsal üretimin azalmaması için tarım arazilerinin atıl bırakılmaması gerekmektedir. Covid-19 küresel pandemisiyle küresel gıda arzının önemi daha net ortaya çıkmıştır. Musakat yöntemi ile katılım bankaları, atıl arazilerin zirai üretime kazandırılmasında aktif rol alabilirler.

1.3.12. İsticrar (Açık Hesap)

İsticrar kelimesinin sözlük anlamı, çekmek, sürüklemek ve borcu geciktirmektir. İsticrarın terim anlamı ise, bir kişinin ihtiyacı olan varlıkları satıcıdan taksitler şeklinde teslim alması ve parasını daha sonra ödemesi şeklindeki sözleşmelerdir. Ali Haydar Efendi isticrarı, pazarlık yapmaksızın esnaftan ihtiyaç olunan erzağın alınması ve sonrasında malın bedelinin ödenmesi olarak tanımlanmıştır. Muhammed Takî Usmani isticrarı müşterinin her seferinde sözleşme yapmaksızın ihtiyacı olan malı satıcıdan ara ara alması olarak tanımlamıştır. Usame el-Eşkâr isticrarı, kişinin ihtiyaç duydukça ihtiyacı olan varlıkları alması, bedelini peşin veya vadeli olarak ödemesi olarak tanımlamıştır. *İsticrar sözleşmesinde ödemeler satın alımdan önce yapılacağı gibi satım alımdan sonrada yapılabilir*(Kacı, 2017:275).

İsticrar sözleşmeleri her ne kadar finans sektöründe yeterince uygulama alanı bulmasa da açık hesap uygulaması şeklinde ticari işletmelerde özellikle de tedarikçi işletmeler tarafından yaygın olarak kullanılan bir finansman modeli olarak gelişmiştir. Örneğin bir marangoz atölyesi üretimde kullanacağı keresteyi ihtiyaç duydukça toptancıdan tedarik etmekte ve ödemelerini belli dönemlerde tedarikçiye yapmaktadır. Bu yöntemle marangoz atölyesi üretim için gerekli finansmanı isticrar yöntemi ile tedarikçiden sağlamaktadır. Bu şekilde küçük işletmeler üretim faaliyetlerini aksatmadan devam ettirebilmektedirler. Bunun yanı sıra isticrar, toplum arasında veresiye defteri olarak ifade edilen daha çok kırsal kesimde ve küçük yerleşim yerlerinde bakkal, manav, kasap gibi esnafın tarafından uygulanan ve sosyal dayanışmayı artıran bir finansman modelidir. İsticrar yöntemi bir yandan ticari faaliyetlerin sürdürülmesine imkan tanırken diğer taraftan toplumda güven, itibar ve dayanışmanın sağlanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

İsticrar sözleşmesi, bir malın alıcı tarafından belirlenen zamanlarda alınacağını satıcıya vaat edilmesidir. İsticrar sözleşmeye konu malın bedelinin belirlendiği zaman göre farklı şekillerde uygulanabilir. Satış fiyatı, satın alma süreci bittiğinde veya satın alma süreci devam ettiğinde de belirlenebilir. İsticrar bazı katılım bankaları tarafından müşterilerinin su, doğalgaz, telekomünikasyon ve elektrik gibi ödemelerinin finansmanı amacıyla kullanılmaktadırlar(BDDK, 2013: 42).

İsticrar yöntemi faizsiz finans sektöründe farklı şekillerde uygulanmaktadır. İsticrar sözleşmeleri tedarik sözleşmesi veya murabaha kapsamında uygulanmaktadır. Tedarik sözleşmesinde isticrar, tedarikçi ve banka arasında, banka ve müşteri arasında veya her üç taraf arasında uygulanabilir. Müşteri, sürekli olarak ihtiyaç duyduğu belirli mal veya hizmeti almak için bankadan finansman talebinde bulunduğu anda, banka bu mal veya hizmeti peşin veya taksitli almak için tedarikçi ile anlaşır. Banka ve tedarikçi arasında yapılan anlaşmada, her mal veya hizmet talep edildiğinde sözleşme yapılmaksızın, piyasa fiyatından mal ya da hizmetin teslim alınmasında isticrar yöntemi kullanılır. Banka ile müşteri arasında benzer bir uygulama yapılır. Murabaha sözleşmesi kapsamında isticrar, banka ve tedarikçi arasında, müşteri ve banka arasında veya her üç taraf arasında uygulanabilir. Banka ile tedarikçi piyasa fiyatından mal veya hizmet alınacağına dair anlaşma yapar, müşteri bankaya murabaha usulü ile mal veya hizmet alma teklifinde bulunduğu anda banka tedarikçiden mal veya hizmeti satın alıp, müşteriye vadeli satar. Anlaşma süresince işlemler benzer şekilde tekrar eder. Tedarikçi ile banka arasında her defasında sözleşme yapılmaksızın mal veya hizmet piyasa fiyatından alınır, ödemeler ise mal tesliminden sonra yapılarak isticrar yöntemi uygulanır(Kacı, 2017: 288-290).

1.3.13. Tekâfül (İslami Sigorta)

İslami sigorta olarak ifade edilen tekâfül, dayanışma anlamına gelmektedir. Tekâfül kelimesi Arapça kökenli kefalet kelimesinden türemiştir. Tekâfül, AAOIFI tarafından yayımlanan 26. FFS’de, “ belirli rizikolara maruz kalan şahısların bu rizikoların gerçekleşmesiyle ortaya çıkacak zararların telafisi üzerinde anlaşmalarıdır ” şeklinde tanımlanmıştır.

Türk Ticaret Kanunu 1401. Madde de klasik sigorta sözleşmesi, “ *sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlikenin, rizikonun, meydana gelmesi hâlinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yükümlendiği sözleşmedir* ” şeklinde tanımlanmıştır.

Tekâfül sisteminde, sigorta şirketi tarafından katılımcıların belli bir dönem için ödedikleri primler bir fon havuzunda toplanır ve havuzdaki tutarlar faizsiz

finans ürünlerinde nemalandırılır. Herhangi bir katılımcının kaza ve rizikoya maruz kalması durumunda meydana gelen hasar bu fondan karşılanmaktadır. Eğer fondaki tutar hasar ödemesini karşılamazsa katılımcılar tarafından karşılanamayan kısım tamamlanır. Dönem sonunda hasar ödemelerinden ve diğer giderlerden (sigorta şirketinin yönetim gideri, vergi vb) sonra fonda kalan tutar, sigorta şirketi ve katılımcılar arasında paylaşılır.

Tekâfül sigortasının amacı aynı risk gurubundaki kişilerin bir araya getirilerek muhtemel tehlikelerde meydana gelebilecek zararların etkilerini en aza indirmek amacıyla hasarların telafi etmektir. Bu yöntemde amaç kâr etmek değil, meydana gelen riskin müşterek bir şekilde üstlenilerek bir garanti sağlanmasıdır (Karayazgan, 2008:109).

Sigorta işlemlerinin caiz olup olmadığı konusu alimler arasında tartışma konusudur. İbni Abidin, sigortanın müslüman ülkelerde caiz olmadığı fakat Müslüman olmayan ülkelerde caiz olacağı görüşünü savunmaktadır. Mustafa Ez-Zerka, Muhammed el-Behiyy ve Muhammed Abduh’un aralarında bulunduğu bazı alimler ise sigorta işlemlerinin yardımlaşma temelinde bir işlem olduğunu ve bundan dolayı caiz olduğuna hükmetmektedirler. Sigorta işlemi kapsamında toplanan primlerin faizsiz finans ürünlerinde değerlendirilmesi koşuluyla sigorta şirketinin veya aldığı ödemelerin teberrü (hibe) veya hediye olarak değerlendirilmelidir (Döndüren, 2005: 166-174).

1.3.14. Kredi Kartı

Kredi kartı, kart sahibine önceden tanımlanmış olan kredi limitleri dahilinde kartın bir satın almada bedelin ödenmesi imkanını tanıyan bir ödeme ve kredi aracıdır. Kredi kartı düşüncesi ilk defa ABD’de Frank McNamara isimli bir avukatın müşterisiyle yediği akşam yemeğinin bedelini yanında nakit para olmadığı için kartvizitinin arkasına bedeli yazıp imzalayarak ödeme yapmasıyla ortaya çıkmıştır.

Kredi kartları, ilk olarak 1960’larda ABD’de günlük hayatta yemek ve içecek gibi temel ihtiyaçları karşılamak için ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Kredi kartları başlangıçta bir ödeme aracı olarak kullanılırken zamanla bir taksitlendirme ve kredilendirme aracı haline almıştır. Kredi kartları zaman içerisinde nakit kullanımı olmadan insanların dayanıklı tüketim malları ve

market alışverişi gibi ihtiyaçlarını giderdikleri bir kredi ürünü halini almıştır (Abdul-Rahman, 2014: 7-8).

Kredi kartları temel olarak iki fonksiyonu içermektedirler: Ödeme fonksiyonu ve kredi fonksiyonu. Satın alınan bir mal veya hizmetin bedeli kredi kartı kullanılarak ödenebilmektedir. Kredi kartıyla bu ödeme işlemi yapıldığında kredi kartını çıkaran banka tarafından malın veya hizmetin bedeli satıcıya ödenerek kredi kartı sahibi borçlandırılmaktadır. Diğer bir deyişle banka tarafından kredi kartı sahibine kredi kullanılmıştır. Kullanılan bu kredinin geri ödemesi peşin veya vadeli olabilmektedir.

5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanununda banka kartı; “*Mevduat hesabı veya özel cari hesapların kullanımı dahil bankacılık hizmetlerinden yararlanmayı sağlayan kart*” ve kredi kartı; “*Nakit kullanımı gereksiz mal ve hizmet alımı veya nakit çekme olanağı sağlayan basılı kartı veya fizikî varlığı bulunmayan kart numarası*” olarak tanımlanmıştır.

Banka kartı doğrudan özel cari hesaba veya mevduat hesabına bağlı olarak çalışmaktadır. Eğer mevduat veya özel cari hesaba nakit bulunmuyorsa banka kartıyla ödeme yapmak mümkün değildir. Kredi kartı ise herhangi bir hesaba bağlı olmadan ödeme yapmakta kullanılabilir.

Kredi kartının kullanımının devlete, bankaya, kullanıcıya ve satıcıya önemli faydaları vardır. Kredi kartı kullanıcısı satın alma işlemini kredi kartı ile yaparak nakit taşıma riskinden kurtulmakta ve ödemesini ileri bir tarihte yapabilmekte, satıcı mal veya hizmetinin bedelini her ne kadar vadeli olsa da daha çok satış işlemi yapabilmekte, devlet ise kredi kartı ile yapılan işlemlere kolaylıkla erişerek vergi kaybını engellemekte ve banka kredi kartı ile yapılan işlemlerden dolayı hem üye işyerlerinden komisyon elde etmekte hem de müşteri tabanını genişletebilmektedir.

Kredi kartlarıyla ilgili olarak taraflar (banka, kullanıcı ve satıcı) arasında bazı hukuki sözleşmeler ve ilişkiler söz konusudur..

Faize dayalı çıkarılan kredi kartları İslam hukukçuları tarafından caiz görülmemektedir. Buna karşılık faizsiz finans ilkelerine göre çalışan kredi kartlarının ise caiz olabileceğini değerlendirmektedirler. Genel olarak kredi kartı ile yapılan alışveriş sonucu kart sahibinin yaptığı harcamaya ilave bir tutar eklenmeden tek seferde ve vadesinde ödenmesi durumunda kredi kartının caiz

olduğuna hükmedilmektedir. Bankanın kart hâmiyle hukuki ilişkinin karz, kefâlet, hizmet veya havale olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Faiz esaslı çalışan bankaların kullanıma sundukları kredi kartlarına alternatif olarak İslami bankalar tarafından taksitli satış kartı, murabaha kartı ve teverruk esaslı çalışan kart şeklinde kartlar kullanıma sunulmuştur. Murabaha kart ile yapılan işlemlerde vade farkının aşırı yüksek olmamasına ve uygulanacak taksit sayısına başlangıçta karar verilmesine dikkat edilmelidir(Aktepe, 2010).

1.3.15. Gayrinakdi Krediler

Finans sektöründe nakdi olarak sağlanan krediler yanında değişik yöntemlerle müşterilere sunulan ve kredi hüviyetine haiz uygulamalar söz konusudur.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu 48. Madde de gayri nakdi krediler, “ *Bankalarca verilen nakdî krediler ile teminat mektupları, kontrgarantiler, kefaletler, aval, ciro, kabul gibi gayrinakdî krediler ve bu niteliği haiz taahhütler, ... Kurulca belirlenecek diğer yöntemlerle sağladıkları finansmanlar da bu Kanun uygulamasında kredi sayılır* ” şeklinde tanımlanmıştır.

Gayri nakdi kredilerin temel amacı bankaların müşterilerine karşı tarafla olan ilişkilerinde güveni artırmak, saygınlık kazandırmak ve yapılacak işlemlerden kaynaklı risklere karşı bir koruma kalkanı sağlamaktır. Kullanım şekline göre birçok gayri nakdi kredi türü söz konusudur. Teminat mektubu en yaygın kullanılan gayri nakdi kredi türüdür.

Teminat mektubu, tüzel veya gerçek kişiler lehine bir mal veya hizmetin teslimi, bir işin yapılabilmesi veya bir borcun vadesinde ödenmesi için leh-tarın muhataba karşı yüklendiği bir edimin yerine getirilmesini garanti altına almak için banka tarafından muhataba hitaben verilen ve gerekli şartlara uyulmadığı zaman muhataba belirlenen tutarın herhangi bir koşula bağlı olmaksızın ödenmesinin mektupla taahhüt altına alındığı bir fon sağlama yöntemidir(-Çetin ve Dinç, 2013: 69-70).

Teminat mektubu; “ *bankanın muayyen bir işin gerçekleştirilmesini, bir malın teslimini veya bir borcun ödenmesini muhataba taahhüt eden müşterisinin, bu taahhüdün evvelce muhatap tarafından saptanan koşullara uygun olarak yerine getirilmemesi halinde belirli bir paranın, banka tarafından muhataba ödeneceğini garanti altına alan belgedir* ”(Taşpolat, 1989:21).

Teminat mektubundaki taraflar banka, lehtar ve muhataptır. Banka tarafından lehine teminat mektubu düzenlediği kişiye lehtar, teminat mektubu ile kendisine garanti verdiği kişiye muhatap denir.

1.3.16. Türev Ürünler

İslami bankaların kur riskini ve likidite riskini yönetmek için klasik ürünler yanında modern ürünleri kullanmaktadırlar. Yurt içi tasarruf miktarının düşük kalması ve yatırım iştahının yüksek olduğu dönemlerde katılım bankaları yatırım talebini finanse etmek için yurt dışından yabancı kaynak teminine gitmektedirler. Ayrıca tasarruf sahiplerinin kıymetli maden tasarrufları katılım bankaları için önemli bir finansman kaynağıdır. Söz konusu durumlarda katılım bankaları kendi mali bünyelerini sağlamlaştırmak ve aktarım mekanizması görevini sağlıklı bir şekilde yürütmek için türev ürünlerini kullanmaktadırlar.

Türev ürünler, getirisi dayanak varlığın getirisine göre belirlenen finansal araçlardır. Bono, döviz, sözleşme veya endeks gibi bir finansal varlık dayanak varlık olabileceği gibi, altın, gümüş, bakır, petrol, gaz ve tarımsal ürünler gibi fiziksel varlıklarda olabilir(Bacha ve Mirakhor, 2013: 295).

Türev ürünler, getirisi fiziki bir varlık, finansal bir varlık, sözleşme veya başka bir ürünün getirisine bağlı olarak belirlenen finansal ürünlere denir(Bullock ve Hayes, 1993: 234).

Türev ürünler genel olarak, vadeli(forward) sözleşmeler, gelecek (futures) sözleşmeler, takas (swap) sözleşmeler ve seçenek(opsiyon) sözleşmeler olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Gelecek ve seçenek sözleşmeleri organize piyasalarda, vadeli ve takas sözleşmeleri ise organize olmayan piyasalarda işlem görürler. Türkiye’de türev ürünler Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında(Vİ-OP) işlem görürler.

Vadeli işlem sözleşmeleri, ileri bir tarihte teslim edilecek bir malın veya finansal ürünün fiyatının ve işlem miktarının belirlendiği sözleşmelerdir. Gelecek sözleşmeler, nitelikleri ve miktarı belli olan bir malın veya finansal varlığın sözleşme tarihinde belirlenmiş bir fiyattan belirlenen tarihte teslimini sağlayan standart sözleşmelerdir. Takas sözleşmeleri, bir finansal varlığı önceden belirlenen tarihte ve belirlenmiş fiyattan satma veya satın alma hakkı veren sözleşmelerdir. Takas sözleşmeleri işlemin taraflarının karşılıklı olarak ödemeleri takas ettikleri sözleşmelerdir(TKBB, 2021: 380).

Türev ürünler için kullanılan dayanak varlıkların helal olabilmesi için dayanak varlık mevcut olmalı, satılabilir olmalı ve dayanak varlığa taraf olan kişi bu varlığa sahip olmalıdır(Bacha ve Mirakhor, 2013: 315).

AAOIFI tarafından yayınlanan döviz ticareti ile ilgili faizsiz finans standardına göre döviz ticaretinin sahih olması, döviz bedellerin karşılıklı, peşin ve gerçek teslimin yapılması, karaborsa (ihtikar) niyetiyle yapılmaması ve vadeli piyasalardaki işlemlere konu olmaması koşullarına bağlanmıştır. Vadeli piyasalarda bedellerin karşılıklı olarak yapılmadığı ve teslimin gerçekleşmediği döviz alım-satım işlemleri kesinlikle haramdır. Döviz satım işlemlerinde fiziki teslim veya hükmi teslim gerçekleşmelidir. İslami finans kuruluşları kurlarda meydana gelecek dalgalanmalardan kaynaklı zarar riskini ortadan kaldırmak için birbirlerine faizsiz olması koşuluyla farklı cins paraları borç olarak verebilir(TKBB, 2013:52-53).

AAOIFI tarafından yayınlanan 20. FFS’de her dört sözleşme türünün caiz olmadığı ifade edilmiştir.

Fakat bazı İslam alimleri, belli koşullar altında ve tamamen riskin yönetilmesi için türev ürünlerinin kullanılabilmesine fetva vermişlerdir. Bunun yanında geleneksel türev ürünlerine benzer özellikler taşıyan fakat kullanımları bakımından ve yasal ve dini kurallardan dolayı farklılıklar gösteren finansal ürünler de söz konusudur. Bu ürünler; selem, istisna, urban(kaparo) ve khiyar-al şart(muhayyerlik) olarak sınıflandırabilir. (Pock, 2007: 33).

1.4. DÜNYADA İSLAMİ BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1.4.1 Temel Büyüklükler ve Yoğunlaşma

Küresel İslami finans sektörü içinde İslami bankaların varlıkları ile sukuk ihraçları önemli bir yer tutmaktadır. Tablo 1.3'ten görüleceği üzere küresel İslami finans sektörünün toplam büyüklüğü 2012 yılında yaklaşık olarak 1,6 Trilyon USD seviyesindeyken, 2021 yılında 3,1 Trilyon USD seviyesine ulaşmıştır. Covid-19 pandemisine rağmen İslami finans sektörü 2021 yılında yıllık %11,3 büyümüştür (IFSB, 2022:3-5). İslami finans sektörünün dayanıklılığı 2007-2008 küresel finans krizinden sonra Covid-19 pandemisinde de test edilmiştir. İslami finans sektörü içinde İslami bankacılığın payı 2012 yılında %80,4 seviyesinde iken 2021 yılında %68,8 seviyesine gerilemiştir. Özellikle sukuk piyasasındaki gelişmeler bankacılık sektörünün İslami finans içindeki payının gerilemesine neden olmuştur. 2008 küresel finans krizi sonrasında devletlerin ve şirketlerin finansman ihtiyacını daha sağlıklı bir teminat yapısı sunan sukuk piyasalarından karşılaması İslami finans içinde sukuk payının artmasına İslami bankaların payının azalmasına neden olmuştur.

Tablo 1.3: İslami Finans Temel Büyüklükleri

(Milyar, USD)	2012		2021	
	Tutar	Pay(%)	Tutar	Pay(%)
İslami Bankacılık Aktifleri	1.273,6	80,4	2.104,1	68,8
Sukuk	229,4	14,5	775,7	25,4
İslami Fonlar	64,2	4,1	154,6	5,1
Tekâfül	17,2	1,1	24,3	0,8
Toplam	1.584,4	100	3.058,7	100

Kaynak: IFSB Raporlarındaki veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Küresel İslami bankacılık sektörü 2007 yılında ABD'de konut sektöründe baş gösteren ve kısa sürede küresel bir boyut kazanan finansal krizindeki güçlü performansı ile birlikte daha fazla rağbet görmeye başlamış ve kısa sürede önemli bir ivme kazanmıştır. 2008 küresel finans krizi ile birlikte birçok ulusal

ve uluslararası konvansiyonel banka iflas etmiştir. Batırlamayacak kadar büyük olan konvansiyonel bankalar ise ya kamulaştırılmış ya da değişik kanallardan desteklenmiştir. Söz konusu dönemde İslami bankalarda ise önemli bir problem meydana gelmemiştir. Bu gelişmeler karşısında Müslüman ülkelerde ve diğer ülkelerde yeni İslami bankalar faaliyete geçmiştir. İslami bankaların sayısının artmasının yanında İslami bankalar tarafından sunulan ürün çeşitliliğinin artması ile birlikte İslami bankacılık sektöründeki büyüme hızlanmıştır. İslami bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü, 2004 yılında yaklaşık olarak 100 Milyar USD seviyesinden 2011 yılına kadar yıllık ortalama bileşik %40,3 artarak 1.1 Trilyon USD seviyesine ulaşmıştır (IFSB, 2013:10). 2011 yılından sonra büyüme hızı yavaşlamakla birlikte İslami bankacılık sektörü büyüme trendini devam ettirerek 2021 sonu itibariyle 2,1 Trilyon USD aktif büyüklüğe erişmiştir. İslami bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü 2011-2021 döneminde yıllık ortalama bileşik %6,7 artmıştır. Küresel İslami bankaların aktif toplamı 2020 ve 2021 yıllarında sırasıyla yıllık %4,3 ve %6,5 büyümüştür.

İslami bankacılık sektörü 2020 yılında Covid-19 pandemisinden dolayı bir miktar ivme kaybetmesine rağmen 2021 yılında yeniden büyüme patikasına girmiştir. Pandemide dünyada üretim faaliyetlerinin sekteye uğraması ile birlikte meydana gelen arz problemleri İslami bankacılık sektörünün büyümesi olumsuz etkilemesine rağmen İslami bankaların faaliyetlerinin reel varlıklara dayanması ve İslami bankaların likiditasyonunun yüksek olması pandeminin İslami bankalar üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlandırmıştır. Pandemi ile birlikte varlık fiyatlarının önemli oranda yükselmesi İslami bankaların aktif varlıklarının tutarının artmasına önemli katkılar sunmuştur. Varlık fiyatlarının artması İslami bankaların kredi teminatlarının değerinin artmasına ve buna bağlı olarak İslami bankaların daha fazla fonlama yapmasına imkan tanımıştır.

Küresel İslami bankacılık sektörünün 2021 yılındaki büyümesinde temel olarak küresel ekonomideki toparlanma ve dünyada pandemi ile ilgili kısıtlamaların gevşetilmesi etkili olmuştur. Ayrıca bazı ülkelerde birleşme ve devralmaların yanı sıra yeni İslami bankalar kurulmuştur. Petrol fiyatlarındaki artış, özellikle petrol ihracatçısı ülkelerde sistemik açıdan önemli olan İslami bankaların büyümesinde rol oynadı. Buna karşın yüksek petrol fiyatları petrol

ithalatçısı ülkelerde ise İslami bankaların büyümesini olumsuz etkilemiştir. Bazı ülkeler, ekonomik yaptırımlar, politik sorunlar, düşük rezervler ve dövizde yüksek bağımlılıktan dolayı para birimlerinde yaşanan kayıplar, yüksek enflasyon ve ekonomik dalgalanmalar ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu gelişmeler bu ülkelerin İslami bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir (IFSB, 2022:15).

Tablo 1.4'ten görüleceği üzere *İslami bankacılığın bölge bazında dağılımına bakıldığında* en yüksek paya Körfez ülkeleri sahiptir. En yüksek paya sahip olmakla birlikte *Körfez ülkelerinin* toplam payı sürekli olarak artmaktadır. 2012 yılında Körfez ülkelerinin İslami bankacılık aktiflerinin toplamı 434,5 milyar USD ile toplam İslami bankalar içindeki payı %34,1 seviyesinde gerçekleşmiştir (IFSB, 2013:10). Körfez ülkelerinin küresel İslami bankacılık sektöründen aldığı pay 2019 yılında %48,4 iken 2021 yılında %57,6 seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemlerde Türkiye ve Avrupa ülkelerinin yer aldığı diğer ülkelerin payı %3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Körfez ülkelerinin aktif toplamından aldığı payın artmasında Körfez ülkelerinin net petrol ihracatçısı olması, pandemi ile mücadelede aşının daha erken kullanıma sunulması ile ekonomik faaliyetlerin daha erken zamanda gerçekleşmeye başlaması ve para birimlerinin değer kaybının sınırlı olmasıyla enflasyondaki artışın düşük kalması etkili olmuştur. Ortadoğu ve Güney Asya ülkelerinin para birimlerinin değer kaybının daha fazla olması, petrol ve emtia fiyatlarındaki artışa bağlı olarak enflasyonun artması ve bölgedeki politik gelişmeler bu bölgedeki İslami bankaların aktif büyüklüğünün azalmasına ve dolayısıyla küresel İslami bankacılıktan alınan payın önemli oranda gerilemesine neden olmuş ve 2021 sonu itibarıyla %22,7 ye gerilemiştir.

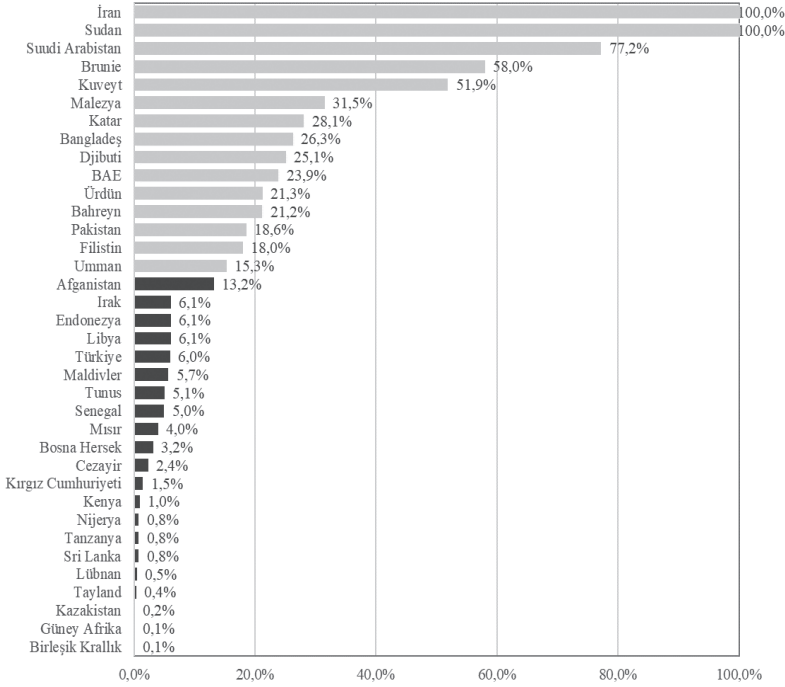
Tablo 1.4: İslami Bankaların Bölge Bazında Aktif Dağılımı

(Milyar, USD)	2019-9		2020-9		2021	
	Tutar	Pay (%)	Tutar	Pay (%)	Tutar	Pay (%)
Körfez Ülkeleri	854	48,4	979,7	53,2	1.212,5	57,6
Güneydoğu Asya Ülkeleri	240,5	13,6	258,2	14,0	287,5	13,7
Ortadoğu ve Güney Asya Ülkeleri	584,3	33,1	499	27,1	477,1	22,7
Afrika Ülkeleri	33,9	1,9	43,1	2,3	58,2	2,8
Diğer Ülkeler	53,1	3,0	61,8	3,4	68,8	3,3
Toplam	1.765,8	100,0	1841,8	100,0	2.104,1	100,0

Kaynak: IFSB Raporlarındaki veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Grafik 1.1’de görüldüğü üzere 2021 sonu itibarıyla İslami bankaların aktif toplamının toplam bankacılık sektöründeki payının en yüksek olduğu ülkeler Sudan ve İran’dır. Her iki ülkede tüm bankalar İslami banka olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. İslami Bankacılık sektörünün toplam bankacılık sektörü içindeki payının %15’in üzerinde olan ülkelerin sayısı 2021 yılında 2020 yılına göre değişmeyerek 15 olmuştur. 15 ülkenin İslami bankacılık sektörünün aktif toplamının küresel İslami bankacılık sektörü içindeki payı %91,6 seviyesindedir. 2020 yılında İslami bankacılık sektörünün toplam bankacılık sektörü içindeki payı artan ülke sayısı 21 olurken, 2021 yılında ise bu sayı 29 olmuştur(IFSB, 2022:16).

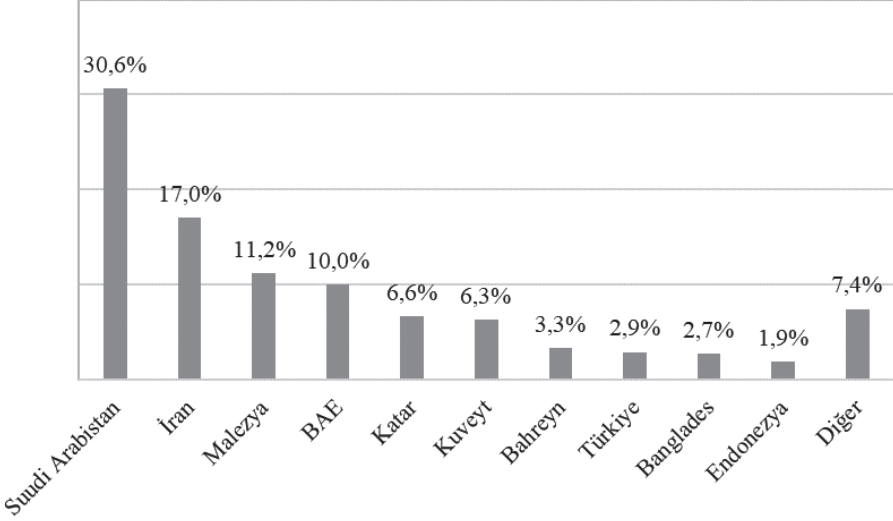
Grafik 1.1: Ülke Bazında İslami Bankacılık Sektörünün Bankacılık Sektöründeki Payı (2021)



Kaynak: IFSB, 2022:16

Grafik 1.2'den görüldüğü üzere 2021 sonu itibarıyla ülkelerin küresel İslami Bankacılık Sektörünün aktif toplamından aldıkları paylara bakıldığında Suudi Arabistan %30,6 ile en yüksek paya sahip ülkedir. İran ise %17'lik pay ile ikinci sırada yer almaktadır. İslami bankacılık sektörünün aktif toplamının dağılımında önemli bir yoğunlaşma söz konusudur. En yüksek paya sahip 6 ülkenin toplam payı 2021 sonu itibarıyla %81,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan'ın İslami bankacılık sektörünün toplam aktifleri içindeki payı 2020 yılının 3. Çeyreğinde %28,5 seviyesinde iken, 2021 yılında %30,6 seviyesine yükselirken, İran'ın İslami bankacılık sektörünün toplam aktifleri içindeki payı ise 2020 yılında %28,6 seviyesinde iken, 2021 yılında %17 seviyesine gerilemiştir (IFSB, 2022:18). İran'ın payının önemli oranda gerilemesinde yerel para birimindeki değer kaybı etkili olmuştur.

Grafik 1.2: Ülkelerin İslami Bankacılık Sektörünün Dünya İslami Bankacılık Sektöründeki Payı (2021)



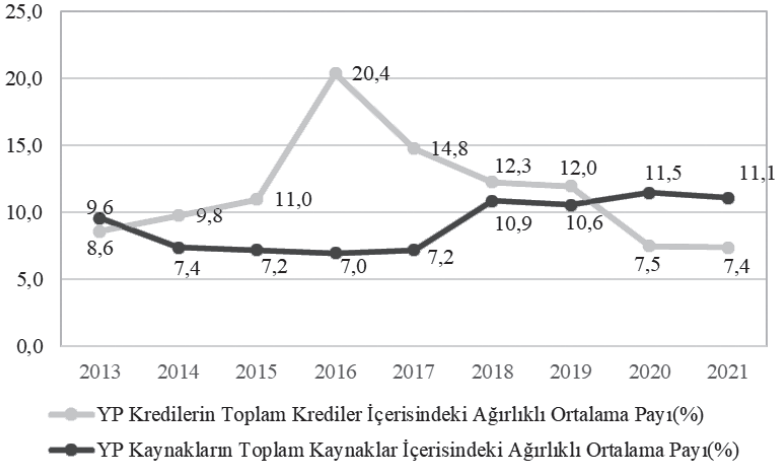
Kaynak: IFSB, 2022:18

1.4.2. Temel Göstergeler

İslami bankaların toplam kaynakları içindeki yabancı para kaynaklarının payı ile toplam finansman içindeki yabancı para finansmanının payı dönemsel değişkenlikler göstermiştir. Grafik 1.3’te görüldüğü üzere 2013 yılında yabancı para kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı %9,6 iken toplam finansman içinde yabancı para finansmanının payı %8,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise yabancı para kredilerin toplam krediler içindeki payı %20,4 seviyesine çıkarken, yabancı para kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı %7 seviyesine gerilemiştir. Bu durum söz konusu dönemde İslami bankaların kur riskine daha fazla maruz kaldıklarını göstermektedir. 2021 yılında yabancı para kredilerin toplam krediler içindeki payı %7,4 seviyesinde gerçekleşirken, yabancı para kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı %11,1 olmuştur. Bu gelişme İslami bankaların kur riskine karşı daha sağlıklı bir yapıya kavuştuğuna işaret etmektedir. İslami bankaların sunduğu ürünlerin çeşitlenmesi ve İsla-

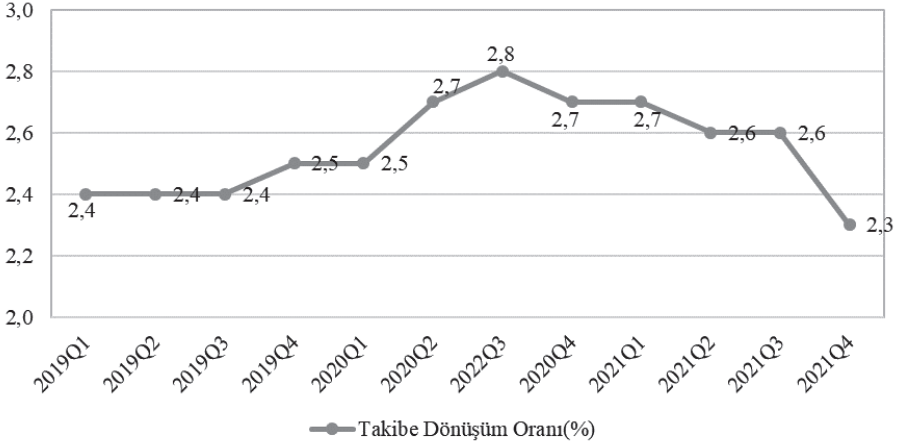
mi bankaları kur riskine karşı koruyacak enstrümanların geliştirilmesi İslami bankaların yabancı para kaynak ve yabancı para kredi arasındaki dengenin sağlanmasına neden olmuştur.

Grafik 1.3: İslami Bankaların Yabancı Para Pozisyonu



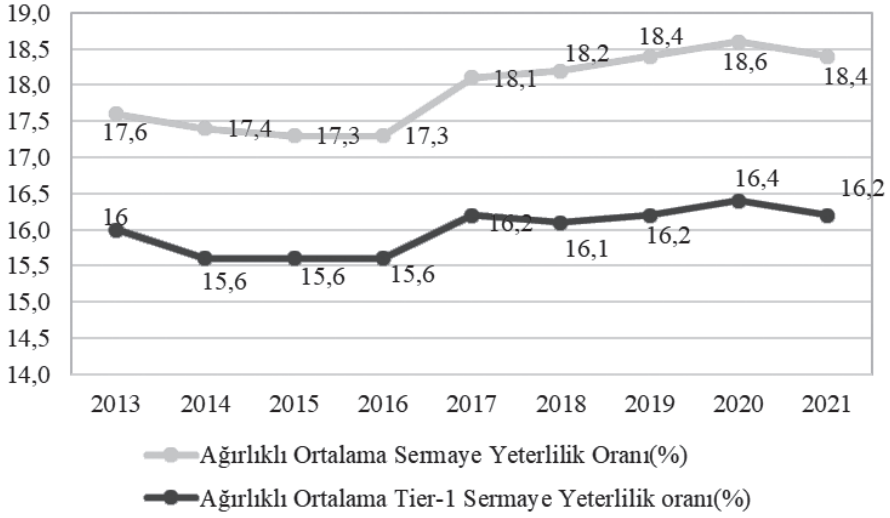
Kaynak: IFSB Raporlarındaki veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Grafik 1.4'te görüldüğü üzere İslami bankalarda tahsil edilemeyen kredilerin toplam krediler içindeki payı istikrarlı bir seyir izlemiştir. Covid-19 pandemisine rağmen tahsil edilemeyen kredilerin payında önemli bir değişiklik görülmemiştir. Tahsil edilemeyen kredilerin toplam krediler içindeki payı 2019 yılı başında %2,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde söz konusu oran %2,8 seviyesine kadar yükselmesine rağmen 2021 sonunda %2,3 seviyesine gerilemiştir(IFSB, 2022:79). İslami bankalarda takibe dönüşüm oranının pandemide önemli oranda değişiklik göstermemesinin en önemli nedeni İslami bankaların kredilendirme şeklidir. İslami bankalarda kredilerin varlığa dayalı olarak kullanılması ve pandemi döneminde varlık fiyatlarının önemli oranda artması İslami bankalarda tahsil edilemeyen kredilerin payının düşük kalmasına neden olmuştur.

Grafik 1.4: İslami Bankalarda Takibe Dönüşüm Oranı

Kaynak: IFSB, 2022:79

İslami bankaların faaliyetlerini sağlıklı sürdürmelerinde en önemli etkenlerden biri de güçlü bir sermaye yapısına sahip olmalarıdır. Grafik 1.5’te görüldüğü üzere İslami bankaların sermaye yeterlilik oranları 2013 yılından itibaren %17-18 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde İslami bankaların Tier-1(ana sermaye) sermaye yeterlilik oranı da %16 seviyesinde gerçekleşmiştir. İslami bankaları hem ana sermaye hem de sermaye yeterlilik oranları Basel Bankacılık Komitesi tarafından değişik zamanlarda belirlenen asgari sermaye yeterlilik oranlarının üzerinde gerçekleşmiştir. Basel kriterlerine göre sermaye yeterlilik oranı asgari %8 ve ana sermaye yeterlilik oranı asgari %10,5 olarak belirlenmiştir. İslami bankaların sermaye yeterlilik oranlarının yüksek ve istikrarlı seyretmesinde İslami bankaların kaynaklarını riskliliği düşük olan alanlara yönlendirdiğine işaret etmektedir.

Grafik 1.5: İslami Bankaların Sermaye Yeterlilik Oranları

Kaynak: IFSB Raporlarındaki veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE RİSK YÖNETİMİ VE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ TEMEL GÖSTERGELERİ

2.1. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE RİSK YÖNETİMİ

Bankacılık sektörü temel olarak tasarruf fazlası olan kişilerin tasarruflarını fon ihtiyacı olan kişilere aktarma faaliyetini yerine getirmektedir. Bankalar bu faaliyetlerini yerine getirirken farklı risklere katlanmaktadırlar. Bankaların bu riskleri önceden tespit edip bunlara karşı önlem alması bankacılık faaliyetlerinin sağlıklı yürütülmesi açısından oldukça önemlidir. Bankacılık sektörünün finans sektörü içindeki ağırlığı dikkate alındığında bankacılık sektöründe meydana gelen bozulmanın kısa sürede bir finansal krize dönüşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Finansal krizin ekonomik krizi tetiklediği dikkate alındığında bankacılık sektörünün risk yönetimi konusunda daha aktif davranması gerekmektedir.

Risk, genel olarak belirlenen bir hedefe ulaşamama veya zamanında ulaşamama durumunda meydana gelebilecek zarar veya faydanın azalma olasılığı olarak tanımlanabilir. Risk kesin olarak bilinmeyen ve öngörülemeyen bir unsur olmakla birlikte yönetilebilir. Bankacılık sektörü için risk tanımı daha spesifik bir şekilde yapılmaktadır. BDDK tarafından yayımlanan Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik'te risk tanımı şu şekilde yapılmıştır: “ Bir işleme ya da faaliyete ilişkin bir parasal kaybın ortaya çıkması veya bir giderin ya da zararın oluşması halinde ekonomik faydanın azalması ihtimali” dir. Bankalar birer ticari işletme olduklarından temel amaçları faaliyetlerinden maksimum kazanç elde ederek istikrarlı bir büyüme sağlamaktır. Bankalar aracılık faaliyetlerinden

dolayı oldukça riskli işlemler yürütmektedirler. Bu durum bankaların güçlü bir risk yönetim organizasyonuna sahip olmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı hem uluslararası otoriteler hem de ulusal otoriteler risk yönetimi konusunda detaylı düzenlemeleri hayata geçirmişlerdir.

Bankacılıkta risk yönetimi, döviz, altın, menkul kıymet, kıymetli maden ve vadeli işlemlerle ilgili piyasalarda meydana gelebilecek her türlü belirsizliklerden kaynaklanan zararların oluşmasını engellemek, meydana gelebilecek kayıpların sağlıklı şekilde tespiti, ölçülmesi, analiz edilmesi, üst yönetime bilgilendirmenin sağlanması ve gerekli durumlarda proaktif davranılması için hızlı ve doğru karar almayı sağlayan sistemleri oluşturmaktır(Atan, 2002: 5).

Bankacılık faaliyeti temel olarak risk alma işidir. Bankacılıkta risk yönetimi bankanın kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak bankanın karlılığını sağlamak ve sürdürmektir. Bankacılık faaliyeti temel olarak parasal işlemler olduğundan bankaların risk alma iştahı oldukça yüksektir. Aşırı risk almak bankanın kaynaklarını riskli alanlara yönelterek bankanın önemli kayıplarla karşı karşıya gelmesine neden olabileceken, düşük seviyede risk almak ise bankanın kaynaklarının atıl kalmasına neden olur. Her iki durumda da bankanın kârlılığı olumsuz etkilenmektedir. Risk yönetimi, bankanın risk alma iştahını kârlılığa optimum katkıyı sağlayacak düzeyde tutma faaliyetidir. Bu açıdan bakıldığında risk yönetimi banka yönetimi ile eş değerdir.

Bankalar risk yönetimlerini güçlendirerek risklerini kontrol altına alarak ve kayıplarını azaltırken, daha kârlı faaliyetlerle büyüyerek paydaşlarına değer katarlar. Bankalar, maruz kalabilecekleri riskleri belirleyip detaylı olarak inceler, muhtemel kayıplarını önceden tespit ederler, bu kayıpları asgari düzeye indirmek için önlem alırlar ve aldıkları risk ile olası kazançlarını karşılaştırarak riski üstlenmenin anlamlı olup olmadığına karar verirler(Köylüoğlu, 2001: 80).

Risk yönetiminin temel amacı; riski tespit etmek ve kontrol etmek için ölçülebilir hale getirmektir(Bessis, 2015: 2). Risk ne kadar ölçülebilir hale getirilirse riskin yönetilmesi de o derecede kolaylaşır. Riskin ölçülmesi konusunda birçok model geliştirilmiştir. Geliştirilen modeller ortaya çıkan yeni riskleri de kapsayacak şekilde modifiye edilmektedirler.

Bankacılık sektöründe otoriteler tarafından tanımlanan ve karşılığında ser-

maye tutulmasını zorunlu hale getirilen 3 temel risk türü vardır. Bunlar piyasa riski, kredi riski ve operasyonel risktir. Bankalar maruz kaldıkları bu riskler için sermaye ayırmak zorundadırlar. Bu üç temel risk grubu dışından bankaların maruz kaldığı birçok risk türü söz konusudur. Bankaların bu risk türleri için ilave sermaye ayırmalarına engel bir durum yoktur. Fakat bankalar zaman zaman içinde buldukları ekonomik konjoktürde otoritelerin belirlediği asgari seviyelerin üzerinde sermaye tutarak diğer risklere karşı dayanıklılıklarını artırabilme yoluna gitmektedirler.

2.1.1. Kredi Riski

Bankaların kullandıkları kredilerin geri tahsil edilememesi, zamanında tahsil edilememesi veya eksik tahsil edilmesi durumunda kredi riski gündeme gelmektedir. Kredi riski, bankadan kredi kullanan kişinin kredi geri ödemesini zamanında yapamaması veya kredinin bir kısmını veya tamamını ödeyememesi durumunda bankanın zarara uğraması ihtimalidir. Kredi riski bankaların maruz kaldığı en temel risk grubudur. Kredi riski, ekonomik faaliyetlerle doğrudan ilintili olan ve her an meydana gelebilen bir durumdur. Hem genel ekonomik durum hem de kredi borçlusunun ekonomik faaliyetleri kredi riski gelişimini doğrudan etkilediğinden bankaların kredi riski yönetimi konusunda daima proaktif olmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Bankaların kredi kullandırma prosedürleri kredi riskini yönetme politikalarına yön vermektedir. Örneğin, katılım bankaları müşterilerine doğrudan nakit kredi kullandırmak yerine fatura karşılığında parayı doğrudan mal veya hizmeti satan tarafa aktarırlar. Bu durum katılım bankalarının verdiği kredinin doğal bir teminatını gündeme getirmektedir. Diğer taraftan kredinin geri ödenmesinde, doğrudan kredi kullanan tarafın kendisinden kaynaklanan veya kredi kullanan taraf dışında kaynaklanan nedenlerden dolayı sorunlar yaşanmaktadır. Bu durumda kredinin geri dönüşünü sağlamak için kredinin yeniden yapılandırılması gerekebilir. Konvansiyonel bankalarda kredinin yeniden yapılandırılması oldukça kolay bir şekilde yapılabilirken, katılım bankalarında kredi kullanan kişinin iflas etmesi veya olağanüstü bir durumda kredi yapılandırılması söz konusu olmaktadır. Katılım bankalarında kredi yapılandırmasında genellikle tevrruk yöntemi ile yapılmaktadır.

Bankaların kredi riskinden karşılık ayırmak suretiyle korunmaya çalış-

maktadırlar. 22 Haziran 2016 tarihli ve 29750 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’e göre bankalar uyguladıkları muhasebe standartlarına bağlı olarak kredi karşılığı ayırmaktadırlar. Söz konusu yönetmeliğe göre bankalar belirlenen kredi sınıflarına göre değişik oranlarda karşılık ayırmak zorundadırlar.

2.1.2. Piyasa Riski

Piyasa riski, bilanço içi ve dışı pozisyonlarında yer alan varlıkların ve yükümlülüklerin piyasa değerinin değişmesinden dolayı bankaların maruz kalabileceği zarar olasılığı şeklinde tanımlanabilir.

Bankaların bilanço içi ve dışındaki hesaplarında yer alan varlık ve yükümlülüklerin piyasa değeri değişik nedenlerden dolayı sürekli olarak değişmektedir. Bu durum bankaların bilançolarında taşıdıkları pozisyona göre bankaların zarara maruz kalmasına neden olmaktadır. Bankalar müşterilerinin farklı taleplerini karşılamak için değişik pozisyonlar taşımak zorundadırlar. Bundan dolayı faiz oranı, döviz kuru, emtia fiyatları ve hisse senedi fiyatlarında meydana gelen değişim bankaların pozisyonlarını doğrudan etkilemektedir. Tasarruflarını katılım bankalarında değerlendiren müşterilerin döviz, altın ve diğer değerli metallere ilgisi nedeniyle katılım bankaları emtia ve döviz fiyatlarında meydana gelen değişimlere karşı daha duyarlı hale gelmektedirler.

Piyasa riski bankaların bilanço hesaplarında yer alan varlıkların fiyatlarındaki dalgalanmalar sonucu meydana geldiğinden piyasa riskinin tanımı bilanço hesaplarında yer alan varlık türlerinin taşıdıkları risklerin bileşimi şeklinde de yapılmaktadır.

Piyasa riski, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Piyasa fiyatlarındaki hareketlerden kaynaklı olarak kur riski, emtia riski, faiz oranı riski ve hisse senedi pozisyon riski kapsamında bankanın bilanço içi ve bilanço dışı pozisyonlarının maruz kalabileceği zarar olasılığı ” olarak tanımlanmıştır.

Piyasa riski; genel piyasa riski, kur riski, spesifik risk, emtia riski, takas riski ve alım satım hesaplarındaki karşı taraf kredi riskinden dolayı bankanın karşılaşılabileceği zarar olasılığı olarak tanımlanabilir(Altıntaş, 2006: 55-56).

2.1.2.1. Kur Riski

Kur riski, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Bankaların, tüm döviz varlık ve yükümlülükleri nedeniyle döviz kurlarında meydana gelebilecek değişiklikler sonucu maruz kalabilecekleri zarar olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır.

Bankalar hem tasarruf hem de kredi müşterilerinin talepleri doğrultusunda döviz ve dövize dayalı varlıklara ve fiyatı yabancı para olarak belirlenen varlıklara bilançolarında yer vermek durumunda kalabilmektedirler. Bankaların önemli bir fonlama kaynağı yabancı kurum ve kuruluşlardan sağladıkları yabancı para kredilerdir. Dolayısıyla döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar bankaların finansal yapılarını doğrudan etkilemektedir.

Kur riski, döviz kurlarında meydana gelebilecek dalgalanmalara bağlı olarak bankaların bilançolarında yer alan döviz ve dövize endekli varlık ve yükümlülüklerinden dolayı maruz kalabilecekleri zarar olasılığıdır. Bankaların yabancı para yükümlülüklerinin yabancı para varlıklarından fazla olması durumunda açık pozisyon, yabancı para varlıklarının yabancı para yükümlülüklerinden fazla olması durumunda fazla pozisyon söz konusu olmaktadır. Bankaların her iki pozisyonda aşırı seviyelerde olması bankaları döviz kuru dalgalanmalarında olumsuz etkilemektedir. Bankalar bilanço içi pozisyonlarını bilanço dışında ters pozisyon olarak denkleştirirler. Bankaların döviz varlıkları toplamı ile döviz yükümlülükleri toplamının farkı yabancı para net genel pozisyonu olarak ifade edilir. 1 Kasım 2006 tarihli ve 26333 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Yabancı Para Net Genel Pozisyon/Özkaynak Standart Oranının Bankalarca Konsolide ve Konsolide Olmayan Bazda Hesaplanması ve Uygulanması Hakkında Yönetmelik’te bankaların yabancı para net genel pozisyonunun mutlak değerinin öz kaynaklara oranı BDDK tarafından belirlenen seviyeyi geçmemesi gerekmektedir.

2.1.2.2. Emtia Riski

Emti riski, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Bankanın, emtia fiyatlarındaki

hareketler nedeniyle, emtiaya ve emtiaya dayalı türev finansal araçlara ilişkin pozisyon durumuna bağlı olarak maruz kalabileceği zarar olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır. Bankacılık sektöründe son yıllarda altın ve değerli metaller başta olmak üzere birçok değişik emtia ile bunlara dayalı finansal ürünlerin alım satımına aracılık edilmektedir. Özellikle emtiaya dayalı türev finansal araçlar müşteriler tarafından yoğun olarak talep edilmektedir. Altın bankacılığı önemli bir bankacılık faaliyeti olarak ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan katılım bankaları müşterilerinin bazı özel taleplerini doğrudan emtiaya dayalı finansal ürünler ile karşılamaktadırlar. Birçok emtianın fiyatının uluslararası piyasalarda belirlendiği için döviz kurundaki gelişmeler emtia riski için de belirleyici bir unsur olmaktadır.

2.1.2.3. Faiz Oranı Riski

Faiz oranı riski, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Bankanın, faiz oranlarındaki değişimlerden etkilenen alım satım hesaplarında yer alan finansal araçlara ilişkin pozisyon durumuna bağlı olarak genel piyasa riski ile spesifik riskten kaynaklı maruz kalabileceği zarar olasılığı ” olarak tanımlanmıştır. Kısaca faiz oranı riski, faiz oranlarındaki değişim nedeniyle bankaların bilanço pozisyonuna göre maruz kalabileceği zarar ihtimalidir. Konvansiyonel bankacılıkta faiz oranı riski, faiz oranlarında dalgalanmalar sonucu bankaların faize duyarlı finansal araçlarına ilişkin pozisyonlarına bağlı olarak maruz kalabileceği zarar olasılığıdır. Faiz oranı riski, faiz oranlarındaki dalgalanmalarda bankanın aktifleri uzun vadeli ve yükümlülükleri ise kısa vadeli olduğundan dolayı doğrudan bilançoya etkisi olan bir risk türüdür. İslami bankacılıkta doğrudan faiz oranı riski bulunmamakla birlikte kâr payı riski söz konusu olabilmektedir. Katılım bankalarında önceden belirlenmiş oranda kâr payı ödenmesi veya taahhüt edilmesi mümkün değildir. Katılım bankaları piyasalarda meydana gelen faiz artışlarını çalışma prensiplerinden dolayı mevduat sahiplerine getiri ve borç alanlara da ilave maliyet olarak yansıtamamaktadırlar. Katılım bankalarında da pasiflerin kısa vadeli olması ve faiz oranlarında meydana gelen artış fon çekilişlerine neden olabilmektedir. Bir katılım bankasının piyasadaki diğer katılım bankalarına göre tasarruf sahiplerine daha az kâr

payı verdiğinde tasarruf sahiplerinin tasarruflarını diğer bankalara kaydırması olasıdır. Katılım bankaları mevduat çekilişini önlemek için kâr payı paylaşım oranlarını mevduat sahibi lehine değiştirerek kâr payı oranını artırmaya yönelmektedirler. Katılım bankaları kâr payı oranında yaşanan artıştan kaynaklanan maliyeti kredi kullananlara yansıtamadıklarından dolayı bilançoları olumsuz etkilenmektedir.

2.1.2.4.Hisse Senedi Pozisyon Riski

Hisse senedi pozisyon riski, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Bankanın alım satım hesapları içinde yer alan hisse senedi pozisyon durumuna bağlı olarak genel piyasa riski ile spesifik riskten kaynaklı maruz kalabileceği zarar olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır. Bankalar topladıkları fonların bir kısmını değişik nedenlerden dolayı hisse senetlerine veya hisse senetlerine dayalı enstrümanlara yatırım yaparak değerlendirmektedirler. Hisse senedi fiyatlarının bankanın taşıdığı pozisyonun tersine hareket etmesi durumunda bankanın zarara maruz kalması söz konusu olabilmektedir.

2.1.3. Operasyonel Risk

Operasyonel risk, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ yetersiz veya başarısız iç süreçler, insanlar ve sistemlerden ya da harici olaylardan kaynaklanan ve yasal riski de kapsayan zarar etme olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır.

Bankaların varlık ve yükümlülükleri ile yürüttükleri faaliyetlerin dışında bu faaliyetleri gerçekleştirirken meydana gelen aksaklıklardan dolayı önemli risklere maruz kalmaktadırlar. Örneğin bankanın verilen bir talimatı değişik nedenlerden dolayı zamanında veya tam olarak yerine getirmemesi veya yanlış bir şekilde yerine getirmesi durumunda önemli zararlar meydana gelmektedir. Operasyonel risk daha çok bankaların faaliyetlerini yürütürken meydana gelmektedir. Operasyonel risk, piyasa riski ve piyasa riski haricinde riskleri içermektedir. Operasyonel riski diğer risk türlerinden ayıran bir özelliği operasyonel riskin meydana gelmesi durumunda yalnızca zararın oluşmasıdır. Diğer

risk türlerinde beklenen durumdan hem negatif hem de pozitif yönde sapmalar içerdiğinden zarar ile birlikte kazanç olasılığı da söz konusudur. Operasyonel riskte yalnızca negatif sapmalar meydana gelebilir(Özdemir, 2005: 33).

Operasyonel riskin meydana gelmesinde personel ve teknoloji kaynaklanan riskler ön plandadır. Banka çalışanlarının yetkin olmaması, görevi ihmal etmeleri, görevlerini kötüye kullanmaları veya yeteri sayıda olmamasıyla birlikte bankanın organizasyon yapısının uygun olmaması personelden kaynaklanan operasyonel riski önemli oranda artırmaktadır. Son yıllara teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler bankacılık sektöründe de etkisini göstermiştir. Teknolojik gelişmelerin bankacılık sektöründeki en önemli katkısı bankaların faaliyetlerinin önemli bir kısmını dijital ortamlarda sunmasıdır. Bu durum bankalardaki işlemlerde insan faktörünün etkisini sınırlandırmıştır. Bankalar bu şekilde faaliyetlerinde personelden dolayı meydana gelen riskleri önemli oranda azaltmışlardır. Diğer taraftan bankaların kullandıkları donanım, yazılım ve sistemlerde güvenlik açıkları da meydana gelebilmektedir. Güvenlik açıklarından dolayı bankalarda önemli zararlar meydana gelmektedir. Operasyonel riskin tamamını tespit etmek veya yakalamak imkansızdır(Saka, 2002: 8). Operasyonel riskin ölçülmesindeki temel amaç; yaşanmış tecrübelerin ve gelecekle ilgili beklentilerin bir araya getirilerek, ileride gerçekleşmesi muhtemel zararların mümkün olduğu kadarıyla önlemektir(Parasız, 2000: 89).

2.1.4. Likidite Riski

Likidite riski, bankaların tasarruf sahiplerine ve bankaya borç verenlere karşı yükümlülüklerini zamanında yerine getirememeye ihtimalidir. Bankalar temel görevi tasarruf sahipleri ile kredi talebinde bulunanlar arasında aracılık faaliyeti yürütmek olduğu için bankaların her iki tarafa karşı yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmesi beklenmektedir. Bankaların bu işlevini yerine getirmesi için her daim yeterli seviyede likit varlıklara sahip olmaları gerekmektedir. Bankacılık Kanunu 46. Maddede: “ *Bankalar, Merkez Bankasının uygun görüşü alınmak suretiyle Kurulca belirlenecek usul ve esaslara göre asgarî likidite düzeyini hesaplamak, tutturmak, idame ettirmek ve raporlamak zorundadır* ” ifadesi yer almaktadır.

Bankaların aktif ve pasifleri arasındaki vade uyumsuzluğu likidite riski açısından en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bankaların aktiflerinin

vadesinin pasiflerin vadesine göre uzun olması bankaların olası bir likidite talebini zamanında ve tam olarak karşılamasını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan bankaların likidite taleplerini yerine getirmesinde aktif varlıklarının likit olması oldukça önemlidir. Bankaların likit olmayan varlıklarının likit varlıklara oranının aşırı yüksek olduğu durumlarda likidite riski ortaya çıkar(Tunay ve Tunay, 2010).

Katılım bankalarının pasiflerinin kısa vadeli olması ve katılım bankalarının kredi kullanımının hukuki çerçevesinin konvansiyonel bankalardan farklı bir yapıda olması katılım bankalarının kısa vadeli likidite yönetimlerini zorlaştırmaktadır. Katılım bankalarının kredi kullanımının ortaklık temeline dayalı olarak gerçekleşmesi katılım bankalarının olası likidite ihtiyacında aktiflerini hızlı bir şekilde likiditeye dönüştürülmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, katılım bankaları tarafından kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını yönetmeleri için yeterli enstrümanların ve piyasaların oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Piyasalarda faiz oranlarındaki ani yükselişe konvansiyonel bankalar hızlıca uyum sağlayıp mevduat sahibine ilave faiz verebilirken katılım bankaları mevduat sahiplerine aynı hızda ilave getiri sağlayamamaktadırlar. Bu durum katılım bankalarında kısa vadeli likidite problemini gündeme getirmekte ve fon çıkışlarına sebep olabilmektedir. Katılım bankalarının kısa vadeli likidite riskini yönetebilmeleri için 30.12.2013 tarihinde TCMB tarafından açık piyasa işlemlerinden yararlanabilmeleri imkanını sağlayan değişikliğe gidilmiştir. Yapılan düzenleme ile katılım bankaları haftalık geri satım vaadi ile alım fonlama imkanına kavuşmuştur. TCMB'nin Borsa İstanbul üzerinden konvansiyonel bankalara sağladığı gecelik fonlama imkanından katılım bankalarının da bilançolarındaki kira sertifikalarını teminat vererek fonlara erişmeleri sağlanarak likidite yönetimi kolaylaştırılmıştır. Diğer taraftan, TCMB'nin altın veya döviz teminatlı fonlama yapması durumunda katılım bankalarının likidite yönetimini kolaylaştıracağı değerlendirilmektedir(BD-DK, 2013:54-56).

Basel II düzenlemelerinin likidite riskinin yönetilmesine yönelik getirmiş olduğu kriterlerin 2008 küresel finans krizinde yeterli olmadığı test edilmiştir. Bundan dolayı Basel Bankacılık Komitesi tarafından Aralık 2010'da Basel III kriterleri olarak ifade edilen Likidite Riskinin Ölçümü, Standartları ve Kont-

rolüne Yönelik Uluslararası Çerçeve adında bir döküman yayımlanmıştır. Söz konusu dökümanda, Net İstikrarlı Fonlama Oranı (Net Stable Funding Ratio) ve Likidite Karşılama Oranı (Liquidity Coverage Ratio) tanımlanmıştır(Türküner, 2016: 68). Bankaların bilançolarında yer alan likit varlıklarının, 30 gün içerisinde gerçekleşmesi muhtemel net nakit çıkışlarına bölünmesi ile hesaplanan Likidite Karşılama Oranının asgari %100 olması gerekir. Bankanın özkaynak ve yükümlülüklerinin kalıcı olması beklenen kısımlarının bilanço içi varlıklar ile bilanço dışı borçlarının fonlanması beklenen kısımlarına oranı olan Net İstikrarlı Fonlama Oranının asgari %100 olması beklenmektedir.

Bankalar aktiflerini hızlı bir şekilde likiditeye döndüremediklerinde veya takibe dönüşen kredi oranının yüksek olduğu durumlarda bankaların TCMB repo piyasasından, bankalararası para piyasasından veya geç likidite penceresinden likidite temin etmeleri gerekmektedir. Katılım bankalarının alternatif likidite bulma yönetimlerinin konvansiyonel bankalara kıyasla sınırlı olmakla birlikte katılım bankaları daha yüksek ankes bulundurma, bilançolarında bulunan IILM sukuklarını TCMB’ye teminat vererek fon sağlama ve emtia murabaha gibi yöntemlere başvurabilmektedirler(Çetin, 2017: 96).

2.1.5. Sistemik Risk

Sistemik risk, bir bankada meydana gelen riskin, bir sektörde meydana gelen krizin veya ülkede sosyal, ekonomik ve politik nedenlerle ortaya çıkan olumsuz gelişmelerin bulaşıcılık etkisi ile diğer bankalara da yayılabilmesi ihtimalidir. 2008 yılında ABD’de konut sektöründen kaynaklanan krizin küresel çapta bir finansal krize dönüşmesi sistemik riskin önemini ortaya koymaktadır.

2.1.6. Ülke Riski

Bankalar yalnızca buldukları ülkelerdeki kişi ve kuruluşlara değil yabancı ülkelerdeki kişi ve kuruluşlara da kredi kullandırmaktadırlar. Yabancı ülkelerdeki yerleşik kişilere kredi kullandırılması sonucunda ilgili ülkenin durumu kredinin geri ödenmesinde oldukça önemli bir unsurdur.

Uluslararası kredi işlemlerinde krediyi kullanan kişi veya kuruluş dışında ilgili ülkenin taşıdığı ekonomik, sosyal ve politik yapılarından dolayı meydana gelebilecek riskler de büyük önem taşımaktadır. Ülke riski, özellikle ya-

bancı hükümetler ile yabancı kamu kurum ve kuruluşlarına verilen kredilerde oldukça önemlidir(TBB, 1999: 100-101).

Ülke riski, ülkenin içinde bulunduğu politik ve ekonomik faktörlerin meydana getirdiği risktir. Ülkelerin risklilik seviyesi CDS(Credit Default Swap) primleri ile ölçülmektedir. Ayrıca uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından ülkelere verilen kredi notları ile ülkelerin risklilik seviyesi belirlenmektedir. Bir bankanın kredi notu ülkenin kredi notundan yüksek olamayacağı için ülkenin risklilik seviyesi bankaların maliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca bir ülkeye başka bir ülke veya uluslararası bir kuruluş tarafından uygulanan siyasi ve ekonomik yaptırımlar, uluslararası entegrasyondan dolayı bankaların faaliyetleri üzerinde olumsuz etkisi olmaktadır. Özellikle yabancı ortaklı bankalar zaman zaman daha fazla ülke riskine maruz kalmaktadırlar.

2.1.7. Spesifik Risk

Spesifik risk, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Bankanın alım satım hesapları içinde yer alan finansal araçlara ilişkin pozisyonlarda, olağan piyasa hareketleri dışında, bu pozisyonları oluşturan finansal araçları ihraç veya garanti eden ve ödeme yükümlülüğünü üstlenen kuruluşların yönetimlerinden ve mali bünyelerinden kaynaklanabilecek sorunlar nedeniyle meydana gelebilecek zarar olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır.

2.1.8. İtibar Riski

İtibar riski, BDDK tarafından 31 Mart 2016 tarihinde yayınlanan İtibar Riskinin Yönetimine İlişkin Rehber’de; “ Mevcut veya potansiyel müşteriler, ortaklar, rakipler ve denetim otoriteleri gibi tarafların banka hakkındaki olumsuz düşüncelerinden ya da mevcut yasal düzenlemelere uygun davranılmaması neticesinde bankaya duyulan güvenin azalması veya banka itibarının zedelenmesi nedeniyle bankanın zarar etme olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu rehberde itibar riskine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bankaların müşteriler, yatırımcılar, hissedarlar, borçlular ve diğer ilgili taraflar veya düzenleyici ve denetleyici otoriteler nezdinde oluşabilecek olumsuz algıdan

dolayı yeni ilişkiler kurması, eski ilişkilerini devam ettirmesi veya finansman kaynaklarına sürekli erişmesi olumsuz etkilenebilir. İtibar riski, banka hakkındaki olumsuz algıdan dolayı bankanın gelirlerinde veya sermayesinde kayıp ihtimalini meydana getirmektedir. İtibar riski bankaların yeni ilişkiler kurması veya var olan ilişkilerini devam ettirme yeteneğini etkileyebilmektedir. Bunun yanında bankanın rekabet gücünü de zayıflatabilmektedir. Müşteri ilişkilerinde etik olmayan veya yanıltıcı işlemlerin olması, düzenlemelere aykırı hareket edilmesi ya da finansal performansının kötü olması gibi durumlar bankaların itibarını tehdit eder.

Katılım bankaları için itibar riski oldukça önemli bir risk türüdür. Katılım bankalarının faaliyetlerini faizsiz finans ilkelerine uygun olarak sürdürmek zorundadırlar. Katılım bankaları faizsiz finans ilkelerine aykırı işlemler gerçekleştirdiğinde müşteriler katılım bankalarıyla ilişkilerini sürdürmek istemeyecektir. İslami bankacılık esaslarını gözeterek faaliyetlerini sürdüren katılım bankalarının İslam Hukuku ve İslam ekonomisine aykırı davranışlarından kaynaklanan riskin önlenmesi Danışma Kurullarının varlığı ile mümkündür(Odabaşı, 2015).

2.1.9. Takas Riski

Takas riski, 23 Ekim 2015 tarihli ve 29511 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik’te; “ Bir menkul kıymet, döviz veya emtianın sözleşmede öngörülen fiyattan belli bir vadede teslimini konu alan ve her iki tarafın yükümlülüklerini vadesinde yerine getirmesini öngören işlemlerde, takas işleminin vade tarihinde gerçekleşmemesinden ötürü işleme konu menkul kıymet, döviz veya emtianın fiyat değişimleri nedeniyle bankanın maruz kalacağı zarar olasılığı ” olarak tanımlanmaktadır. Takas riski, özellikle türev finansal sözleşmelerde karşı tarafın sözleşmede yer alan takas yükümlülüklerini vadesinde yerine getirmemesi durumunda bankanın söz konusu sözleşmeye dayalı olarak aldığı pozisyondan dolayı zarara maruz kalması ihtimalidir.

2.1.10. Şer’i Uyumsuzluk Riski

Şer’i uyumsuzluk riski, İslami finans kurumlarının yaptıkları işlemlerin

İslam hukukuna uygun olmaması olasılığı olarak tanımlanabilir. IFSB tarafından yayınlanan rehberde şer’i uyumsuzluk riski; İslami finansal kurumların şer’i kurallara ve şer’i kurullar tarafından belirlenen prensiplere uyum konusunda hataya düşmesinden kaynaklanan risk olarak tanımlanmaktadır. İslami bankaların müşterilerine sundukları ürün ve hizmetlerin İslami esaslara uyumluluğu şer’i uyumsuzluk riskinin düzeyini belirler. İslami bankalar diğer riskleri iyi yöneterek yüksek karlılık seviyesine ulaşsa bile yapılan işlemlerde şer’i uyumsuzluk söz konusu ise elde edilen kazanç meşru kabul edilmeyerek kullanılamayacak ve İslami banka yüksek kayıplarla karşı karşıya kalabilecektir(IFSB, 2005: 26).

2.2. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ TEMEL GÖSTERGELERİ

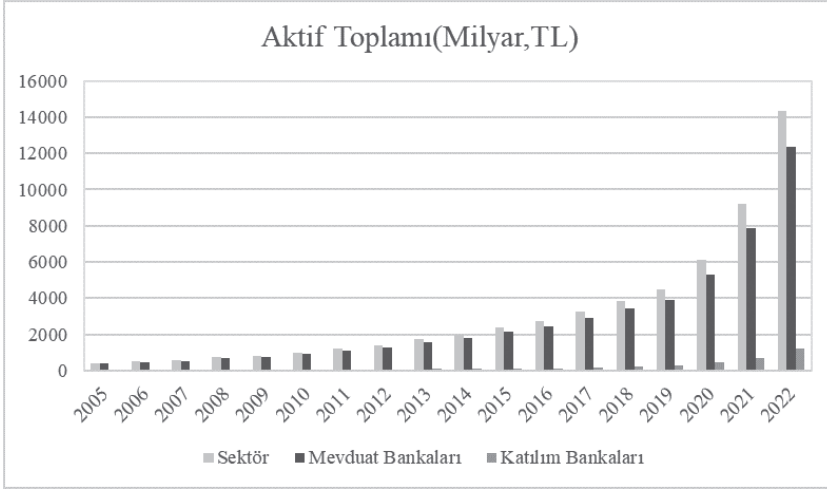
Bu bölümde bankacılık sektörünün temel göstergeleri BDDK tarafından yayınlanan bankacılık sektörü verileri dikkate alınarak incelenecektir². Bankacılık sektöründe değişik alanlarda ve formatlarda faaliyet gösteren banka türleri mevcuttur. Bu bölümde konvansiyonel(mevduat) bankalara ve katılım bankalarına ait temel göstergelere yer verilecektir.

Türkiye’de 2022 sonu itibarıyla 32 mevduat bankası, 16 kalkınma ve yatırım bankası ve 6 katılım bankası olmak üzere 54 banka faaliyet göstermektedir.

Bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü 2022 de 14,4 Trilyon TL olmuştur. 2022 de katılım ve mevduat bankalarının aktif büyüklükleri sırasıyla 1,2 Trilyon TL ve 12,3 Trilyon TL olmuştur. 2005 yılında katılım bankalarının bankacılık sektöründen aldıkları pay %2,44 iken bu oran 2022’de %8,3 seviyesine yükselmiştir. 2005 yılında mevduat bankalarının bankacılık sektörü içindeki payı % 94,4 iken 2022’de %86 seviyesine gerilemiştir.

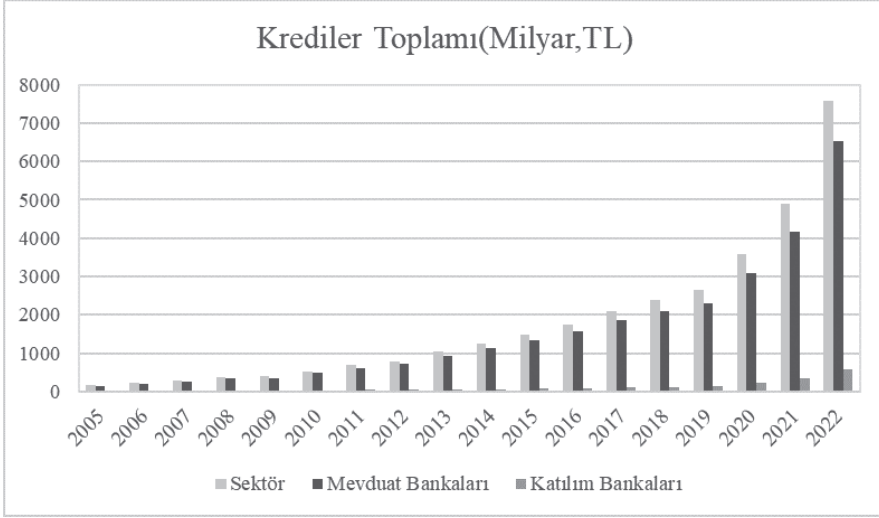
2 BDDK, Aylık Bankacılık Sektörü Verileri, <https://www.bddk.org.tr/bultenaylik>

Grafik 2.1: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

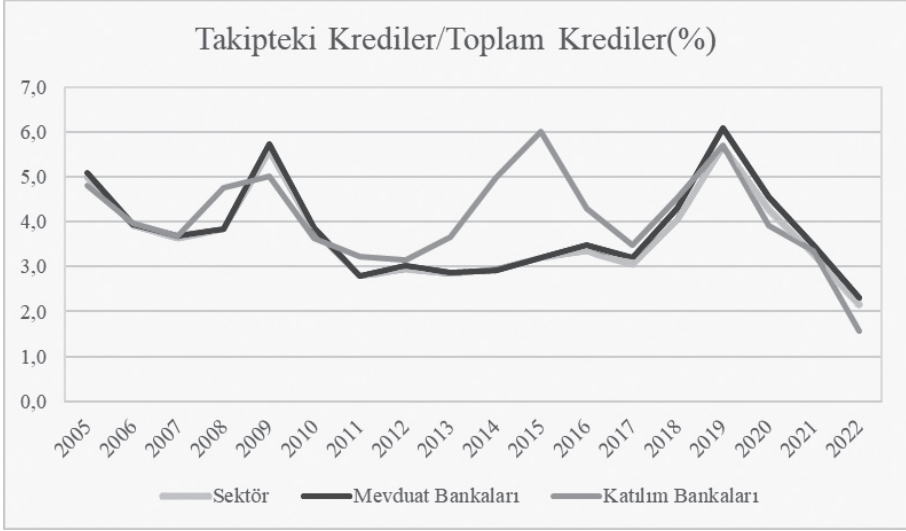
Bankacılık sektörünün toplam kredileri 2022’de 7,6 Trilyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde katılım bankalarının ve mevduat bankalarının toplam kredileri sırasıyla 579 Milyar TL ve 6.514 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında katılım bankalarının toplam krediler içindeki payı %4,4 seviyesinde iken 2022’de %7,6 seviyesine yükselmiştir. Mevduat bankalarının toplam krediler içindeki payı 2005 yılında %92,1 seviyesinde iken, 2022’de %86’ya gerilemiştir.

Grafik 2.2: Bankacılık Sektörü Krediler Toplamı

Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bankacılık sektörünün takiptekilerinin toplam krediler içindeki payı 2008 küresel finansal kriz dönemi de dahil olmak üzere %6 seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı 2020 yılından sonra hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının takibe dönüşmüş kredilerin oranı gerilemiştir. 2022 de takibe dönüşüm oranı katılım bankalarında %1,6 ve mevduat bankalarında %2,2 seviyesinde gerçekleşerek uzun dönem ortalamalarının altında gerçekleşmiştir. Katılım bankalarının takibe dönüşüm oranının son dönemlerde daha aşağıda gerçekleşmesi katılım bankalarının kredileri yönetmede daha başarılı olduğuna işaret etmektedir.

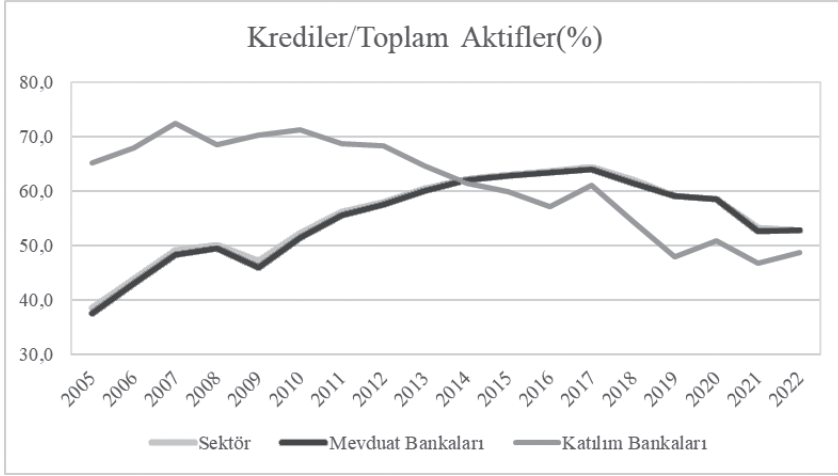
Grafik 2.3: Bankacılık Sektörü Takipteki Krediler



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bankacılık sektörünün kredilerinin toplam aktifler içerisindeki payı 2005 yılında %40'ın altında iken 2017 yılında %60'ın üzerine yükselmiş ve sonrasında sürekli gerileyerek 2022'de %52,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. Mevduat bankalarının kredilerinin toplam aktifler içindeki payı bankacılık sektörüne paralel bir gelişme göstermiştir. Katılım bankalarının kredilerinin toplam aktifler içindeki payı 2005 yılında %65,1 seviyesinde olup 2007 yılında %72,4 seviyesine yükseldikten sonra gerilemeye başlamış ve 2022'de %48,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2010 yılından sonra Türkiye’de hem kamunun hem de özel sektör kuruluşlarının kira sertifikası ihraçlarına başlaması ile birlikte katılım bankalarının topladıkları fonların bir kısmını kira sertifikalarının finansmanında kullanması kredilerin toplam aktifler içindeki payının azalmasına neden olmuştur.

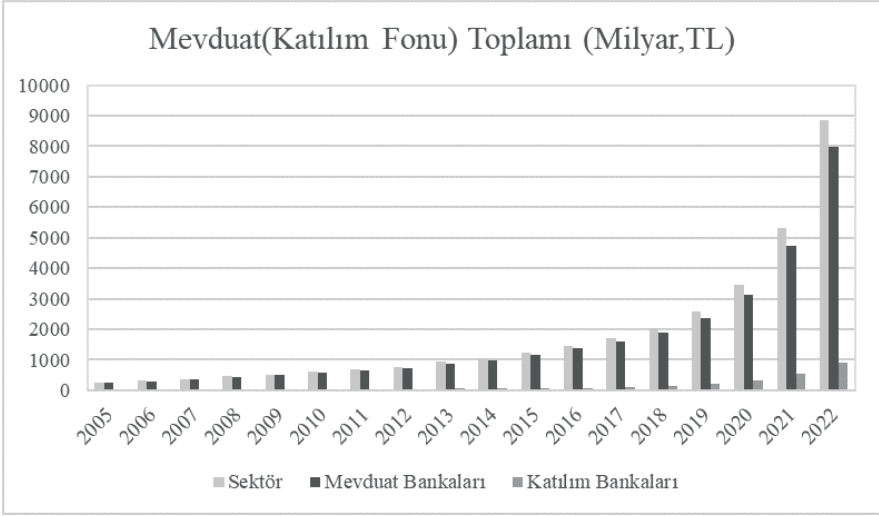
Grafik 2.4: Bankacılık Sektörü Kredilerinin Toplam Aktifler İçindeki Payı



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bankacılık sektörünün toplam mevduatı(katılım fonu) 2022’de 8,9 Trilyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde katılım bankalarının ve mevduat bankalarının toplam mevduatı(katılım fonu) sırasıyla 891 Milyar TL ve 7.971 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında katılım bankalarına ait katılım fonlarının toplam mevduat(katılım fonu) içindeki payı %3,3 seviyesinde iken, 2022’de %10,1 seviyesine yükselmiştir. Mevduat bankalarının toplam mevduat(katılım fonu) içindeki payı 2005 yılında %96,7 seviyesinde iken 2022’de %89,9’a gerilemiştir.

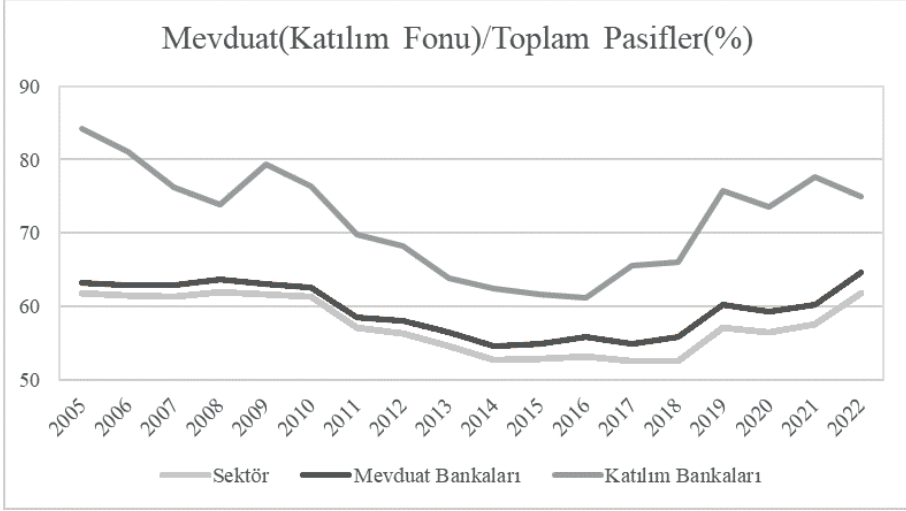
Grafik 2.5: Bankacılık Sektörü Mevduat(Katılım Fonu) Toplamı



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bankacılık sektörünün mevduatlarının(katılım fonu) toplam pasifler içerisindeki payı 2005 yılında %62 seviyesinde iken 2018 yılında %53 seviyesine kadar gerilemiş ve sonrasında sürekli yükselerek 2022’de %62 seviyesinde gerçekleşmiştir. Mevduat bankalarının mevduatlarının toplam pasifler içindeki payı bankacılık sektörüne benzer bir gelişme göstermiştir. Katılım bankalarının katılım fonlarının toplam pasifler içindeki payı 2005 yılında %84 seviyesinde iken 2016 yılında %61 seviyesine kadar geriledikten sonra yükselmeye başlamış ve 2022’de %75 seviyesine ulaşmıştır. Bu durum katılım bankaları için katılım fonları en önemli kaynak kalemi olarak cazibesini korumaya devam ettiğini göstermektedir.

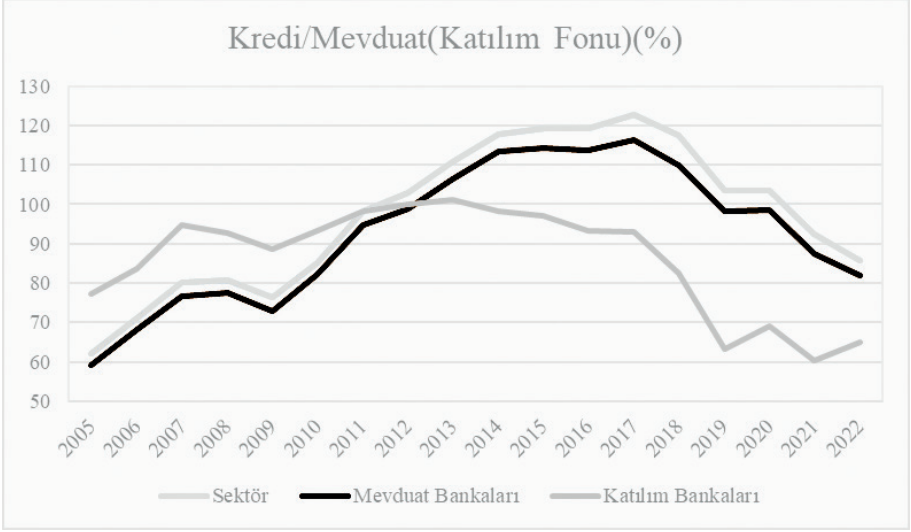
Grafik 2.6: Bankacılık Sektörü Mevduatının(Katılım Fonunun) Toplam Pasifler İçindeki Payı



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

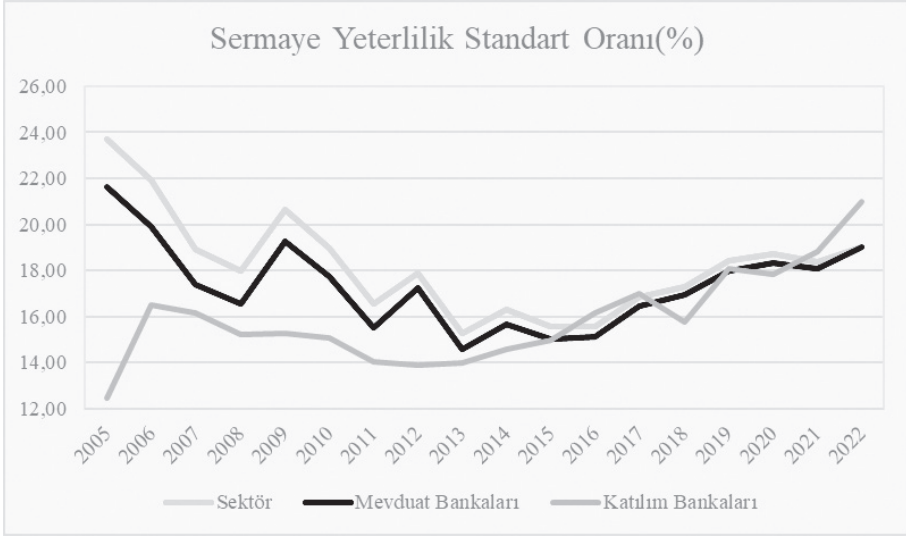
Bankacılık sektöründe kredi/mevduat(katılım fonu) oranı 2005 yılındaki %60 seviyesinden 2017 yılında %120 seviyesine yükseldikten sonra sürekli olarak azalıp 2022 itibarıyla %85,5 seviyesine gerilemiştir. Katılım bankalarının kredi/katılım fonu oranı 2005 yılında %77 seviyesinden 2013 yılında %101 seviyesine ulaşmış ve daha sonra sürekli azalarak 2022’de %65 seviyesine gerilemiştir. Katılım bankalarının 2016 yılından itibaren toplam kaynaklar içinde katılım fonlarının payı sürekli olarak artarken, katılım fonlarının krediye dönüşüm oranının sürekli olarak azalması katılım bankalarının kaynaklarını kredi dışındaki enstrümanlara daha fazla kanalize ettiğini göstermektedir. Bu enstrümanların başında kamu ve özel sektör kira sertifikaları gelmektedir.

Grafik 2.7: Bankacılık Sektörü Kredinin Mevduata(Katılım Fonuna) Oranı



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

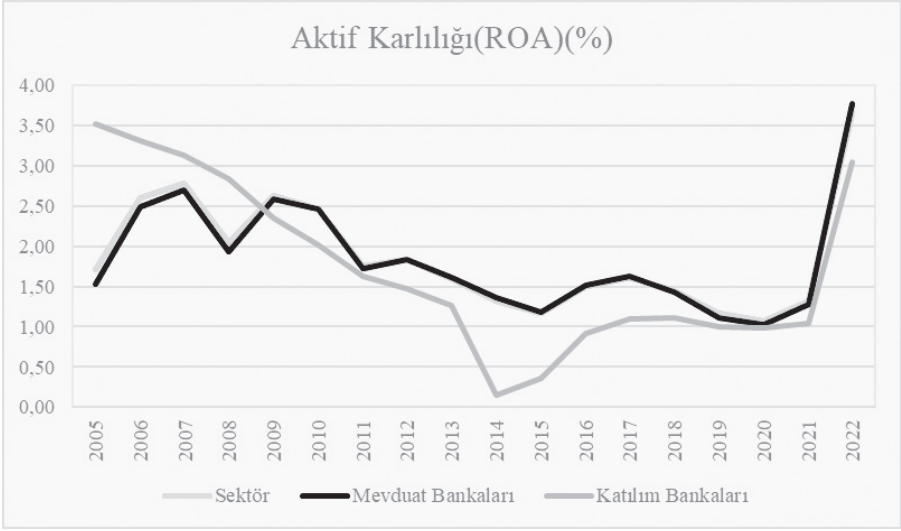
Bankacılık sektörünün sermaye yeterlilik standart oranı 2016 yılından itibaren yükselmeye başlayarak 2022’de %19 seviyesine ulaşmıştır. Mevduat bankalarının sermaye yeterlilik standart oranı bankacılık sektörüne paralel bir gelişme göstermiş olup 2022’de %19 olmuştur. Katılım bankalarının sermaye yeterliliği standart oranı 2014 yılında %14 seviyesinden yükselmeye başlamış ve 2022’de %21 seviyesinde gerçekleşmiştir. Hem katılım bankaları hem de mevduat bankaları Basel Bankacılık Komitesi tarafından %8 olarak belirlenen asgari sermaye yeterlilik standart oranının üzerinde bir oranla faaliyetlerini sürdürmektedirler. Yüksek sermaye yeterlilik oranı bankaların risklere karşı dayanıklılığını artırmaktadır.

Grafik 2.8: Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlilik Standart Oranı

Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

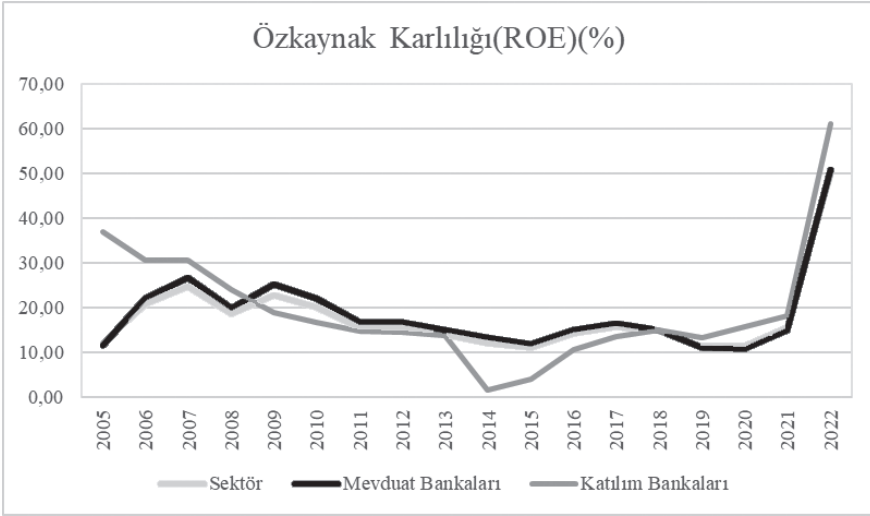
Bankacılık sektörünün aktif kârlılığı 2005 yılında %1,7 ve 2022 sonu itibarıyla %3,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Mevduat bankalarının aktif kârlılığı bankacılık sektörüne paralel gerçekleşmiştir. Katılım bankalarının aktif kârlılığı 2005 yılında %3,5 seviyesinde ve 2022 sonu itibarıyla %3,04 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılından itibaren katılım bankalarının aktif kârlılığı mevduat bankalarının aktif kârlılığından daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Türkiye’de covid-19 pandemisi döneminde uygulanan düşük faiz politikası ile birlikte bankacılık sektörünün aktif kârlılığı önemli oranda artmıştır. Bankacılık sektörünün aktif ve pasif tarafında mevcut olan vade uyumsuzluğu düşük faiz ortamında bankacılık sektörünün karlılığını olumlu etkilemektedir. Diğer taraftan 2022 yılında meydana gelen yüksek enflasyonun etkisi ile de aktif kârlılığı pozitif etkilenmiştir.

Grafik 2.9: Bankacılık Sektörü Aktif Kârlılığı



Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bankacılık sektörünün özkaynak kârlılığı 2005 yılında %12,1 ve 2022 sonu itibarıyla %49,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Katılım bankalarının özkaynak kârlılığı 2005 yılında %36,9 seviyesinden 2021 sonu itibarıyla %61,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2022 yılında meydana gelen yüksek enflasyon bankacılık sektörünün kârlılığını pozitif yönde etkilemiştir. Diğer taraftan aktif kârlılığında olduğu gibi covid-19 pandemisi döneminde düşük faiz ortamının etkisiyle özkaynak kârlılığı da artmıştır.

Grafik 2.10: Bankacılık Sektörü Özkaynak Kârlılığı

Kaynak: BDDK Aylık Bankacılık verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI VE EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı ülkelerde birçok İslami bankanın faaliyete geçmesinin yanında bazı İslami bankaların uluslararası alanda da faaliyet göstermeye başlaması ile birlikte İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İslami bankaların müşterilerine konvansiyonel bankaların müşterilerine sunduğu ürünlere alternatif ürünler sunmaya başlaması ile birlikte İslami bankaların ürün çeşitliliği artmıştır. Artan ürün çeşitliliğinin yanında İslami bankaların Müslüman olmayan ülkelere de faaliyette bulunması ve yaşanan ekonomik ve finansal krizler sonrasında İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların risk yönetimi bakımından karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. **Özellikle 2008 küresel finansal krizden İslami bankaların daha az etkilenmesi ve birçok uluslararası konvansiyonel bankanın iflas etmesi ile birlikte İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların risk yönetimi açısından kıyaslanmasına ilişkin çalışmalar artmıştır.** İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların risk yönetimi bakımından kıyaslanmasına ilişkin çalışmalar, daha çok İslami bankacılığın bankacılık sektörü içindeki payının yüksek olduğu ve nispeten İslami banka faaliyetlerinin daha uzun geçmişe sahip olduğu ülkelerde yapılmaktadır.

How, Karim ve Verhoeven'ın (2005) yaptıkları çalışmada Malezya'daki iki bankacılık sistemi içinde üç önemli bankacılık riski olan faiz oranı riski, kredi riski ve likidite riski İslami bankalar açısından incelemiştir. Çalışmada Malezya'daki 23 bankanın 1988-1996 dönemine ait verileri kullanılmıştır.

Yapılan çalışmada İslami bankaların likidite ve kredi risklerinin konvansiyonel bankalara kıyasla önemli oranda düşük olduğu, fakat faiz oranı riskinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçları banka büyüklüğünün kredi riskinin önemli bir açıklayıcısı olduğunu göstermektedir. Kredilerin toplam yükümlülükler oranı ve banka büyüklüğü bankalar arasındaki faiz oranı riskindeki farklılıkları açıklayabilmektedir. Bilanço dışı finansman, menkul kıymetleştirmenin kapsamı, kredi oynaklığı, banka sermayesi ve banka büyüklüğünün likidite riski ile istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışmadaki sonuçlar, faiz oranı riski yönetiminin Malezya İslami bankacılık sistemi için endişe kaynağı olması gerektiğini göstermektedir.

Ariffin(2005) tarafından hazırlanan doktora çalışmasında 14 farklı ülkedeki 28 adet İslami bankanın şeffaflık ve risk raporlaması anket yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları; İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar benzer risklere maruz kaldığını göstermektedir. Çalışmada İslami bankalardaki risklerin önem derecesinin konvansiyonel bankalardaki ile benzer olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada İslami bankaların konvansiyonel bankalara kıyasla daha az gelişmiş risk ölçüm yöntemlerini kullandıkları ve AAOIFI, IFSB ve İslami banka denetçilerinin risk raporlaması ve şeffaflık konusunda oluşturdukları politikalardan yararlanmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Shaikh ve Jalbani(2008) tarafından yapılan ve Pakistan’daki İslami ve konvansiyonel bankalar arasında risk yönetiminin karşılaştırıldığı çalışmaya göre, sermayeye dayalı işleyiş yapılarından dolayı İslami bankalar konvansiyonel bankalara kıyasla daha fazla riske maruz kalmaktadırlar. İslami bankalar bu riskleri, etkili ve yeterli risk yönetimi uygulamalarıyla yeterince azaltabilmektedirler. Çalışmada regresyon analizi yapılarak konvansiyonel bankalar ve İslami bankalar özkaynak kârlılığı bakımından kıyaslanmıştır.

Ariffin, Archer ve Karim(2009) tarafından yapılan ve İslami bankalarda risk yönetimini inceledikleri çalışmaya göre, İslami bankalar çoğunlukla konvansiyonel bankalar ile benzer risklere maruz kalmakla birlikte, risk seviyesinde farklılıklar vardır. İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar benzer risk yönetim tekniklerini kullanmaktadırlar. Çalışmaya göre, İslami bankalar teknik

açından daha az gelişmiş risk ölçüm metodlarını kullanmaktadırlar. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre, İslami bankalar şer’i uyumlu risk azaltma yöntemlerini yeterince kullanamamaktadırlar.

Izhar (2010) çalışmasında İslami bankalarda operasyonel risk incelenmiştir. İslami bankalarda operasyonel risk yönetimi konvansiyonel bankalarla benzerdir. Yapılan çalışmaya göre, İslami bankaların kendine özgü finansal sözleşmelerinden dolayı İslami bankalardaki operasyonel risk, konvansiyonel bankalara göre daha farklıdır. Sözleşmelerin göreceli karmaşıklığı ile birlikte İslami bankaların kendilerine özgü yükümlülükleri dikkate alındığında operasyonel risk İslami bankalar için çok önemlidir. Araştırmaya göre, İslami bankaların şer’i uyumsuzluk riskine maruz kalmaları da diğer önemli bir farklılıktır. Dolayısıyla İslami bankaların bütün faaliyetleri ve tüm ürünleri daima Şer’i kurallara uyumlu olmak zorundadır. Bundan dolayı İslami bankaların operasyonel riske maruz kalma boyutu konvansiyonel bankalara göre daha sofistikedir. İslami bankalarda operasyonel riske karşı tutulması gereken sermaye miktarı, Basel Bankacılık Denetim Komitesi tarafından belirlenen metod kullanılarak tespit edilmektedir. Fakat İslami bankacılık sektörünün toplam finans sektörü içindeki payı küçük olduğu için operasyonel riske maruz tutarın hesaplanması için daha ileri metodların kullanılması uygun değildir. İslami bankacılık sektörünün hızlı gelişimi ile birlikte şu anda operasyonel riske maruz tutarın hesaplanması için eksik olan verilerin elde edilmesi ile mümkün olacaktır.

Ali, Akhtar ve Sadaqat’ın (2011) yaptıkları çalışmada Pakistan’daki İslam bankalar ile konvansiyonel bankaları likidite riski yönetimi açısından karşılaştırmışlardır. Çalışmada 12 tane bankanın 2006-2009 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Bankalara ait aktif büyüklüğü, net işletme sermayesi, özkaynak kârlılığı, aktif kârlılığı ve sermaye yeterlilik oranı verileri kullanılmıştır. Çalışmada, her iki banka türünde likidite riski ile banka büyüklüğü ve net işletme sermayesi arasında pozitif fakat anlamsız bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. %10 anlamlılık düzeyinde konvansiyonel bankalarda sermaye yeterlilik oranı ile likidite riski arasında ve İslami bankalarda aktif kârlılığı ile likidite riski arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca İslami bankalarda sermaye yeterlilik oranı ile likidite riski arasında ve konvansiyonel

bankalarda ise aktif kârlılığı ile likidite riski arasında pozitif fakat anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada Pakistan’da konvansiyonel bankaların likidite riski yönetiminin İslami bankalardan daha iyi olduğu sonucuna varılmıştır.

Omar, Rahman ve Tafri’nin (2011) Malezya’daki İslami ve konvansiyonel bankalar üzerinde yaptıkları çalışmaya göre; İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar arasında; Riske Maruz Değer(Value at Risk) yönteminin, kredi riski azaltma yöntemlerinin, stres testi sonuçlarının ve operasyonel risk yönetim araçlarının kullanım oranı farklılık göstermektedir. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlar, İslami bankaların risk yönetim araçlarının ve sistemlerinin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Çalışmaya göre; başta süreç entegrasyonu ve risk analizi konusunda donanımlı bilgi teknolojisi uzmanları, İslami finansal ürünlere hitap edecek bilgi teknolojisi sistemleri ve risk yönetimi alanında yüksek teknik kapasiteye sahip insan kaynağı gibi kritik alanlarda yetersizlik söz konusudur. Bu sonuçlar İslami bankacılığın risk yönetiminde daha fazla yeniliğe ve ürün geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Ilias’ın (2012) Malezya’daki İslami bankacılıkta risk yönetimi konusunda yaptığı çalışmaya göre; konvansiyonel bankalarla kıyaslandığında İslami bankalar, kâr-zarar ortaklığı yapısı ve İslami finansa özel risklerden kaynaklanan karmaşıklıklardan dolayı, risklerin belirlenmesinde ve yönetilmesinde daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İslami bankalar, konvansiyonel bankalar gibi likidite riski, kur riski, kredi riski, piyasa riski ve faiz oranı riski gibi birçok riske maruz kalmanın yanında şer’i uyumsuzluk riski, kâr payı riski ve öz sermaye yatırım riski gibi İslami bankalara özgü risklere de maruz kalmaktadırlar. İslami bankaların risk ortamı süreçleri ve politikaları ile risk ölçüm politikalarına kıyasla daha iyi risk azaltma stratejileri ve risk izleme sistemleri vardır.

Al-Ajmi ve Hussain’nin(2012) Bahreyn’deki konvansiyonel ve İslami bankaların risk yönetim uygulamalarını ele aldıkları çalışmaya göre; likidite riski, kredi riski ve operasyonel risk, her iki banka grubunun maruz kaldığı riskler olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmada, İslami bankaların riski ve risk yönetimini anlamada konvansiyonel bankalardan önemli ölçüde farklılaştığı tespit edilmiştir. Çalışmada, İslami bankaların maruz kaldıkları risklerin sevi-

yesi, konvansiyonel bankalara kıyasla oldukça yüksek olduğu tespitine ulaşılmıştır. Benzer şekilde ülke riski, likidite riski, operasyonel risk, kalıntı riski ve netleştirme riskleri konvansiyonel bankalara göre İslami bankalarda daha yüksek bulunmuştur.

Iqbal'in (2012) Pakistan'daki konvansiyonel bankaların ve İslami bankaların 2007-2010 döneminde likidite risk yönetimini karşılaştırmalı şekilde ele aldığı çalışmaya göre; İslami bankaların likidite pozisyonlarının konvansiyonel bankalara göre daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Her iki banka türünde de; ROA, ROE, sermaye yeterlilik oranı ve bankanın büyüklüğü ile likidite riski arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca takibe dönüşüm oranı ve likidite riski arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada, İslami bankaların sermaye yeterliliği açısından konvansiyonel bankaların oldukça ilerisinde oldukları ve İslami bankaların yükümlülüklerini yerine getirme ve zararlarını karşılama gibi bilanço şoklarına karşı konvansiyonel bankalara kıyasla daha iyi pozisyonda oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ali ve Naysary (2014) yaptıkları çalışma ile Kuveyt'teki İslami bankaların risk türlerini, risk yönetim süreçlerini ve risk ölçüm tekniklerini ve risk azaltma yöntemlerini belirleyerek İslami bankaların risk yönetim uygulamalarını bir nitel çalışmayla incelemişlerdir. Çalışmada basit örneklem yöntemi kullanılarak beş katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşme verilerinin transkripsiyonu ve tematik teknik kullanılarak yapılan detaylı analizin ardından elde edilen bulgu, Kuveyt'teki İslami bankalardaki risk uygulamalarının risk ölçüm araçları, risk yönetim süreçleri ve riskleri azaltım teknikleri bakımından Kuveyt'teki geleneksel bankaların uygulamalarına neredeyse benzer olduğudur.

Kozarevic, Nurikic ve Nuhanovic(2014) yaptıkları çalışma ile Bosna Hersek'teki İslami bankaların risk yönetim özelliklerini incelemişlerdir. Çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Ankete bir tane İslami banka ve sekiz tane konvansiyonel banka katılmıştır. Ankette konvansiyonel bankalar ve İslami bankalar risk tanımlama metotları, maruz kaldıkları özel risk türleri ve kullanılan finansal performans göstergeleri açısından karşılaştırılmışlardır. Çalışmaya göre, İslami ve konvansiyonel bankalarda risk yönetimi bakımından

farklılıklar söz konusudur. Müşterilerine sundukları özel ürünler nedeniyle İslami bankalar, konvansiyonel bankalara kıyasla daha fazla riske maruz kalmaktadırlar. İslami bankaların risk yönetiminde kullandığı araçlar az sayıda ve sınırlıdır. İslami bankaların faaliyetlerini tam olarak yerine getirmesinin önündeki en büyük engel bankacılık düzenlemeleridir. İslami bankaların risk yönetim performanslarının artması için bankaların sözleşmelerden kaynaklı olası riskler için yeterli sermaye tutma ve teknoloji yatırımlarını artırma gibi aksiyonlar alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Hassan(2011), çalışmada Ortadoğu’daki ülkelerde faaliyet gösteren İslami bankalar ile konvansiyonel bankaların risk yönetimi uygulamaları bakımından karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada yedi Ortadoğu ülkesinden İslami banka ve konvansiyonel bankalarla yapılan kapalı uçlu 35 soruluk anket çalışması kullanılmıştır. Çalışmada risk yönetim süreçleri açısından İslami bankalar ile katılım bankaları arasında önemli farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İslami bankalardaki risk yönetimi spekülatif işlemlere veya aktivitelere bağlı olmadığı ve reel ekonomik aktivitelere dayanmaktadır. Çalışmada riski anlama ve risk yönetiminin önemini tanımlama konusunda konvansiyonel bankalar ile İslami bankalar arasında önemli bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bankaların iflas etmesi ihtimalini azaltması bakımından oldukça önemlidir. Sonuç olarak risk yönetim uygulamaları, riski anlama, riski tanımlama, riski izleme, riski değerlendirme ve kredi riskini analiz etme konusunda İslami bankalar ile konvansiyonel bankalar arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır.

Daniel, Nawaz ve Nazir(2012) yaptıkları çalışma ile Pakistan’daki konvansiyonel bankalar ve İslami bankaların risk yönetimi uygulamalarını karşılaştırmışlardır. Yapılan çalışmada, İslami ve konvansiyonel bankalar arasında yalnızca risk izleme yönteminin farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar arasında riski tanımlama, riski anlama, riski analiz etme, risk yönetimi uygulamaları ve kredi riski analizi hususlarında farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hassan, Hussain ve Shafique(2013) yaptıkları çalışma ile Pakistan’daki İslami finansal kuruluşlarla ve konvansiyonel finansal kuruluşların risk yönetimi uygulamalarındaki farklılıkları incelemişlerdir. Yapılan çalışmada; İs-

lami finansal kuruluşlar ile konvansiyonel finansal kuruluşlarının kredi riski, özkaynak yatırım riski, likidite riski, piyasa riski, temerrüt riski ve operasyonel risk açısından risk yönetim uygulamalarının farklı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Abedifar, Molyneux ve Tarazi (2013), 24 ülkeden 553 İslami ve konvansiyonel bankaya ait 1999-2009 yılları arasındaki veriler kullanarak İslami bankaların risk ve istikrar özelliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. İslami bankaların tasarruf sahiplerine karşı sorumluluğu konvansiyonel bankalara kıyasla farklı olduğu için karşılaştıkları riskler farklıdır. **Konvansiyonel bankalar** kâr veya zararlarından bağımsız olarak tasarruf sahiplerine karşı yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmek zorunda kalırken, İslami bankalar gerçekleşen kâr veya zararı tasarruf sahibi ile paylaşırlar. Bu özel ilişki İslami bankaları, riskten kaçınmaları konusunda daha etkin davranması konusunda disipline edebilir. İslami bankalar, İslami finansın yapısı, fonlama kaynaklarının sınırlılığı, yatırım ve risk yönetim faaliyetlerinden dolayı ekstra risklerle yüzleşebilmektedirler. Bunun yanında İslami banka müşterileri, bankacılık faaliyetlerinin dini inanışlarına göre yapılması konusundan daha hassas davranarak riskten daha fazla kaçınmaktadırlar. Bundan dolayı İslami bankalar konvansiyonel bankalara kıyasla daha az kredi riski taşımaktadırlar. Çalışmada, yüksek kaldıraçlı çalışan veya Müslüman ülkelerde (Müslüman nüfusu oranı en az %90) faaliyet gösteren küçük İslami bankalar konvansiyonel bankalardan daha düşük kredi riskine sahiptir. İflas riski açısından, küçük İslami bankalar konvansiyonel bankalara göre daha istikrarlı görünüyor. Fakat büyük İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar arasındaki farklılık oldukça sınırlıdır. İslami bankaların kredi kalitesi, konvansiyonel bankalara kıyasla yurt içi faiz oranlarına daha az duyarlıdır.

Mokni, Echchabi, Rachdi ve Azouzi (2014) yaptıkları çalışmada, MENA bölgesindeki İslami bankaların riskleri nasıl ölçtüklerini ve nasıl yönettiklerini incelemiştir. Çalışmada 23 İslami bankaya ilişkin veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Çalışmada finansman şekillerine göre risk algılama seviyesinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. İslami bankalar, genel olarak farklı risk türlerine maruz kalmaktadırlar. İslami bankalar; en önemli risk olarak likidite riskini algılamakta, bunu kredi riski ve şer'i uyumsuzluk riski izlemekte iken

en az öneme sahip risk grubu olarak piyasa riski grubu olduğunu değerlendirmektedirler. Çalışmaya göre İslami bankacılar, maliyetlerin düşürülmesinde ve banka performansının iyileştirilmesinde etkili risk yönetiminin önemini ve rolünün farkındalar. İslami bankalar etkili risk stratejilerine ve alt yapı, süreç ve politikalar açısından etkili risk yönetim çerçevesine sahiptirler. İslami bankalar teminat ve garantiler gibi geleneksel risk azaltma yöntemlerini kullanmaya devam etmektedirler. İslami bankalar tarafından VaR(value at risk) modeli az kullanılmaktadır. İslami bankalar operasyonel riski belirlemek için çalışmalar yürütmektedirler. Çalışmaya göre İslami bankalar likidite risk yönetimini güçlendirmekte ve likidite riskini daha iyi yönetmek için çeşitli likit araçlar kullanmaktadırlar. İslami bankalar piyasa disiplini ve şeffaflığın önemini algılamakta ve Basel II kurallarını referans alarak risk bilgilerini kamuoyuna açıklamaktadırlar.

Hafez’in (2015), Mısır’daki İslami ve konvansiyonel bankaların risk yönetim uygulamalarını karşılaştırdığı çalışmada, İslami ve konvansiyonel bankaların karşılaştığı en zorlu risk türlerinin kredi ve likidite riskleri olduğu ortaya konulmuştur. Konvansiyonel bankaların risk yönetiminde daha etkili ve daha sofistike teknikler ve uygulamalar kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Rehman(2016), Pakistan’daki İslami bankalar ile konvansiyonel bankaları risk yönetimi bakımından kıyaslayan çalışmasında, İslami bankaların konvansiyonel bankalardan risk tanımlama, risk yönetimi uygulamaları, likidite riski analizi ve risk yönetişimi alanlarında önemli oranda farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Pakistan’da faaliyette bulunan bankaların risk yönetim uygulamalarını en çok etkileyen ve bunlara katkıda bulunan değişkenlerin risk tanımlama, risk analizi, kredi riski analizi ve risk yönetimi olarak tespit edilmiştir. İslami ve konvansiyonel bankalarının en çok karşılaştığı riskler kredi, likidite, piyasa ve operasyonel risklerdir.

Akkuş(2017) yaptığı doktora tezi çalışmasında, Türkiye’deki katılım bankalarının 2005-2016 dönemi verileri kullanılarak katılım bankaları kredi riski açısından analiz edilmiştir. Bankaların takibe dönüşüm oranını en iyi açıklayan bağımsız değişkenlerin GSYİH, dolar kuru, petrol fiyatları, katılım bankalarının üç aylık ortalama kâr payı oranları ve TÜFE tespit edilmiştir. Çalışmada, kısa ve uzun vadeli piyasa faiz oranlarının katılım bankalarına

ilişkin takipteki kredileri açıklayabilen önemli değişkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu iki değişkenin kendi aralarındaki ve katılım bankaları üç aylık ortalama kâr payı oranları ile arasındaki yüksek korelasyondan dolayı, kısa ve uzun vadeli faiz oranları yerine üç aylık ortalama kâr payı oranları bağımsız değişken olarak tercih edilmiştir. Çalışmaya göre, katılım bankaları kredi riski açısından konvansiyonel bankalara kıyasla daha az riskli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hassan, Khan ve Paltrinieri(2019) yaptıkları çalışmada likidite riski açısından İslami bankalar ile konvansiyonel bankaları kıyaslamışlardır. Çalışmada ayrıca likidite riski, kredi riski ve bankanın istikrarı arasındaki ilişkilerde incelenmiştir. Çalışmada İslam İşbirliği Teşkilatına üye ülkelerden 52 tane İslami banka ve konvansiyonel bankaya ait 2007-2015 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada Eşzamanlı Yapısal Eşitlik Yaklaşımı(simultaneous structural equation approach) metodu kullanılmıştır. Çalışmada yalnızca İslami bankalarda kredi riski ile banka istikrarı arasında negatif ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Finansal kriz dönemlerinde ise hem İslami bankalarda hem de konvansiyonel bankalarda kredi riski ile banka istikrarı arasında negatif ilişki söz konusudur. Çalışmaya göre İslami bankalar konvansiyonel bankalara göre riskleri daha iyi yönetmektedirler.

Rahahleh, Bhatti ve Misman(2019), yaptıkları çalışmada İslami bankaların etkili risk azaltma ile ilgili ne derecede meşgul olduğunu ortaya koymak için İslami bankalarla ilişkili olan risklerin temel özellikleriyle konvansiyonel bankalarla ilişkili olanlarla karşılaştırarak incelemişlerdir. Çalışmada İslami bankalardaki risk yönetiminin temel özellikleri konvansiyonel bankalardakilerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Spesifik olarak, İslami bankalar ve konvansiyonel bankalar, karşılaştıkları risk türleri, bu risklerin özellikleri ve bu risklere maruz kalmanın niteliği ve kapsamı ile ilgili olarak karşılaştırılmıştır. Çalışmada analiz için karşılaştırmalı literatür taraması yaklaşımıyla uyum içinde tablo metodolojisi yaklaşımı kullanılmıştır. Sonuçlar, İslami bankalarda risk azaltma uzmanlığının eksik olmasından dolayı Şer'i kurallara dayalı ürün geliştirmeye yönelik desteğin zayıf olduğunu göstermektedir. Konvansiyonel bankalarla karşılaştırıldığında İslami bankalar, ürünlerinin özelliklerine, sözleşme yapısına, yasal maliyetlendirmeye, yönetim uygulamalarına ve likidite alt yapısına göre riske daha duyarlılardır.

3.2. EKONOMETRİK ANALİZ

3.2.1. Araştırmanın Amacı

Bu bölümde, Türkiye’deki konvansiyonel bankalar ile katılım bankaları risk yönetimi açısından karşılaştırılmasını amaçlayan ekonometrik analizler yapılmıştır. Ekonometrik analizlerde katılım bankaları ile konvansiyonel bankaların takibe dönüşüm oranlarını etkileyen temel bağımsız değişkenlerin karşılaştırmalı olarak tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Yapılan analizlerde, kullanılan bağımsız değişkenlerin konvansiyonel bankaların ve katılım bankalarının takibe dönüşüm oranlarına etkisinin aynı yönde olup olmadığı test edilerek risk yönetimi açısından her iki banka grubunun farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu bölümde konvansiyonel banka olarak mevduat bankaları dikkate alınacaktır.

3.2.2. Veri Seti

Analizde bankalara ait kredilerin takibe dönüşüm oranı bağımlı değişken olarak kullanılırken, dolar kuru, Brent petrol fiyatı, faiz ve işsizlik oranı makro değişkenler; sermaye yeterlilik oranı (SYR), aktif kârlılığı (ROA), mevduatın(katılım fonu) krediye dönüşüm oranı (kredi/mevduat(katılım fonu)), türev finansal işlemlerin taahhütler içindeki payı (türev finansal araçlar/taahhütler) ile özkaynak/kredi oranı da mikro bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

Modelde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerdeki değişimin TDO üzerindeki beklenen etkisinin yönü aşağıdaki tabloda açıklanmaktadır:

Tablo 3.1: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Beklenti Yönü	Kaynak
Takibe Dönüşüm Oranı(TDO)	Takipteki Alacaklar (brüt)/ Toplam Nakdi Krediler (%)		BDDK
Faiz	2 Yıl Vadeli Hazine Tahvil Faiz Oranı(%)	Pozitif	https://tr.investing.com*
Dolar Kuru	Dolar Alış Kuru	Pozitif	TCMB
Brent Petrol	Brent Petrol Varil Fiyatı(dolar)	Negatif	https://tr.investing.com*
Kredi/Mevduat (katılım fonu)	Toplam Nakdi Kredi/Toplam Mevduat(katılım fonu)(%)	Negatif	BDDK
Aktif Kârlılığı (ROA)	Dönem Net Kârı (zararı)/Ortalama Aktifler(%)	Pozitif	BDDK
Özkaynak/Kredi	Toplam Özkaynak /Toplam Krediler (%)	Pozitif	BDDK
Türev Payı	Türev Finansal Taahhütler/ Taahhütler(%)	Negatif	BDDK
Sermaye Yeterlilik Oranı (SYR)	Özkaynak/(kredi riskine esas tutar + piyasa riskine esas tutar+operasyonel riske esas tutar) (%)	Negatif	BDDK
İşsizlik Oranı	İşsizlik Oranı(%)	Pozitif	TÜİK*

* erişim tarihi:16.10.2023

Bu çalışmada 2007:4-2022:12 dönemine ait aylık verilerin ay sonu değerleri kullanılmıştır. Analizde BDDK, TCMB, TÜİK tarafından açıklanan veriler ile “<https://tr.investing.com>” uzantılı internet sitesinde yayınlanan veriler kullanılmıştır.

Model kurulurken öncelikle verilerin ham halleri alınarak regresyon ana-

lizi yapılmış; analiz sonuçlarında katsayıların anlamlılık düzeyleri düşük, test istatistiklerinin sapmalı ve açıklama gücünün aşırı yüksek olması nedeniyle, analizin daha iyi sonuç verebilmesini teminen verilerin logaritması alınmıştır.³ Regresyon analizinin durağan olmayan verilerle yapılamayacağı dikkate alınarak hem ham veri seti hem de logaritması alınan veri seti ayrı ayrı Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testine tabi tutulmuştur. Her iki veri setinin durağan olmadığı test sonuçlarından anlaşılmış olup; logaritması alınan serilerle yapılan regresyon analizi sonuçlarının daha anlamlı bulunması nedeniyle logaritması alınan serilerle çalışılmasına karar verilmiştir. Daha sonra logaritması alınan seriler arasında eş bütünleşmenin olup olmadığı Johansen eş bütünleşme testi ile belirlenmiştir. Söz konusu serilerin eşbütünleşik olduğu görülmüş olup; regresyon analizi logaritması alınan serilerle yapılmıştır.

Logaritması alınmış serilerin birim kök testi sonuçları Tablo 3.2’de yer almaktadır:

Tablo 3.2: Değişkenlerin Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler (logaritmalı)	Sabit Terim ve Trend İçeren	Sabit Terimli	Sabit terim ve Trend İçermeyen
TDO (mevduat)	-2.397962 Prob (0.3794)	-2.428815 Prob (0.1352)	-0.861824 Prob (0.3414)
TDO (katılım)	-0.986600 Prob (0.2894)	0.111205 Prob (0.9659)	-0.274384 Prob (0.9909)
Faiz	-2.320051 Prob (0.4207)	-2.132809 Prob (0.2322)	-0.846096 Prob (0.3482)
Dolar Kuru	-0.613130 Prob (0.9768)	2.357449 Prob (1.0000)	4.375010 Prob (1.0000)
Brent Petrol	-2.944224 Prob (0.1512)	-2.787602 Prob (0.0620)	-0.099565 Prob (0.6481)
Kredi/Mevduat (mevduat)	1.043430 Prob (0.9999)	-1.579280 Prob (0.4912)	0.402849 Prob (0.7988)
Kredi/Katılım Fonu (katılım)	-1.488188 Prob (0.8305)	-0.126560 Prob (0.9437)	-1.144621 Prob (0.2294)

3 Katılım Bankalarının Şubat-2016 ve Ocak-2018 aylarının RAO verileri negatif işaretli olduğundan bu dönemlere ait veriler yerine bir önceki aya ve bir sonraki aya ait verilerin aritmetik ortalaması kullanılmıştır.

ROA (mevduat)	-2.295584 Prob (0.4337)	-2.520952 Prob (0.1122)	-2.229040 Prob (0.0253)
ROA (katılım)	-0.289632 Prob (0.9904)	-1.405762 Prob (0.5786)	-1.123182 Prob (0.2370)
Özkaynak/Kredi (mevduat)	-2.308666 Prob(0.4268)	-1.968890 Prob(0.3005)	-0.675901 Prob(0.4231)
Özkaynak/Kredi (katılım)	-2.917358 Prob(0.1594)	-1.750229 Prob(0.4044)	-0.225720 Prob(0.6038)
Türev Payı (mevduat)	-2.195667 Prob (0.4888)	-1.603497 Prob (0.4788)	0.434929 Prob (0.8068)
Türev Payı (katılım)	-2.714665 Prob (0.2320)	-2.392769 Prob (0.1452)	-0.078256 Prob (0.6554)
SYR (mevduat)	-2.861140 Prob (0.1777)	-2.612301 Prob (0.0923)	-0.057333 Prob (0.6624)
SYR (katılım)	-3.878964 Prob (0.0148)	-1.678813 Prob (0.4404)	0.367858 Prob (0.7897)
İşsizlik Oranı	-2.240190 Prob (0.4641)	-2.259956 Prob (0.1862)	0.252996 Prob (0.7585)
Kritik test değerleri %1*	-4.007613	-3.465202	-2.577320
Kritik test değerleri %5*	-3.433906	-2.876759	-1.942527
Kritik test değerleri %10*	-3.140847	-2,574962	-1.615577

*ADF için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. %1, %5 ve %10 güven aralığı için MacKinnon (1996) tek yönlü p olasılık değerleridir

Serilerin Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir:

Tablo 3.3: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Mevduat Bankaları				Katılım Bankaları			
Eigen Değeri	Trace İstatistiği	0.05 kritik değer	Prob	Eigen Değeri	Trace İstatistiği	0.05 kritik değer	Prob
0.389760	340.1246	239.2354	0.0000	0.335453	340.3366	251.2650	0.0000
0.339037	247.7647	197.3709	0.0000	0.326318	264.3277	208.4374	0.0000
0.237690	170.3361	159.5297	0.0112	0.179548	190.8583	169.5991	0.0023

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere, mevduat bankaları için kurulan regresyon denkleminde kullanılan logaritması alınmış serilerin, sabit terimli trend içermeyen doğrusal modelde (doğrusal deterministik data içeren) eşbütünleşik olduğu; katılım bankaları için kullanılan logaritması alınmış serilerin ise deterministik data içermeyen sabit terimli trend içermeyen modelde eşbütünleşik olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.3. Yöntem

Çalışmada kantil regresyon(Quantile Regression) metodu kullanılmış olup; regresyon analizi Eviews.10 programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Regresyon analizlerinde sıklıkla kullanılan yöntem En Küçük Kareler (EKK) yöntemidir. EKK yönteminde kullanılan modelde katsayılar, değişkenlere ve hata terimlerine ilişkin bazı varsayımların gerçekleşmesi gerekmektedir. EKK yönteminde, modeldeki bağımsız değişkenlerin rassal olmaması, katsayıların lineer olması, hata terimleri arasında doğrusal ilişki olmaması, hata terimlerinin normal dağılması, hata terimlerinin ortalamasının sıfır olması ve hata terimlerinin varyansının sabit olması varsayımlarının gerçekleşmesi halinde EKK tahmin edicileri asimptotik sapmasız, etkin ve tutarlıdır. Aksi halde EKK tahmin edicileri etkinlik özelliklerini yitirmektedirler. EKK yönteminde “hata terimlerinin sabit varyanslı” olması varsayımı geçersiz hale geldiğinde (heteroscedasticity) EKK tahmin edicileri etkin değildir.

Alternatif regresyon metodu olarak kantil regresyon metodu, Koenker ve Basset (1978) tarafından geliştirilmiştir. Klasik regresyon modellerindeki bazı kısıtlamalar kantil regresyon modelleri için geçerli değildir. Klasik regresyondaki hata terimlerinin normal dağılması varsayımı kantil regresyon yöntemin-

de ihmal edilmektedir(Yavuz ve Aşık, 2017:138). Kantil regresyon yöntemi, EKK'ya kıyasla daha esnek olup, bağımlı değişkenin dağılımının kovaryans etkilerini incelemeye imkan tanımaktadır(Çağlayan ve Arıkan, 2011: 308).

Kantil regresyon yöntemi, klasik regresyon yöntemlerinin bazı sınırlamalarına tabi bulunmamaktadır. Klasik regresyon modelinde hata terimlerinin varyanslarının sabit olduğu varsayımına dayanırken, kantil regresyon modelinde ise hata terimlerinin farklılığına imkan verilmekte ve hata terimlerinin varyanslarına yönelik bir varsayımda bulunulmamaktadır (Baur, Saisana ve Niels, 2004: 4695).

Bir tahmin edici, ana kütledeki aykırı gözlem veya gözlemlerden etkilenmiyorsa dayanıklı(robust) olarak kabul edilmektedir. Kantil regresyon tekniği hata terimlerinin normal dağılması varsayımını ihmal eden dayanıklı bir regresyon tekniğidir. Kantil regresyon yönteminde tahmin katsayıları aşırı ve uç değerlere karşı daha sağlam sonuçlar verebilmektedir. Kantil regresyon tekniği, klasik regresyondaki hata terimlerinin normal dağılması varsayımını göz ardı eden dayanıklı bir regresyon tekniği olarak ortaya çıkmış ve daha kapsamlı bir regresyon analizi ortaya koymak için tasarlanan bir tekniktir(Koenker, 2005:112).

EKK yönteminde değişen varyans problemi tespit edildiğinde, EKK ile elde edilen sonuçlar güvenilir kabul edilmemektedir. Kantil regresyon yönteminde hata terimlerinin varyansı ile ilgili herhangi bir varsayım bulunmadığından değişen varyans olduğunda kantil regresyon tekniği kullanılabilir (John ve Nduka, 2009: 61-62).

Kantil regresyon yönteminde, bağımlı değişkenin koşullu kantilleri için regresyon doğruları tahmin edilmektedir. Bir seriyi küçükten büyüğe doğru sıralayarak 2, 4, 10 veya 100 eşit parçaya bölen değerler kantil olarak nitelendirilir. İki eşit parçaya bölen değerler medyan, dörde eşit parçaya bölenler kar-til, on eşit parçaya bölenler desil ve yüz eşit parçaya bölenler ise santil denir. Şöyle ki medyan regresyonda, bağımsız değişkendeki bir değişimin, bağımlı değişkenin dağılımının 0,50 kantilindeki(medyandaki), değişimi açıklanmakta iken; kantil regresyon ile bağımlı değişkenin dağılımının çeşitli kantillerindeki değerleri tahmin edilmektedir.

EKK yöntemi, bağımsız değişkenlerin değerleri üzerinden bağımlı değişkenin koşullu ortalamasını tahmin ederken, kantil regresyon, bağımlı değişkeninin koşullu medyanını veya diğer koşullu kantillerini tahmin etmektedir. Kantil regresyonda, bağımsız değişkendeki değişimin bağımlı değişkene ait koşullu kantillerde nasıl bir değişime neden olduğu araştırılmaktadır. Kantil regresyon yönteminde, bağımlı değişkenim dağılımının her ucundaki kantiller incelenmesi ve koşullu kantil değerlerinin tahmin edilmesi söz konusu olduğundan, normal dağılıma sahip olmayan asimetric bağımlı değişkenin değerleri daha etkin ve sapmasız tahmin edilebilmektedir.

EKK’da bağımlı değişkenin koşullu ortalaması yalnızca bir regresyon doğrusu ile gösterilmekte iken, kantil regresyon yönteminde ise çeşitli kantiller için farklı regresyon doğruları hesaplanmaktadır. Bu durum, kantilleri tahmin eden birden fazla regresyon doğrusu ile bağımlı değişkenin dağılımının tamamının incelenmesine olanak sağlamaktadır. (Uyar, Uyar ve Gökçe, 2016: 590).

Kantil regresyon modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Y_i^{(\tau)} = X_i' \beta^{(\tau)} + \varepsilon_i^{(\tau)}, \quad 0 < \tau < 1,$$

Y_i bağımlı değişkenini, X_i bağımsız değişkenler vektörünü, β katsayılar vektörünü ve τ , τ . kantil doğrusunun altında kalan gözlem sayısının toplam gözlem sayısına oranını ifade etmektedir.

Kantil regresyon yönteminde X_i değerleri için τ . koşullu kantilin beklenen değeri;

$$Q^{(\tau)}(Y_i | X_i) = X_i' \beta^{(\tau)}$$

denklemleri ile hesaplanmaktadır.

Denkleme göre τ . koşullu kantilin beklenen değeri, $\beta^{(\tau)}$ ve X_i değerlerine bağlı olarak değişmektedir. $\varepsilon_i^{(\tau)}$ (i. gözlem değeri için hata terimi), kantiller arasında farklı değerler almaktadır. Hata terimleri gözlem değerlerine değil, kantillere bağlı bulunmaktadır. Belirli bir i. gözlemin τ ve q gibi iki farklı koşullu kantil regresyon denklemlerine ait hata terimleri birbirine eşit değildir. Bununla birlikte, $\varepsilon_i^{(\tau)}$ hata teriminin bağımsız olarak dağıldığı ve hata teriminin

beklenen değerinin sıfır olduğu varsayılmaktadır(Hao ve Naiman, 2007: 29).

Kantil regresyonda katsayı tahmini, gözlem değerlerinin kantil regresyon doğrusundan dikey uzaklıklarının mutlak değerleri dikkate alınmak suretiyle yapılmaktadır. Burada amaçlanan söz konusu dikey uzaklıklarının ağırlıklı toplamını minimum yapan değere ulaşmaktır. Regresyon doğrusunun altında kalan gözlem değerlerinin doğruya dikey uzaklıklarının mutlak değerleri $(1 - \tau)$, üstünde kalan gözlem değerlerinin doğruya dikey uzaklıklarının mutlak değerleri τ ile çarpılıp toplanmaktadır. Akabinde elde edilen toplam minimum yapılarak kantil regresyon parametreleri olan $\beta^{(\tau)}$ değişkenlerinin tahminleri elde edilmektedir.

EKK yönteminde β 'nın tahmini;

$$\hat{\beta} = \min_{\beta} \sum (Y_i - X_i' \beta)^2,$$

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1}X'Y$$

denklemleri ile bulunur.

Kantil regresyonun hesaplanması için τ . kantildeki hata terimlerinin beklenen değerinin sıfır olduğu varsayılır:

$$Q^{(\tau)}(\varepsilon_i^{(\tau)} | X_i) = 0.$$

Bu varsayım altında τ . koşullu kantil değeri bir X_i değerine göre

$$Q^{(\tau)}(Y_i | X_i) = X_i' \beta^{(\tau)} \text{ dur.}$$

Kantil regresyon yönteminde β 'nın tahmini, koşullu kantilin ağırlıklı sapmalarının toplamını minimize eden denklemi ile bulunur. Bu denklemde Y_i bağımlı değişkeninin koşullu dağılımı, X_i değerinin τ . kantil değerleri ile tanımlanmaktadır(Chiang ve Li, 2012: 38). Denklemdaki $p_{(\tau)}$ ise kontrol fonksiyonu olarak ifade edilen mutlak ağırlık faktörüdür(Akyol, 2013: 38). Kontrol fonksiyonu, τ . Kantil regresyon doğrusunun üzerinde kalan gözlem değerleri τ ile regresyon doğrusunun altında kalan gözlem değerleri ise $(1 - \tau)$ ile ağırlıklandırılarak oluşturulur(Shulze, 2004: 20).

Burada,

$$p(\tau)(\varepsilon_i) = \begin{cases} \tau\varepsilon_i, & \varepsilon_i \geq 0 \\ (\tau - 1)\varepsilon_i, & \varepsilon_i < 0 \end{cases}, \quad \varepsilon_i = Y_i - X_i'\beta \text{ dir.}$$

Kantil regresyon modelinde amaç fonksiyonu, gözlem değerlerinin regresyon doğrusundan mutlak sapmaların ağırlıklandırılmış toplamıdır. Bu şekilde katsayı vektörü, bağımlı değişkenin aşırı uç değerlerine karşı hassas olmamasını sağlar. Farklı kantillerdeki regresyon doğrularından elde edilen sonuçlar sayesinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin çeşitli kantillerindeki farklı yön ve şiddetteki etkilerini inceleme imkanı elde edilmektedir(Buchinsky,1998: 89).

Kantil regresyon yönetmi, τ . kantil değeri ve bağımsız değişkenler kullanılarak, bağımlı değişkenin koşullu dağılımının tamamının modellenmesi imkanı sağlayan bir yöntemdir(Shulze, 2004: 27). Hata terimlerinin normal dağılmadığı durumlarda; kantil regresyon tekniği ile elde edilen sonuçlar EKK ile elde edilen doğrusal regresyondan elde edilen sonuçlardan daha güçlüdür. Verideki uç değerlerin durumuna göre, 0.05, 0.25, 0.50, 0.75 ve 0.95 gibi kantiller için farklı modeller kurulabilmektedir. Her bir kantil değeri için ayrı ayrı model oluşturulduktan sonra bu modeller arasından minimum hatalı olan kantil regresyon modeli seçilmektedir.

3.2.4. Ekonometrik Model ve Sonuçları

Çalışmada katılım bankaları ve mevduat bankaları için ayrı doğrusal regresyon modelleri oluşturulmuştur. Regresyon modellerinde katsayılar %5 anlamlılık düzeyinde dikkate alınmıştır.

Modellerin temel hipotezleri ise şu şekildedir:

H₀: Türk Bankacılık Sektöründe takibe dönüşüm oranı, faiz, döviz kuru (dolar), brent petrol fiyatı, mevduatın(katılım fonunun) krediye dönüşüm oranı, aktif kârlılığı(ROA), özkaynak/kredi oranı, türev finansal işlemlerin taahhütlerdeki payı, SYR ve işsizlik oranı değişkenlerinden etkilenmemektedir.

H₁: Türk Bankacılık Sektöründe takibe dönüşüm oranı, faiz, döviz kuru (dolar), brent petrol fiyatı, mevduatın(katılım fonunun) krediye dönüşüm oranı, aktif kârlılığı(ROA), özkaynak/kredi oranı, türev finansal işlemlerin taahhütlerdeki payı, SYR ve işsizlik oranı değişkenlerinden etkilenmektedir.

3.2.5. Mevduat Bankaları İçin Ekonometrik Model ve Sonuçları

Mevduat bankaları için oluşturulan model aşağıdaki şekildedir:

$$LN(TakibeDönüşümOranı(Mevduat))_t = \beta_{0,\tau} + \beta_{1,\tau}LN(Faiz)_t + \beta_{2,\tau}LN(DolarKuru)_t + \beta_{3,\tau}LN(BrentPetrol)_t + \beta_{4,\tau}LN(Kredi/Mevduat)_t + \beta_{5,\tau}LN(ROA)_t + \beta_{6,\tau}LN(Özkaynak/Kredi)_t + \beta_{7,\tau}LN(TürevPayı)_t + \beta_{8,\tau}LN(SYR)_t + \beta_{9,\tau}LN(İşsizlikOranı)_t + u_{\tau,t}$$

Mevduat bankalarına ilişkin değişik kantil düzeylerinde yapılan tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.4: Mevduat Bankaları İçin Kantil Regresyon Sonuçları

Tau	0.05		0.25		0.50	
	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob
LN (Faiz)	0.1712	0.0000	0.0442	0.1094	0.0214	0.3086
LN (DolarKuru)	-0.0656	0.0480	-0.0663	0.0299	0.0244	0.2929
LN (BrentPetrol)	-0.0209	0.5062	-0.0653	0.0244	-0.0844	0.0002
LN (Kredi/ Mevduat)	0.8413	0.0000	0.3414	0.0032	0.0191	0.8266
LN (ROA)	-0.0180	0.0783	-0.0173	0.0646	-0.0109	0.1280
LN (Özkaynak/ Kredi)	1.1323	0.0000	0.6698	0.0004	0.6976	0.0000
LN (TürevPayı)	-0.0395	0.5589	-0.0317	0.6105	-0.0563	0.2360
LN (SYR)	0.8484	0.0001	0.8608	0.0000	0.5023	0.0007
LN (İşsizlik Oranı)	0.9190	0.0000	0.9144	0.0000	0.9475	0.0000
PSEUDO R²	0.5892		0.5882		0.6757	
Tau	0.75		0.90		0.95	
	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob
LN (Faiz)	-0.0172	0.4025	-0.0494	0.0405	-0.0503	0.0780
LN (DolarKuru)	0.1151	0.0000	0.1553	0.0000	0.2526	0.0000
LN (BrentPetrol)	-0.0615	0.0046	-0.0539	0.0332	-0.0147	0.6211
LN (Kredi/ Mevduat)	-0.1372	0.1086	-0.3038	0.0026	-0.3891	0.0012
LN(ROA)	0.0022	0.7483	-0.0002	0.9846	-0.0042	0.6610
LN (Özkaynak/ Kredi)	0.8594	0.0000	0.9101	0.0000	1.0266	0.0000
LN (TürevPayı)	0.0232	0.6158	0.0474	0.3827	0.0097	0.8798
LN(SYR)	0.2518	0.0762	-0.0035	0.9833	-0.0034	0.9862
LN (İşsizlik Oranı)	0.8983	0.0000	0.9578	0.0000	1.0533	0.0000
PSEUDO R²	0.7290		0.7100		0.6852	
Gözlem Sayısı:189						

Mevduat bankalarının kredilerinin takibe dönüşüm oranları için yapılan kantil regresyon analizi sonuçlarına göre R^2 , 0.95, 0.90, 0.75 ve 0.50 kantil düzeylerinde sırasıyla 0.69, 0.71, 0.73 ve 0.68 olurken, 0.25 ve 0.05 kantil düzeylerinde ise 0.59 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi 0.75 kantil düzeyinde %73; 0.05 kantil düzeyinde ise %59 oranında açıkladığı görülmektedir.

Kantil regresyon analizinde tahmin katsayılarının (eğim katsayıları) eşitliğine ilişkin temel hipotez şu şekildedir;

$$H_0: \beta_{k,\tau=0.95} = \beta_{k,\tau=0.90} = \beta_{k,\tau=0.75} = \beta_{k,\tau=0.50} = \beta_{k,\tau=0.25} = \beta_{k,\tau=0.05}, k=1,2,\dots,9$$

(Değişkenlerin farklı kantil düzeylerindeki tahmin katsayıları eşittir).

Temel hipotez Wald istatistiği ile test edilir. Test istatistiğinden elde edilen olasılığın 0.05'ten küçük olması, temel hipotezin reddedilmesi gerektiğini; yani farklı kantil düzeylerindeki regresyon doğrularının eğim katsayılarının farklı olduğunu gösterir. Tablo 9.5'te görüldüğü üzere farklı kantil düzeylerindeki regresyon doğrularının eğim katsayılarının eşitliğini test eden Wald test istatistiğinin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olup, farklı kantil düzeylerindeki regresyon doğrularının eğim katsayılarının farklı olduğunu göstermektedir.

Kantil regresyon analizinde katsayıların simetrliliğine ilişkin temel hipotez şu şekildedir;

$$H_0: \beta_{k,\tau} + \beta_{k,1-\tau} = 2\beta_{k,\tau=0.50}, k=1,2,\dots,9$$

(Bir değişkenin medyan kantile eşitlik uzaklıktaki kantil düzeylerindeki katsayılarının aritmetik ortalaması medyan kantildeki katsayısına eşittir).

Temel hipotez Wald istatistiği ile test edilir. Test istatistiğinden elde edilen olasılığın 0.05'ten küçük olması, temel hipotezin reddedilmesi gerektiğini; yani bir değişkenin medyan kantile eşit uzaklıktaki kantil düzeylerindeki katsayıların aritmetik ortalamasının medyan kantildeki katsayıya eşit olmadığını gösterir. Bu durum değişkenlerin medyan kantile göre etkilerinin simetrik olmadığını gösterir. Tablo 3.5'te görüldüğü üzere medyan kantile eşit uzaklıkta olan farklı kantil düzeylerindeki katsayılarının simetrisini test eden Wald test istatistiğinin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olup, farklı kantil düzeylerindeki katsayıların simetrik olmadığını göstermektedir.

Eğim katsayılarının eşitliğine ve katsayıların simetrilğine ilişkin test sonuçları bu çalışmada kantil regresyon analizinin kullanılmasının uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.5: Mevduat Bankaları İçin Eğim ve Simetri Testi Sonuçları

Tau	0.05		0.25		0.50	
	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob
Wald-(Eğim) (χ)	411.1360	0.0000	388.8156	0.0000	374.1680	0.0000
Wald-(Simetri) (χ)	142.3345	0.0000	85.39507	0.0013	56.79343	0.0412
Tau	0.75		0.90		0.95	
	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob
Wald-(E- ğim)(χ)	387.6282	0.0000	374.1680	0.0000	541.2734	0.0000
Wald-(- Simetri) (χ)	85.39507	0.0013	56.79343	0.0412	142.3345	0.0000

Kantil regresyon modelinde yer alan değişkenlerin katsayılarının anlamlılığı %95 güven düzeyinde test edilmiş olup; mevduat bankaları için elde edilen model sonuçları aşağıdaki şekildedir:

Faiz değişkeninin katsayısı; 0.90 ve 0.05 kantil seviyesinde anlamlı olup; diğer seviyelerde istatistiki olarak anlamsızdır. Faiz oranlarındaki artışa bağlı olarak ekonomik aktivite yavaşlamaktadır. Bu durum bir taraftan kredi talebinin azalmasına neden olurken, diğer taraftan kredilerin geri ödenmeme riskini artırarak TDO’yu artırmaktadır. Ayrıca, faiz oranlarındaki artışa bağlı olarak değişken faizli kredilerde geri ödeme tutarlarının artması da kredilerin takibe düşmesi riskini artırmaktadır. Dolayısıyla faiz oranlarındaki artış TDO’yu artırmaktadır. 0.90 kantil düzeyinde faizdeki artışın TDO’da sınırlı gerilemeye neden olması, iktisadi olarak beklenen bir sonuç değildir. 0.05 kantil düzeyinde faizin TDO üzerindeki etkisi iktisadi olarak anlamlı olmak

birlikte TDO'nun faize duyarlılığı düşük seviyedir. 0,05 kantil düzeyinde faiz oranlarındaki %1'lik artış, TDO'da yaklaşık olarak %0,17 düzeyinde artışa neden olmaktadır.

Dolar kuru değişkeninin katsayısı; 0.5 kantil düzeyi hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. 0.95, 0.9 ve 0.75 kantil düzeylerinde dolar kurunun katsayısı pozitif iken; 0,25 ve 0.05 kantil düzeylerinde ise negatiftir. Kurdaki artış, üretim maliyetinden kaynaklı giderleri (ithal hammadde gideri vb) artırmasının yanı sıra kura bağlı maliyet kaynaklı hızlı fiyat artışları, yurt içi alım gücünü ve dolayısıyla yurt içi talebi düşürmektedir. Bu durum, borçluların gelirlerinin ve ödeme gücünün azalmasına dolayısıyla bir taraftan takipteki kredi tutarının artmasına neden olurken, diğer taraftan düşen talebinin etkisi ile toplam kredi hacminin daralmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kurdaki artış TDO'yu artırmaktadır. 0.25 ve 0.05 kantil düzeylerinde kurdaki artışın TDO'da sınırlı gerilemeye neden olması, iktisadi olarak beklenen bir sonuç değildir. 0.95, 0.9 ve 0.75 kantil düzeylerinde dolar kurunun TDO üzerindeki etkisi iktisadi olarak anlamlı olup, etkisi düşük seviyededir. Dolar kurundaki değişimin TDO üzerindeki etkisi en yüksek 0,95 kantil düzeyinde gerçekleşmekte olup; dolar kurundaki %1'lik artış, TDO'da yaklaşık olarak %0,25'lik artışa neden olmaktadır.

Brent petrol değişkeninin katsayısı; 0.95 ve 0.05 kantil düzeyleri hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif iken; TDO'nun brent petrol fiyatlarındaki değişimlere duyarlılığının düşük seviyede olduğu görülmektedir. Brent petrol fiyatlarındaki artış, TDO'da sınırlı seviyede düşüşe neden olmaktadır. Brent petrol fiyatlarındaki artış, taşıma maliyetleri başta olmak üzere girdi maliyetlerini kademeli olarak artırmakta ve maliyetlerdeki artışın da kademeli olarak satışlara yansıtılması ile oluşan gecikmeli enflasyonist ortamda hem gerçek hem de tüzel kişiler göreceli artan gelirlerinden dolayı kredi geri ödemelerini daha kolay yapılabilmektedirler. Brent petrol fiyatlarındaki değişimin TDO üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır. Brent petrol fiyatlarındaki değişimin TDO üzerindeki mutlak etkisi en yüksek 0,5 kantil düzeyinde olup brent petrol fiyatlarındaki %1'lik artışa karşılık TDO yaklaşık olarak %0,08 azalmaktadır.

Mevduatın krediye dönüşme oranı (kredi/mevduat) değişkeninin katsayısı, 0.75 ve 0.50 kantil düzeyleri hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlıdır. Mevduatın krediye dönüşüm oranının katsayısı 0.95 ve 0.90 kantil düzeylerinde negatif iken, 0.25 ve 0.05 kantil düzeylerinde pozitifdir. Kredi/mevduat oranının artması; bankaların kredi arzında kredi standartlarını en alt seviyeye indirdiklerini ve daha düşük faiz oranları uyguladıklarını göstermektedir. Bu durum kredi borçlularının kredi geri ödemelerini yapamaması riskini artırır. Buna bağlı olarak TDO’nun artması beklenir. Diğer taraftan artan kredi arzı matematiksel olarak TDO’nun azalmasına da neden olur. Mevduatın krediye dönüşüm oranındaki yükseliş; kredilerdeki artışın mevduattaki değişimden fazla olması, mevduattaki azalışın kredilerdeki azalıştan fazla olması veya kredilerde değişim olmadan mevduatın azalması durumlarında söz konusudur. Kredi artış hızının mevduat değişim hızından fazla olması; bankaların kredi verme iştahının yüksek olduğunu ve dolayısıyla kredi arzının arttığını göstermektedir. Artan kredi hacmine bağlı olarak TDO azalır. Mevduattaki azalışın kredideki azalıştan fazla olması; bankaların kredi hacminin azalmasına ve dolayısıyla TDO’nun artmasına neden olur. Kredi hacminin değişmemesine karşın mevduatın azalması, bankaları likidite duyarlılığından dolayı daha risksiz krediler vermeye sevk ederek TDO’nun azalmasına neden olur. TDO’nun mevduatın krediye dönüşüm oranına duyarlılığı yüksek seviyede olup; 0.95 kantil düzeyinde mevduatın krediye dönüşüm oranındaki %1’lik artış TDO’da yaklaşık olarak %0,4’lük azalışa neden olurken, 0.05 kantil düzeyinde mevduatın krediye dönüşüm oranındaki %1’lik artış TDO’da yaklaşık olarak %0,8’lik artışa neden olmaktadır.

Aktif kârlılığı (ROA) ve türev işlemlerin finansal taahhütler içindeki payı değişkenleri tüm kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamsız olup; TDO üzerinde istatistiki olarak bir etkileri bulunmamaktadır.

Özkaynak/kredi oranı değişkeninin katsayısı; tüm kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitifdir. Özkaynak/kredi oranının artması, bankaların özkaynağa bağlı kaldıraç oranının düştüğünü ve dolayısıyla kredi arzının azaldığını gösterir. Kredi arzının azalması TDO’nun artmasına neden olmaktadır. Özkaynak/kredi oranının TDO’ya etkisi en yüksek 0.05 kantil düzeyinde olup, özkaynak/kredi oranındaki %1’lik artış TDO’da yaklaşık olarak %1,1’lik artışa neden olmaktadır.

SYR değişkeninin katsayısı 0,05, 0,25 ve 0,5 kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı olup; yüksek kantil düzeylerinde anlamsızdır. SYR'nin artması, bankaların kaynaklarını kredilerden daha risksiz olan devlet borçlanma araçları gibi enstrümanlara kaydırarak kredi arzında daha düşük bir kaldıraç oranı ile çalıştıklarını göstermektedir. Bu durum kredi arzının azalmasına neden olmaktadır. Azalan kredi arzına bağlı olarak TDO artmaktadır. TDO'nun SYR'ye duyarlılığı yüksek olup; en yüksek duyarlılık 0.25 kantil düzeyindedir. 0.25 kantil düzeyinde SYR'deki %1'lik artış, TDO'da yaklaşık olarak %0,86'lık artışa neden olmaktadır.

İşsizlik oranı değişkeninin katsayısı, tüm kantil seviyelerinde istatistiki olarak anlamlı çıkmış olup pozitiftir. İşsizlik oranının artmasına bağlı olarak talebin azalması, hem gerçek hem de tüzel kişilerin kredi talebinin azalmasına neden olmaktadır. Artan işsizlik oranına bağlı olarak azalan talep, firmaların gelirlerini azaltmaktadır. Ayrıca artan işsizlik oranına bağlı olarak azalan ödeme gücü, hem gerçek hem de tüzel kişilerin kredilerini geri ödememe riskini artırmaktadır. Bu durum, işsizlik oranındaki artışa bağlı olarak TDO'nun artmasına neden olmaktadır. TDO'nun işsizlik oranına duyarlılığı oldukça yüksek seviyede olup; etkinin düşük kantil seviyelerinde daha yüksek olduğu görülmektedir. İşsizlik oranının TDO üzerindeki en yüksek etkisi 0.95 kantil düzeyinde olup, işsizlik oranındaki %1 lik artışa karşılık TDO'nun yaklaşık olarak %1,05 artışı görülmektedir.

Denklem sonuçlarından işsizlik oranı ve özkaynak/kredi oranı değişkenlerindeki değişimin TDO'ya etkisinin diğer değişkenlere kıyasla daha yüksek olduğu; dolar kuru, faiz ve brent petrol değişkenlerindeki değişimin TDO üzerindeki etkisinin nispeten düşük olduğu anlaşılmıştır.

3.2.6. Katılım Bankaları İçin Ekonometrik Model ve Sonuçları

Katılım bankaları için oluşturulan model aşağıdaki şekildedir:

$$\begin{aligned} LN(TakibeDönüşümOranı(Katılım))_t = & \beta_{0,\tau} + \beta_{1,\tau}LN(Faiz)_{t-6} + \\ & \beta_{2,\tau}LN(DolarKuru)_t + \beta_{3,\tau}LN(BrentPetrol)_t + \beta_{4,\tau}LN(Kredi/KatılımFonu) \\ & + \beta_{5,\tau}LN(ROA)_t + \beta_{6,\tau}LN(Özkaynak/Kredi)_t + \beta_{7,\tau}LN(TürevPayı)_t + \\ & \beta_{8,\tau}LN(SYR)_t + \beta_{9,\tau}LN(İşsizlikOranı)_t + u_{\tau,t} \end{aligned}$$

Modelde çeşitli gecikmeli değerler denenmiş olup, uygun gecikmeli değer tercih edilmiştir. Katılım bankalarına ilişkin değişik kantil düzeylerinde yapılan tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.6: Katılım Bankaları İçin Kantil Regresyon Sonuçları

Tau	0.05		0.25		0.50	
	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob
LN(Faiz)(-6)	-0.0613	0.1737	-0.0171	0.6595	-0.0211	0.5773
LN(DolarKuru)	-0.3038	0.0000	-0.1491	0.0024	-0.0304	0.5204
LN(BrentPetrol)	0.0151	0.7598	-0.2048	0.0000	-0.1481	0.0005
LN(Kredi/KatılımFonu)	0.2283	0.2053	0.4246	0.0069	0.6438	0.0000
LN(ROA)	-0.0354	0.0076	-0.0167	0.1420	-0.0138	0.2154
LN(Özkaynak/Kredi)	-0.2186	0.2004	0.1327	0.3684	0.3288	0.0233
LN(Türev-Payı)	0.0175	0.4029	0.0136	0.4520	0.0154	0.3827
LN(SYR)	0.0671	0.7652	-0.3683	0.0594	-0.4512	0.0183
LN(İşsizlikOranı)	1.5029	0.0000	1.0643	0.0000	1.1454	0.0000
PSEUDO R²	0.7006		0.5278		0.5238	
Tau	0.75		0.90		0.95	
	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob
LN(Faiz)(-6)	0.0228	0.6424	0.0495	0.3275	0.1497	0.0018
LN(DolarKuru)	0.0731	0.2331	0.1925	0.0025	0.2424	0.0001
LN(BrentPetrol)	-0.2684	0.0000	-0.3004	0.0000	-0.2387	0.0000
LN(Kredi/KatılımFonu)	0.6658	0.0009	0.8953	0.0000	1.2649	0.0000
LN(ROA)	-0.0394	0.0066	-0.0380	0.0107	-0.0634	0.0000
LN(Özkaynak/Kredi)	0.5947	0.0016	0.7942	0.0001	0.6703	0.0003
LN(Türev-Payı)	0.0185	0.4183	0.0295	0.2091	0.0145	0.5101
LN(SYR)	-0.4873	0.0482	-0.7003	0.0061	-0.8371	0.0005
LN(İşsizlikOranı)	0.8761	0.0000	0.9530	0.0000	1.2901	0.0000
PSEUDO R²	0.5103		0.5213		0.546501	
Gözlem Sayısı:189						

Kantil regresyon analizini sonuçlarına göre R2 değeri 0.05 kantil düzeyinde 0.70 olarak hesaplanmış olup, diğer kantil düzeylerinde 0.51-0.55 aralığında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi 0.05 kantil düzeyinde %70 oranında, diğer kantil düzeylerinde ise %50 ila %55 oranında açıkladığı görülmektedir.

Kantil regresyon analizinde tahmin katsayılarının(eğim katsayıları) eşitliğine ilişkin temel hipotez şu şekildedir;

$$H_0: \beta_{k,\tau=0.95} = \beta_{k,\tau=0.90} = \beta_{k,\tau=0.75} = \beta_{k,\tau=0.50} = \beta_{k,\tau=0.25} = \beta_{k,\tau=0.05}, k=1,2,\dots,9$$

(Değişkenlerin farklı kantil düzeylerindeki tahmin katsayıları eşittir).

Temel hipotez Wald istatistiği ile test edilir. Test istatistiğinden elde edilen olasılığın 0.05'ten küçük olması, temel hipotezin reddedilmesi gerektiğini; yani farklı kantil düzeylerindeki regresyon doğrularının eğim katsayılarının farklı olduğunu gösterir. Tablo 9.7'de görüldüğü üzere farklı kantil düzeylerindeki regresyon doğrularının eğim katsayılarının eşitliğini test eden Wald test istatistiğinin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olup, farklı kantil düzeylerindeki regresyon doğrularının eğim katsayılarının farklı olduğunu göstermektedir.

Kantil regresyon analizinde katsayıların simetrililiğine ilişkin temel hipotez şu şekildedir;

$$H_0: \beta_{k,\tau} + \beta_{k,1-\tau} = 2\beta_{k,\tau=0.50}, k=1,2,\dots,9$$

(Bir değişkenin medyan kantile eşitlik uzaklıktaki kantil düzeylerindeki katsayılarının aritmetik ortalaması medyan kantildeki katsayısına eşittir).

Temel hipotez Wald istatistiği ile test edilir. Test istatistiğinden elde edilen olasılığın 0.05'ten küçük olması, temel hipotezin reddedilmesi gerektiğini; yani bir değişkenin medyan kantile eşit uzaklıktaki kantil düzeylerindeki katsayıların aritmetik ortalamasının medyan kantildeki katsayıya eşit olmadığını gösterir. Bu durum değişkenlerin medyan kantile göre etkilerinin simetrik olmadığını gösterir. Tablo 3.7'de görüldüğü üzere medyan kantile eşit uzaklıkta olan farklı kantil düzeylerindeki katsayılarının simetrisini test eden Wald test istatistiğinin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olup, farklı kantil düzeylerindeki katsayıların simetrik olmadığını göstermektedir.

Eğim katsayılarının eşitliğine ve katsayıların simetrilğine ilişkin test sonuçları bu çalışmada kantil regresyon analizinin kullanılmasının uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.7: Katılım Bankaları İçin Eğim ve Simetri Testi Sonuçları

Tau	0.05		0.25		0.50	
	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob
Wald-(Eğim)(χ)	267.1200	0.0000	262.6448	0.0000	255.7733	0.0000
Wald-(Simetri)(χ)	106.8384	0.0000	84.78151	0.0015	75.40074	0.0006
Tau	0.75		0.90		0.95	
	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob
Wald-(Eğim)(χ)	262.2673	0.0000	255.7733	0.0000	328.9153	0.0000
Wald-(Simetri)(χ)	84.78151	0.0015	75.40074	0.0006	106.8384	0.0000

Kantil regresyon modelinde yer alan değişkenlerin katsayılarının anlamlılığı %95 güven düzeyinde test edilmiş olup; katılım bankaları için elde edilen model sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Faiz değişkeninin katsayısı; 0.95 kantil düzeyinde anlamlı olup; diğer düzeylerde istatistiki olarak anlamsızdır. Faizin 6 dönem gecikmeli değerinin TDO üzerindeki etkisinin iktisadi olarak anlamlı olduğu ve faiz arttıkça TDO’nun arttığı görülmektedir. Katılım bankalarının çalışma prensipleri nedeniyle piyasada oluşan faiz değişiminin katılım bankalarına etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Faiz oranlarındaki artışa bağlı olarak ekonomik aktivite yavaşlamaktadır. Bu durum bir taraftan kredi talebinin azalmasına neden olurken, diğer taraftan kredilerin geri ödenmeme riskini artırarak TDO’yu artırmaktadır. Faiz oranlarındaki değişimin TDO üzerindeki etkisi düşük seviyede olup, 0.95 kantil düzeyinde faizdeki %1’lik artışın TDO’yu yaklaşık olarak %0,15 artırdığı görülmektedir.

Dolar kuru değişkeninin katsayısı; 0.75 ve 0.5 kantil düzeyleri hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlıdır. Dolar kuru değişkeninin katsayısı 0.95 ve 0.90 kantil düzeylerinde pozitif olurken, 0.25 ve 0.05 kantil düzeylerinde negatiftir. Kurdaki artış, üretim maliyetinden kaynaklı giderleri (ithal hammadde gideri vb) artırmasının yanı sıra kura bağlı maliyet kaynaklı hızlı enflasyon artışı da yurt içi alım gücünü ve yurt içi talebi düşürmektedir. Bu durum, borçluların net gelirlerinin ve ödeme gücünün azalmasından dolayı bir taraftan takipteki kredi tutarının artmasına, diğer taraftan düşen talebin etkisinden dolayı toplam kredi hacminin daralmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak kurdaki artışın TDO'yu artırması iktisadi olarak anlamlıdır. Diğer taraftan 0.25 ve 0.05 kantil düzeylerinde dolar kurundaki artışa karşılık TDO'nun azalması iktisadi olarak beklenen bir sonuç değildir. Dolar kurundaki değişimin TDO üzerindeki etkisi düşük seviyede olup, 0.95 kantil düzeyinde dolar kurundaki %1'lik artış, TDO'da yaklaşık olarak %0,24'lik artışa neden olmaktadır.

Brent petrol değişkeninin katsayısı; 0.05 kantil düzeyi hariç tüm kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. Brent petrolün fiyatı arttıkça TDO'nun düştüğü anlaşılmaktadır. Brent petrol fiyatındaki artış taşıma maliyetleri başta olmak üzere girdi maliyetlerini kademeli olarak artırmakta ve maliyetlerdeki artışın kademeli olarak satışlara yansıtılması ile göreceli artan gelirlerden dolayı kredi geri ödemelerinin yapılabildiği ve katılım bankalarının varlığa dayalı kredi politikasından dolayı enflasyonist ortamda teminatların değerliliğinin arttığı dikkate alındığında, brent petrol fiyatlarındaki artışın TDO'da azalmaya neden olduğu görülmektedir. Brent petrol fiyatlarındaki değişimin TDO üzerinde mutlak etkisinin en yüksek 0.90 kantil düzeyinde olduğu ve brent petrol fiyatlarındaki %1'lik artışın TDO'da yaklaşık olarak %0,30'luk azalışa yol açtığı görülmektedir.

Katılım fonunun (mevduat) krediye dönüşüm oranı değişkeninin katsayısı; 0.05 kantil düzeyi hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitifdir. Kredi/katılım fonu oranının artması; katılım bankaların kredi arzında kredi standartlarını en alt seviyeye indirdiklerini ve daha düşük kâr oranları uyguladıklarını göstermektedir. Katılım bankalarında kredide riskin paylaşılması söz konusu olduğundan kredi kullandırmada katılım bankaları daha fazla

esnekliğe sahiptirler. Bu durum kredi borçlularının kredi geri ödemelerini yapamaması riskini artırır. Buna bağlı olarak TDO’nun artması beklenir. Diğer taraftan artan kredi arzı matematiksel olarak TDO’nun azalmasına da neden olur. Katılım fonunun krediye dönüşüm oranındaki yükseliş; kredilerdeki artışın katılım fonundaki değişimden fazla olması, katılım fonundaki azalışın kredilerdeki azalıştan fazla olması veya kredilerde değişme olmadan katılım fonunun azalması durumlarında söz konusudur. Kredi artış hızının katılım fonu değişim hızından fazla olması; katılım bankalarının kredi verme iştahının yüksek olduğunu ve dolayısıyla kredi arzının arttığını göstermektedir. Artan kredi hacmine bağlı olarak TDO azalır. Katılım fonunun azalış hızının kredi azalış hızından fazla olması; katılım bankalarının kredi hacminin azalmasına ve dolayısıyla TDO’nun artmasına neden olur. Kredi hacminin değişmemesine karşın katılım fonunun azalması, katılım bankalarını likidite duyarlılığından dolayı daha risksiz krediler vermeye sevk ederek TDO’nun azalmasına neden olur. Katılım bankalarında tüm kantil düzeylerinde katılım fonunun krediye dönüşüm oranındaki değişim ile TDO’daki değişim aynı yönde gerçekleşmektedir. TDO’nun, katılım fonunun krediye dönüşüm oranına duyarlılığı yüksek seviyede olup; söz konusu duyarlılık yüksek kantil düzeylerinden düşük kantil düzeylerini doğru azalmaktadır. Söz konusu duyarlılığın en yüksek olduğu 0.95 kantil düzeyinde katılım fonunun krediye dönüşüm oranındaki %1’lik artışın TDO’da yaklaşık olarak %1,26’lık artışa yol açtığı görülmektedir.

Aktif kârlılığı (ROA) değişkeninin katsayısı; 0.5 ve 0.25 kantil düzeyleri hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. Aktif kârlılığındaki artış bankanın kredi verme iştahını artırmaktadır. Artan kredi arzı ile birlikte TDO azalmaktadır. Aktif kârlılığını TDO’ya etkisi oldukça düşük seviyededir. Aktif kârlılığının TDO üzerinde mutlak etkisi en yüksek 0.95 kantil düzeyinde olup; aktif kârlılığındaki %1’lik artış TDO’da %0,06’lık azalmaya neden olmaktadır.

Özkaynak/ kredi oranı değişkeninin katsayısı; 0.05 ve 0.25 kantil düzeyleri hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitifdir. Özkaynağın krediye oranının artması, bankaların özkaynağa bağlı kaldıraç oranının düştüğünü ve dolayısıyla kredi arzının azaldığını gösterir. Kredi hacminin azalması matematiksel olarak TDO’nun artmasına neden olmaktadır. Özkay-

nak/ kredi oranının TDO'ya etkisi en yüksek 0.90 kantil düzeyinde olup, özkaynak/ kredi oranındaki %1'lik artış TDO'da yaklaşık olarak %0.8'lik artışa neden olmaktadır.

Türev işlemlerin finansal taahhütler içindeki payı değişkeni tüm kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamsız olup; TDO üzerinde istatistiki olarak bir etkisi bulunmamaktadır.

SYR değişkeninin katsayısı 0.05 ve 0.25 kantil düzeyleri hariç diğer kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. Katılım bankalarında SYR'nin artması, katılım bankalarının kaynaklarının risk ağırlığı daha düşük olan kredi türlerine kanalize edildiğini gösterir. Katılım bankaları değişik nedenlerle meydana gelen ilave veya fazla kaynaklarını, krediler dışında aktarabilecekleri devlet iç borçlanma gibi daha risksiz olan çok fazla enstrüman olmadığından, risk ağırlığı daha düşük olan kredi türlerinde değerlendirmektedirler. Bu durum bir taraftan kredi hacmini artırırken diğer taraftan kredilerin geri ödenmeme riskini azaltarak TDO'nun azalmasına neden olur. Katılım bankalarında TDO'nun SYR'deki değişime duyarlılığı yüksek seviyede olup, yüksek kantil düzeylerinden düşük kantil düzeylerine doğru gidildikçe azalmaktadır. TDO'nun SYR'ye duyarlılığı en yüksek 0.95 kantil düzeyindedir. 0.95 kantil düzeyinde SYR'deki %1'lik artış TDO'da yaklaşık olarak %0,84'lük azalışa neden olmaktadır.

İşsizlik oranı değişkeninin katsayısı; tüm kantil düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı çıkmış ve pozitiftir. İşsizlik oranının artması gelirin ve ödeme gücünün azalmasına bağlı olarak TDO'nun da arttığı görülmekte olup; söz konusu değişkenin etkisi en yüksek 0.05 kantil düzeyinde olduğu görülmektedir. 0.05 kantil düzeyinde işsizlik oranındaki %1'lik artış, TDO yaklaşık olarak %1,50'lik yükselişe neden olmaktadır.

Değişik kantil düzeylerindeki sonuçlardan işsizlik oranının, katılım fonunun krediye dönüşüm oranı, SYR ve özkaynak/kredi oranı değişkenlerinin etkisinin diğer değişkenlere göre daha yüksek olduğu; faiz oranı ve aktif kârlılığı değişkenlerinin etkisinin nispeten düşük olduğu anlaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'deki konvansiyonel(mevduat) bankalar ve katılım bankaları risk yönetimi açısından benzer düzenlemelere tabi olmasına rağmen her iki banka türünün çalışma prensiplerinin temel olarak farklılık göstermesi risk yönetiminde de etkisini göstermektedir. Katılım bankaları ile mevduat bankalarının risk yönetimi açısından benzerliklerinin ve farklılıklarının tespit edilmesi amacıyla bankacılık sektörüne ait veriler ile makroekonomik veriler kullanılarak yapılan ekonometrik analizde her iki banka türünde aynı yönde ve farklı yönde sonuçlar elde edilmiştir. Katılım bankalarının toplam bankacılık sektörü içindeki payının düşük olması ve zamanla bu alanda faaliyet gösteren banka sayısının değişmesi katılım bankalarına ait bazı analiz sonuçlarının beklenen yönde gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Ekonometrik modellerde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösteren R^2 değeri katılım bankalarında yüksek kantil düzeylerinde düşük ve düşük kantil düzeylerinde yüksek çıkarken, mevduat bankalarında ise düşük kantil düzeylerinde düşük ve yüksek kantil düzeylerinde yüksek çıkmaktadır. Katılım bankalarının toplam kredi plasmanında aldığı payın düşük olması ve kredi çeşitliliğinin az olması katılım bankalarına ait verilerin etkileşimini azaltmaktadır.

Yapılan çalışmanın sonucunda aşağıdaki tespitlere ulaşılmıştır:

Faiz oranlarındaki değişimin TDO üzerindeki etkisi mevduat bankalarında aynı ve farklı yönlerde olurken, katılım bankalarında aynı yönde olmakla birlikte katılım bankalarındaki etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Katılım bankalarının doğrudan nakit kredi kullandırmaması ve katılım bankalarının kredi dağılımında tüketici kredilerinin payının mevduat bankalarına kıyasla oldukça düşük seviyede kalması, faizlerde meydana gelen değişimin katılım bankalarının bilançosuna etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır.

Piyasa faiz oranlarında meydana gelen değişimi mevduat bankaları kısa vadede hem kaynak tarafına hem de finansman tarafına yansıtabilirken, katılım bankaları ise daha uzun vadede yansıtılabilmektedirler. Katılım bankalarının değişken oranlı ve nakdi kredi kullandırmaması piyasa faizlerindeki değişimden kısa vadede etkilenmemelerine neden olmaktadır. Bu durum katılım bankalarına risk yönetimi açısından öngörülebilirliği artırarak daha etkin bir risk yönetimi imkanı sağlamaktadır.

Dolar kurundaki değişim mevduat ve katılım bankaları için TDO üzerinde aynı ve farklı yönde etki gösterirken, katılım bankalarındaki etkinin boyutu daha yüksek seviyededir. Katılım bankalarının mevduat bankalarına kıyasla kaynak tarafında yabancı para payının yüksek olmasına karşılık kredi tarafında yabancı para payının düşük kalması dolar kurundaki değişimin katılım bankalarında etkisinin boyutunu artırmaktadır. Katılım bankalarının kaynak ve kredi tarafında yabancı para payı uyumsuzluğunu azaltma yönündeki politikaları, risk yönetiminde kur riskinin minimize edilmesine katkı sağlamaktadır.

Petrol fiyatlarındaki değişimin TDO üzerindeki etkisi katılım bankaları ve mevduat bankaları için farklı yönde olurken, katılım bankalarındaki etki mevduat bankalarına kıyasla daha yüksek seviyededir. Petrol fiyatlarındaki değişim, taşıma ve ham madde fiyatları üzerinden ekonominin tamamı üzerinde gecikmeli bir etkiye sahiptir. Katılım bankalarının Brent petrol fiyatlarının yükselişinden pozitif yönde ayrışmasında kredilerin varlığa dayalı olması ilkesinden dolayı oluşan fiyat artışlarının teminatların değerini artırması ile kredi kullananların kredi geri ödemesinde daha az problem yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum katılım bankalarına risk yönetiminde mevduat bankalarına kıyasla daha fazla kolaylık sağlamaktadır.

İşsizlik oranının TDO üzerindeki etkisi, katılım bankaları ve mevduat bankaları üzerinde aynı yönde ve her iki banka türünde yüksektir. İşsizlik oranı tüm kantil düzeylerinde anlamlı olup, tüm kantil düzeylerinde anlamlı olan değişkenler arasında TDO’ya etkisi en yüksek olan değişkendir. İşsizlik oranı risk yönetimi açısından dikkate alınması ve takip edilmesi gereken en önemli verilerin başında gelmektedir. Bankaların kredi piyasasındaki risklerini sağlıklı bir şekilde yönetebilmeleri istihdam piyasasındaki gelişmeleri çok iyi

analiz etmelerine bağlıdır. İstihdam piyasasındaki bozulmanın önceden doğru bir şekilde tahmin edebilmeye dönük modellemelerin yapılması risk yönetiminde kritik öneme sahiptir. Katılım bankalarının kredi dağılımında bireysel kredi payının oldukça düşük olmasına rağmen, TDO'nun işsizlik oranına duyarlılığının katılım bankalarında daha yüksek olması katılım bankalarının kredi arzını daha çok emek yoğun sektörler için sağladığını göstermektedir. Bu durum katılım bankalarının teknoloji yoğun sektörler için kredi arzının düşük olduğuna işaret etmektedir. Katılım bankalarında teknoloji yoğun sektörlerde kredi arzının düşük olması özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde risk yönetimini zorlaştırabilmektedir.

Kredi/mevduat(katılım fonu) oranındaki değişim mevduat ve katılım bankaları için TDO üzerinde aynı ve farklı yönde etki gösterirken, katılım bankalarındaki etkinin boyutu daha yüksek seviyededir. Kredi/mevduat(katılım fonu) oranı bankaların mevduatı(katılım fonu) krediye dönüştürmedeki aracılık performanslarını göstermesi bakımından önemlidir. Mevduatın(katılım fonu) krediye dönüşüm oranının yükselmesi bankanın etkin bir aracılık performans gösterdiğine işaret etmektedir. Etkin aracılık performansı gösteren bankalar kredilerin takibini daha iyi yaparak takibe düşme riskini minimize ederler. Katılım bankalarında ortalama kredi/katılım fonu oranının mevduat bankalarındaki ortalama kredi/mevduat oranından düşük olması katılım bankalarının mevduat bankalarına kıyasla aracılık faaliyetlerini daha düşük performans ile yerine getirdiklerini göstermektedir. Bu durum katılım bankalarında kredi/katılım fonu oranının TDO üzerindeki etkisinin daha yüksek olmasına neden olmaktadır. Katılım bankalarında katılım fonunun(mevduat) toplam kaynaklar içindeki ortalama payının mevduat bankalarına kıyasla daha yüksek olması ve katılım bankalarının katılım fonu sahipleri ile riski paylaşmaları, katılım bankalarının kredi kullandırmada standartları asgari düzeyde uygulamalarına neden olur. Bu durum kredi artışı ile birlikte kredilerinin takibe dönme riskinin artmasına neden olur. Mevduat bankalarında ise mevduat sahipleri ile riskin paylaşılması söz konusu olmadığından tüm risk bankaların üzerindedir. Bu durum mevduat bankalarının kredi artışında daha temkinli bir politika izlemelerine neden olur. Buna bağlı olarak kredilerin takibe dönme riski azalmaktadır. Diğer taraftan mevduat bankalarında nakit kredi kullanıldığından dolayı kredi riski tamamıyla bankanın üzerinde kalmakta ve bu

durum kredilerin geri ödenmeme riskini artırmaktadır. Katılım bankalarının kâr zarar ortaklığı temelinde faaliyet yürütmesi de kredi hacminin artırması konusunda esnekliğine katkı sağlamaktadır. Bu esneklik katılım bankalarının daha riskli alanlara finansman sağlamasına neden olur. Kredi arzının artırılması sonucu meydana gelen risklerin yönetilmesi konusunda katılım bankalarının daha dengeli bir risk yönetim politikası uygulaması gerekir.

Aktif kârlılığının(ROA) TDO üzerindeki etkisi istatistiki olarak mevduat bankalarında anlamsız iken, katılım bankalarında anlamlıdır. Katılım bankalarında ROA’nın TDO üzerindeki etkisi sınırlı olmakla birlikte negatif yönlüdür. Katılım bankalarının varlığa dayalı kredi prensibi doğal olarak kredi arzında seçiciliği sağlayarak aktif kârlılığının korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum katılım bankalarının kârlarını daha fazla artırmak için daha riskli alanlara kredi kullandırılması ihtiyacını ortadan kaldırarak takipteki kredilerin azalmasına neden olur.

Özkaynak/kredi oranının TDO üzerindeki etkisi katılım ve mevduat bankaları için aynı yönde ve etkisi yüksektir. Özkaynak/kredi oranının yükselmesi özkaynağa bağlı kredi kaldırıcının düştüğünü göstermekte olup bankaların kredi piyasasına dönük risk algısının bozulduğuna işaret etmektedir. Bu durum bankaların özkaynaklarını koruma eğiliminin güçlenmesine neden olmaktadır. Özkaynakları koruma eğilimi bankaların kredi arzını azaltmaya yönlendirir. Azalan kredi hacmine bağlı olarak TDO artar. Bankacılık sektöründe risk yönetiminde özkaynağa dayalı bir yapının söz konusu olması, özkaynağın güçlendirilmesi risk yönetimi açısından kritik öneme sahiptir. Katılım bankalarının toplam özkaynaklarının mevduat bankalarına kıyasla oldukça düşük olması, katılım bankalarının risk iştahını sınırlandırarak risk yönetimini kolaylaştırmaktadır.

SYR’nin TDO üzerindeki etkisi katılım ve mevduat bankalarında farklı yönde ve yüksektir. SYR’nin TDO üzerindeki etkisi katılım bankalarında negatif yönde iken, mevduat bankalarında pozitif yöndedir. Katılım bankalarının ölçeklerinden dolayı sermaye büyüklüğü mevduat bankalarına kıyasla daha küçük olduğundan, katılım bankalarını kredilendirmede mevduat bankalarına göre daha temkinli davranmaya sevk ederek katılım bankalarında TDO’nun gerilemesine neden olur. Katılım bankalarının sağladıkları kaynakları kredi

dışında değerlendirebilecekleri risksiz enstrümanların mevduat bankalarının sahip olduğu enstrümanlara kıyasla sınırlı olması, katılım bankalarını risk yönetimi açısından dezavantajlı hale getirmektedir. Son dönemlerde kamu ve özel kuruluşlar tarafından kira sertifikaları başta olmak üzere İslami finansla uygun enstrümanların piyasaya sürülmesi katılım bankalarının bu alandaki dezavantajlı durumunun düzelmesine imkan tanımaktadır. Özellikle finansman talebinin düştüğü dönemlerde mevduat bankaları oluşan fazla kaynaklarını hızlı bir şekilde daha risksiz olarak görülen devlet iç borçlanma ve benzeri enstrümanlarda değerlendirme imkanına sahipken, katılım bankaları bu imkanları oldukça sınırlı olduğundan oluşan fon fazlasını hızlı bir şekilde değerlendirememektedirler.

Katılım bankalarının kredilendirme sürecinde doğrudan nakit kredi kullanılmaması ve tüketici kredilerinin payının oldukça düşük olması mevduat bankalara kıyasla risk yönetiminde önemli bir esneklik sağlamaktadır. Katılım bankalarının varlığa dayalı kredi prensibine bağlı kredilendirme, bir taraftan katılım bankaları için doğal riskten korunma(hedge) mekanizması oluştururken diğer taraftan finansman maliyetinin daha düşük seviyede gerçekleşmesine neden olur. Finansman maliyetinin düşük olması kredinin geri ödenmesini kolaylaştırır. Katılım bankaları varlığa dayalı kredi prensibine sıkı sıkıya bağlı kalırlarsa risk yönetiminde önemli bir yeteneğe kavuşurlar. Genel olarak yüksek TDO'ya sahip tüketici kredilerinin toplam krediler içindeki payının katılım bankalarında mevduat bankalarına kıyasla düşük olması katılım bankalarında risk yönetimini kolaylaştırır.

Mevduat bankalarının katılım bankalarına kıyasla tahsil kabiliyeti azalmış takibe düşmüş kredileri varlık yönetim şirketlerine satış yoluyla tasfiye etme mekanizmasını daha yoğun kullanıyor olması risk yönetiminde mevduat bankalarına önemli bir esneklik sağlamaktadır. Katılım bankalarının takibe düşmüş kredileri İslami finansla uygun yöntemlerle tasfiye ederek risk yönetimini güçlendirebilirler.

Kâr zarar paylaşımı ve varlığa dayalı finansman prensibi katılım bankalarının mevduat bankalarına kıyasla risk yönetimindeki anlayışının farklılaşmasına neden olmaktadır. Katılım bankalarının kullandıkları finansman ürünlerinde riskin katılım bankası ve müşteri arasında paylaşılması, risk

yönetimini kolaylaştırırken daha iyi yönetilmesine de imkan sağlamaktadır. Diğer taraftan katılım bankalarında kullanılabilen finansman ürünlerinin çeşitliğinin fazla olmasına karşın sınırlı sayıda ürünün kullanılması risk yönetimini gelişimini zayıflatmaktadır.

Katılım bankalarında hem kaynak tarafında hem de finansman tarafında riskin müşterilerle paylaşılması; katılım bankalarına risk yönetiminde önemli bir esneklik sağlamaktadır. Risk yönetiminde zafiyetin oluşmaması için bu esneklik dengesinin korunması gerekir. Aşırı esneklik bir taraftan risk yönetimini zorlaştırırken diğer taraftan bankanın büyümesini olumsuz etkiler. Mevduat bankalarında ise kaynak ve finansman tarafında risklerin banka tarafından üstlenilmesi risk yönetimini zorlaştırmaktadır.

Türkiye’de katılım bankacılığı sektöründe oyuncu sayısının az olmasının yanında bankacılık sektörü içindeki payının küçük olmasına rağmen kamunun bu sektörde oyuncu olması ile bu sektörün sermaye gücü artmaya başlamıştır. Artan sermaye gücü ile birlikte sunulan ürün çeşitliliği de artmaya başlamış ve katılım bankacılığı sektöründe risk yönetim tecrübesi gelişmiştir. Katılım bankacılığının toplam bankacılık sektöründe aldığı pay dikkate alındığında katılım bankalarının gelişmesi için daha fazla alanın olduğu gözlenmektedir. Bu gelişmeye bağlı olarak katılım bankalarının maruz kalabileceği risklerin çeşitliliği ve boyutu zaman içerisinde artacağından katılım bankalarının risk yönetim stratejilerini bu perspektifte belirlemeleri oldukça önemlidir. Risk yönetiminde istikrarlı bir başarı sağlanması, katılım bankalarına yerli ve yabancı yatırımcıların ilgisinin artmasına neden olacaktır.

Katılım bankaları, finansal sektördeki paylarını artırabilmesi için risk yönetimine ilişkin olarak;

- Risk yönetiminde varlığa dayalı kredi prensibinin sağladığı kolaylık dikkate alınarak bu prensibin uygulanmasına sıkı sıkıya bağlı kalmalıdır,
- Maruz kalınan risklerin ölçülmesinde yeni teknikler kullanılmalıdır,
- Katılım bankalarının risk yönetiminde kurumsal kapasitesi artırılmalıdır,
- Takibe düşen müşteriler değişik yöntemler kullanılarak yeniden ekonomik hayata kazandırılmalıdır,
- Müşterilerine ilişkin risk değerlendirmelerinde yapay zekaya dayalı olan objektif risk analiz süreçleri tesis edilmelidir,

- Müşterilerin finansman boyunca riskliliklerinde bir değişiklik olup olmadığına ilişkin erken uyarı sistemleri oluşturulmalıdır,
- Katılım bankaları risk yönetimindeki tecrübelerini ortak bir mekanizma yoluyla birbirleriyle paylaşarak daha güçlü bir risk yönetim anlayışı geliştirmelidirler.

Bu çalışma katılım bankaları ile mevduat bankalarının risk yönetiminin kıyaslanması toplam krediler üzerinden yapılmıştır. Katılım bankaları ile mevduat bankalarının risk yönetimi açısından kıyaslayan çalışmaların kredi türleri bazında yapılması, katılım bankalarının hangi kredi türünde riskleri daha iyi yönettiğini ve hangi kredi türlerinde riskleri yönetmede zayıf kaldığını ortaya konulan çalışmaların yapılması yol gösterici olabilir. Ayrıca kredi türleri bazında hangi değişkenlerin riskleri yönetmede belirleyici oldukları da tespit edilerek risk yönetim politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlanabilir. Çalışmada yer alan teorik bilgilerin ve uygulanan ekonometrik yöntemlerle elde edilen ampirik sonuçların, bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDUL-RAHMAN, Y.: 2014 “**The Art of Riba Free (RF) Islamic Banking and Finance**”, 2. Ed., John Wiley & Sons, New jersey
- ABEDİFAR, P., MOLYNEUX, P., TARAZİ, A.: 2013 “Risk in Islamic Banking”, **Review of Finance**, 2013, V.17(6), pp.2035-2096
- AKHTAR, M.F., ALİ, K., SA-DAQATİ, S.: 2011 “Liquidity Risk Management: A Comparative Study between Conventional and Islamic Banks of Pakistan.” **Interdisciplinary Journal of Research in Business**, 1,35-44.
- AKKİZİDİS, I, KHAN-DELWAL, S.K.: 2008 “**Financial Risk Management for Islamic Banking and Finance**”, Palgrave Macmillan, New York, 2008
- AKKUŞ, H.T.: 2017 “**Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankalarının Finansal İstikrarının Stres Testi Yöntemi İle Analizi**”, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü
- AKTAN, H.: 2001 “İSTİSNÂ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/istisna--akit>, Erişim Tarihi: 19.03.2022

- AKTEPE, İ.E.: 2010 “Kredi Kartı Sistemi ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 10 Sayı 1, ss.133-157
- AKYOL, K.: 2013 “**Kantil regresyon modeli yardımıyla ülkelerin insani gelişmişlik indeksi üzerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- AL RAHAHLEH, N., BHATTİ, M.I., MİSMAN, F.N.: 2019 “Developments in Risk Management in Islamic Finance: A Review”, **Journal of Risk and Financial Management**, Volume.12, Issue.1, 37
- ALAMAD, S.: 2021 **İslami Finanstta Finansal İnovasyon ve Mühendislik**, Çev. Burak Çıkıryel, Faruk Zorlu, Albaraka Yayınları, 1. Bs.
- ALİ, H.A., NAYSARY, B.: 2014 “Risk Management Practices in Islamic Banks in Kuwait”, **Journal of Islamic Banking and Finance**, No. 2(1), pp.123- 148
- ALTINTAŞ, A.: 2005 “**Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği**”, Turhan Kitapevi, Ankara
- ARİFFİN, N.M.: 2005 “**Enhancing Transparency and Risk Reporting in Islamic Banks**”, Phd Thesis, School of Management University of Surrey
- ARİFFİN, N.M., ARCHER, S., KARİM R.A.A.: 2009 “Risks in Islamic banks: Evidence from Empirical Research.” **Journal of Banking Regulation**, 10, No. 2: 153-163.
- ARSHAD, N. C., ISMAIL, A. G.: 2010 “Shariah parameters for Musharakah Contract: A comment”, **International Journal of Business and Social Science**, 1(1) pp. 145-162

- ASKARİ, H., IQBAL, Z., MİRRAKHOR, A.: 2015 “**Introduction to Islamic Economics: Theory and Application**”, Singapore, John Wiley & Sons
- ATAN, M.: 2002 “**Risk yönetimi ve Türk bankacılık sektöründe bir uygulama**”, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- AYBAKAN, B.: 2009 “SELEM”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/selem>, Erişim Tarihi: 19.03.2022
- AYUB, M.: 2017 “**İslami Finansı Anlamak**”, Çev. Ed. Suna Akten Çürük, Raif Parlakkaya. İstanbul, İktisat Yayınları.
- BACHA, O. I., MİRRAKHOR, A.: 2013 “**Islamic Capital Markets: A Comperative Approach**” Singapore, John Wiley & Sons.
- BALALA, M-H.: 2011 “**Islamic Finance and Law: Theory and Practice in a Globalized World**”, IB Tauris
- BARDAKOĞLU, A.: 2000 «İCÂRE», TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/icare>, Erişim Tarihi: 12.03.2022
- BARDAKOĞLU, A.: 2002 “KUMAR”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/kumar>, Erişim Tarihi: 15.04.2022
- BAUR, D., SAİSANA M., NİELS, N.: 2004 “Modelling the Effects of Meteorological Variables on Ozone Concentration a Quantile Regression Approach”, **Atmospheric Environment**, Vol.38, No. 28, pp.4689-4699
- BAYINDIR, S.: 2005 “**İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık**”, Rağbet Yayınları, İstanbul

- BAYINDIR, S.: 2005A “Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, **Usûl: İslâm Araştırmaları**, 3(3) s.139-157.
- BAYINDIR, S.: 2015 “**Fıkhi ve İktisadi Açıda İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)**”, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- BDDK: 2013 “**Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu**”, BDDK, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Ankara
- BDDK: 2016 “**Basın Açıklaması, Sayı.2016/9**”, (Çevrimiçi), <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/575?ekId=595>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- BERKİ, A.H.: 1978 “**Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)**”, Hikmet Yayınları, İstanbul
- BERRY, JOHN N.: 1988 “Educate Library Leaders,” **Library Journal**, February 15, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000.
- BESSİS, J.: 2015 “**Joel Bessis, Risk Management in Banking**”, 4.Ed., John Wiley& Sons Ltd.
- BİLLAH, M.M.: 2007 “Islamic Banking and the Growth of Takaful”. Ed. M. K. Hassan & M. K. Lewis, Handbook of Islamic Banking , Vol. 24, pp. 401-418, Edward Elgar Publishing, Inc.
- BOHANNAN, PAUL:1968 “Law and Legal Institutions,” **International Encyclopedia of Social Sciences**, Vol.IX, Ed.by., David L. Shils, w. Place, McMillan and Free Press, pp.73-77.

- BUCHİNSKY, M.: 1998 “Recent advances in quantile regression models: a practical guideline for empirical research”, **The Journal of Human Resources**, 33 (1), pp.88-126
- BULLOCK, D. W., HAYES, D. J.: 1993 “The private value of having Access to derivative securities: An example using commodity options”, **International Review of Economics & Finance**, 2 (3), 233-249.
- CEBECİ, İ.: 2019 “SUKÛK”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukuk>, Erişim Tarihi: 18.03.2022
- CEBECİ, İ.: 2019A “TEVERRUK”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/teverruk>, Erişim Tarihi: 20.03.2022
- CENTRAL BANK OF MALAYSIA :2010 “**Sariah Resolutions in Islamic Finance**”, 2.Ed., 2010
- CEYLAN, H.E.: 2017 “İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- CHACHİ,A.:2005 “Origin and Development of Commercial and Islamic Banking Operation,” **J. KAU: Islamic Economics**, Vol. 18, No. 2, pp.3-25
- CHİANG, T. C., Lİ, J.: 2012 “Stock returns and risk: evidence from quantile regression analysis”, **Journal of Risk and Financial Management**, 5(1), 20 – 58
- CHİANG, T. C., Lİ, J.: 2012 “Stock returns and risk: evidence from quantile regression analysis”, **Journal of Risk and Financial Management**, 5, pp.20-58.

- ÇAĞLAYAN, E., ARİKAN, E.: 2011 “Determinants of house prices in İstanbul: a quantile regression approach”, **Qual & Quant**, 45(2), pp.305- 317
- ÇALIŞKAN, İ.: 1990 “İstisnâ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 31(1), ss.349-365
- ÇETİN, A., DİNÇ, Y.: 2013 “Türkiye’de Teminat Mektupları: Uygulamalar ve Hukuki Sorunlar”, **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı: 9, ss.67-90
- ÇETİN, A.: 2017 “**Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama**”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi: Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü
- DELİKANLI, İ.U.: 2000 “Finansal Kıymetlerden Kaynaklanan Faiz Riski ve Sermaye Yeterliliği”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Sayı.2
- DÖNDÜREN, H.: 2005 “**Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**”, Erkam Yayınları, İstanbul
- DÖNMEZ, İ.K.: 2020 “MURÂBAHA”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/murabaha>, Erişim Tarihi: 15.03.2022
- DÖNMEZ, İ.K.:1996 “GARAR”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/garar>, Erişim Tarihi: 12.04.2022.
- EL-GALFY, A.M., KHİYAR, A.K.: 2012 “Islamic Banking And Economic Growth: A Review”, **Journal of Applied Business Research**, Vol. 28, No..5 s. 945-956

- EL-GAMAL, M.A.: 2000 “**A Basic Guide to Contemporary Islamic Banking and Finance**”, (Çevrimiçi), <https://www.ruf.rice.edu/~elgamal/files/primer.pdf>, Erişim Tarihi: 15.03.2022
- ELMEKLİ, A., MOUNİRA, B.A.: 2009 “Ethical Investment and the Social Responsibilities of the Islamic Banks”, **International Business Research**, 2/2, s.123-130
- EL-VÂNÎ, M.B M.: 2014 “**Vankulu Lügati**”, Ed. Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, Cilt.1
- EZ-ZERKA, M.A.: 2006 “**İslam Hukuku I**”, Çev. Servet Ağırman, Gündönümü Yayınları, İstanbul
- FAROOQ, M., AHMED, M. M. M.: 2013 “Musharakah Financing: Experience of Pakistani Banks”, **World Applied Sciences Journal**, 21(2), pp.181-189
- HAFEZ, H.M.: 2015 “Risk Management Practices In Egypt: A Comparison Study Between Islamic And Conventional Banks”, **Risk governance & control: financial markets & institutions**, Volume.5, Issue.4, pp.257-270
- HAO, L., NAİMAN, D. Q.: 2007 “**Quantile Regression**”, Sage Publication, Inc.
- HASSAN, M. K., KHAN, A., PALTRİNİERİ, A.: 2019 “Liquidity risk, credit risk and stability in Islamic and conventional banks”, **Research in International Business and Finance**, Volume. 48, pp.17–31
- HASSAN, M. K., LEWİS, M K.: 2007 “**Handbook of Islamic Banking**”, Ed. M. K. Hassan & M. K. Lewis, Edward Elgar Publishing

- HASSAN, W.M.: 2011 “Risk management practices: A comparative analysis between Islamic banks and conventional banks in the Middle East”, **International Journal of Academic Research**, 3, pp.288–295
- HOW, J., KARİM, M.A., VERHOEVEN, P.: 2005 “Islamic Financing and Bank Risks: The Case of Malaysia” **Thunderbird International Business Review**, 47, No. 1, pp.75–94.
- HUSSAIN, H.A., AL-AJMI, J.: 2012 “Risk Management Practices of Conventional and Islamic Banks in Bahrain.” **The Journal of Risk Finance**, 13, No. 3: 215-239.
- IFSB: 2005 “Guiding Principles of Risk Management for Institutions (Other Than Insurance Institutions) Offering Only Islamic Financial Services”
- IFSB: 2013 “Islamic Financial Services Industry Stability Report 2013”
- IFSB: 2014 “Islamic Financial Services Industry Development: Ten-Year Framework and Strategies A mid-term review”
- IFSB: 2021 “Islamic Financial Services Industry Stability Report 2021”
- IFSB: 2022 “Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022”
- IFSB: 2023A Background, (Çevrimiçi), <https://www.ifsb.org/background.php>, Erişim Tarihi: 08.09.2023.
- IFSB: 2023B List of Members : By Category, (Çevrimiçi), <https://www.ifsb.org/membership.php>, Erişim Tarihi:08.09.2023

- IILM: 2023 Home/About the IILM, (Çevrimiçi), <https://iilm.com/about-iilm/>, Erişim Tarihi: 08.09.2023
- IIRA: 2023 Corporate Profile, (Çevrimiçi), <https://iirating.com/corprofile.aspx>, Erişim Tarihi:08.09.2023
- ILIAS, S.E.B.: 2012 “Risk Management in Islamic Banking.” **International Proceedings of Economics Development and Research**, 55, No. 32: 159-162.
- IQBAL, A.: 2012 “Liquidity Risk Management: A Comparative Study between Conventional and Islamic Banks of Pakistan”, **Global Journal of Management and Business Research**, 12, No. 5, pp.54-64
- IQBAL, M., MOLYNEUX, P.: 2005 “**Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance, and Prospects**,” New York:Palgrave Macmillan
- IZHAR, H.: 2010 “Identifying Operational Risk Exposures in Islamic Banking.” **Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies**, 3, No. 2: 17-53.
- JOHN, O.O., NDUKA, E.C.: 2009 “Quantile Regression Analysis as a Robust Alternative to Ordinary Least Squares”, **Scientia Africana**, 8 (2): 61-65
- KACIR, T.: 2017 “Bir finansman yöntemi olarak isticrar akdi”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, s.273-297
- KARAMAN H.: 1989 “AKİD”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/akid>, Erişim Tarihi: 12.03.2022
- KARAYAZGAN, A.: 2008 “Takaful (İslami Sigorta)”, **Sigorta Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, s.109-122

- KAZİ, A.U., HALABİ, A.K.: “The Influence of Quran and Islamic Financial Transactions and Banking”. **Arab Law Quarterly**, 20(3), s. 321-331
- KELEŞ, H.: 2001 “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma- Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği,” **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, Ankara, s.189-207
- KETTEL, B.: 2011 “**Introduction to Islamic Banking and Finance**”, (1. Bs). West Sussex, John Wiley & Sons
- KGK: 2022 “**Faizsiz Finans Muhasebe Standartları**”, (Çevrimiçi) [https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9201/Faizsiz-Finans-Muhasebe-Standartlar%C4%B1-\(FFMS\)](https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9201/Faizsiz-Finans-Muhasebe-Standartlar%C4%B1-(FFMS)), Erişim Tarihi: 15.03.2022
- KHAKİ, A. R., SANGMİ, M. U. D.: 2013 “Islamic Banking: Concept and Methodolgy”, **Social Science Research Network**, Ed. Nazir A Nazir, Khursheed A Butt, Chapter:15, pp.231-252
- KHAN, F.: 2010 “How ‘Islamic’ is Islamic Banking?”, **Journal of Economic Behavior & Organization**, 76, s. 805-820.
- KISACIK, H.: 2021 “**Katılım Finans Ürünleri Ve Muhasebe Süreçleri: Katılım Bankaları Ve İşletmeler Açısından Tms/Tfrs Ve Ffms’ Ye Göre Karşılaştırmalı Bir Analiz**”, Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

- KOCA, F.: 1997 “HARAM”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/haram#2-fikih>, Erişim Tarihi: 13.04.2022.
- KOENKER, R.: 2005 “**Quantile Regression, Econometric Society Monographs**”, Cambridge University Press
- KOZAREVİĆ, E., NURIKIC, M., NUHANOVİĆ, S.: 2014 “Specifics of Risk Management in Islamic Finance and Banking, with Emphasis on Bosnia and Herzegovina”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.4, Sayı. 1, ss.151-166
- KÖYLÜOĞLU, H.U.: 2001 “Risk Yönetimi! Zaman Geçirmeden Neden? Nasıl?”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, No. 17, ss.80-87
- MİŞKİN, F.S.: 2013 “**The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**”, (10.Bs.), London, Pearson Education.
- MOKNİ, R.B.S., ECHCHA-Bİ, A., RACHDİ, H., AZOUZİ, D.: 2014 “Risk Management Tools Practiced in Islamic Banks: Evidence in MENA Region”, **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, V.5, No.1 pp.77-97
- NAZİR, M.S., DANİEL, A., NAWAZ, M.M.: 2012 “Risk Management Practices: A Comparison Of Conventional And Islamic Banks In Pakistan”, **American Journal of Scientific Research**, Issue.68, pp.114-122
- ODABAŞI, M.: 2015 İslami Finansta Danışma Kurullarının Rolü- Türkiye Örneği, İkinci Uluslararası İslam Finansı ve İktisadi Konferansı, İstanbul

- ÖZDEMİR, D.S.: 2005 “**Bankalarda Operasyonel Risk Yönetimi ve Bir Model Uygulaması**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ÖZSOY İ.: 1995 “Faiz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz>, Erişim Tarihi: 10.04.2022
- ÖZSOY, M. Ş.: 2012 **Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş**, (Çevrimiçi), <https://www.kuveytturk.com.tr/katilimbancaciliginagiris>, Erişim Tarihi: 09.09.2023
- PARASIZ, İ.: 2000 “**Para Banka ve Finansal Piyasalar**”, Ezgi Kitabevi Yayınları
- PARSONS, TALCOTT: **The Social System**, London, Routledge and Kegan Paul, 1964.
- POCK, A.V.: 2007 “**Strategic Management in Islamic Finance**”, Alman Üniversite Yayınevi, Bochum
- REHMAN, A.A.: 2016 **A Comparative Study Of Risk Management Practices Between Islamic And Conventional Banks In Pakistan**, PhD Thesis, Cardiff Metropolitan University
- RIMAZ, M.: 2014 “*İslami Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAKA, T.: 2002 “Operasyonel Risk Ölçüm Tekniklerine Genel Bir Bakış”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, No. 25

- SAYDAM, S.: 2008 “İşletme Modeli Olarak Vakıflar,” **Girne American University Joint Special Operations Command& applied sciences** 4(7), s.59-66
- SHAFİQUE, O., HUSSAİN, N., HASSAN, M.T.: 2013 • “Differences In The Risk Management Practices Of Islamic Versus Conventional Financial Institutions In Pakistan: An Empirical Study”, **The Journal of Risk Finance**, 14(2), pp.179-196
- SHAİKİH, S., JALBANİ, A.: 2008 “Risk Management in Islamic and Conventional Banks: A Differential Analysis” **Journal of Independent Studies & Research**, 7, No. 2, pp.67-79
- SHULZE, N.:2004 “**Applied quantile regression: microeconomic, financial and environmental analyses**” Doktora Tezi, Universtat Tübingen, Almanya
- SMITH, A., STEWART, D.: 1963 **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations** (Vol. 1). Homewood, III: Irwin.
- TABUNG HAJİ.:2023A About Us, (Çevrimiçi), <https://www.tabunghaji.gov.my/en/about-us-0>, Erişim Tarihi: 07.09.2023
- TABUNG HAJİ.:2023B Five(5) Year Data & Statistics, (Çevrimiçi), <https://www.tabunghaji.gov.my/en/corporate/corporate-information/five-5year-data-statistics>, Erişim Tarihi: 07.09.2023
- TAFRİ, F.H., RAHMAN, A.R., OMAR, N.: 2011 “Empirical Evidence on The Risk Management Tools Practised in Islamic and Conventional Banks.” **Qualitative Research in Financial Markets**, 3, No. 2: 86-104.

- TAŞPOLAT, A.: 1989 “**Banka Garantileri**” Erol Ofset, İstanbul
- TBB: 1999 “Bankacılıkta Etkin Gözetim ve Denetime İlişkin Temel Prensipler”, **Bankacılar Dergisi**, No. 30
- TKBB: 2015 “**Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi, 2015-2025**”, TKBB Yayınları, Yayın No:5, İstanbul
- TKBB: 2021 **Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı**, Ed. Şakir Görmüş, R. Ahmet Albayrak, Aydın Yabancı, TKBB Yayınları, Yayın No.12, 3. Baskı
- TKBB: 2022 “**Faizsiz Finans Sözlüğü**”, TKBB, (Çevrimiçi), https://tkbb.org.tr/Documents/faizsiz-finans-sozlugu-100/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf, Erişim Tarihi: 13.03.2022
- TKBB: 2022A “**Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu (2021-2025)**”, TKBB, (Çevrimiçi), https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/EY_TKBB_Rapor_TR_v17_WEB.pdf, Erişim Tarihi: 18.03.2022
- TKBB:2023 **Faizsiz Finans Standartları**, TKBB Yayınları, Yayın No. 10, (Çevrimiçi), <https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/FAIZSIZ-FINANS-STANDARTLARI.pdf>, Erişim Tarihi: 08.09.2023
- TUNAY, B., TUNAY, N.: 2010 “Bankacılık Krizleri ve Erken Uyarı Modelleri: Deneysel Çalışmaların Bulguları Işığında Teorik bir Model Önerisi”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar**, Cilt.4, Sayı.1, ss.9-39

- TÜRKÜNER, E.: 2016 “**Basel III Likidite Düzenlemeleri Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektörünün Likidite Riskinin Ölçülmesi ve Modellenmesi**”, TBB, İstanbul
- USMANİ, M.T.: 2002 “**An introduction to Islamic finance**”, Kluwer Law International
- USTAOĞLU, M., İNCEKARA, A., V.D.:2019 **Faiz Meselesi: Tarihte Örnek Uygulamalar**, Derleyenler: Murat Ustaoglu, Ahmet İncekara, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Bs..
- UYAR, U., UYAR, S.K. , GÖKÇE, A.: 2016 “Gösterge Faiz Oranı Dalgalanmaları ve Bist Endeksleri Arasındaki İlişkinin Eşanlı Kantil Regresyon İle Analizi”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt.16, Sayı.4, ss.587-598
- WILSON, R. :1983 “**Banking and Finance in the Arab Middle East**,” Macmillan, Surrey.
- YANPAR, A.: 2015 “*İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*”, İstanbul, Scala Yayıncılık
- YARDIMCIOĞLU, M.: 2016 “İcare (Finansal Kiralama) İşlemlerinin İslami Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, 3(4), pp.224-233.
- YAVUZ, A.A., AŞIK, E.G.: 2017 “Kantil Regresyon”, **Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi**, Cilt. 9, Sayı.2, ss.138-146
- YURTTADUR, M., YILDIZ, İ.: 2017 “**Faizsiz Finans**”, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- ZAHER, T.S., HASSAN, M. “A Comparative Literature Survey of Islamic Finance and Banking”, **Financial Markets, Institutions & Instruments**, 10(4), s.155-199.
K.: 2001.
- ZARQA, M. A.: 1997 “Istisna’ Financing of Infrastructure Projects”, **Islamic Economic Studies**, 4(2), pp.67-74

ÖZGEÇMİŞ

Dr. Mehmet Sarı Malatya’da doğmuştur. İlk ve orta öğretimini Malatya’da tamamladıktan sonra 2004 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümünden bölüm birincisi olarak mezun olmuştur. Gazi Üniveristesi Matematik Bölümünden yüksek lisans derecesini ve İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Programından doktora derecesini almıştır. Dr. Mehmet Sarı, 2022 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra avukatlık stajını tamamlayarak avukatlık ruhsatına sahip olmuştur. Dr. Mehmet Sarı, 2005 yılında Karayolları Genel Müdürlüğünde Matematikçi olarak çalışma hayatına başlamıştır. 2006 yılında BDDK tarafından yapılan giriş sınavını kazanarak Bankacılık Uzman Yardımcısı olarak çalışma hayatına devam etmiştir. 2015 yılından itibaren BDDK’da değişik birimlerde Daire Başkanı olarak görev yapmış olup Başkanlık Müşaviri olarak görevini sürdürmektedir.

